

T.C

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ARAP BAHARI SONRASINDA RUSYA’NIN ORTADOĞU POLİTİKASI

RUSSIA’S MIDDLE EAST POLICY AFTER THE ARAB SPRING

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Zaur SHIKALIYEV

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA

GİRESUN

2022

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Zaur SHIKHALIYEV'in "Arap Baharı Sonrasında Rusya'nın Ortadoğu Politikası" başlıklı tezini incelemiş olup aday ... tarihinde, saat... da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır. Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Yalçın Sarıkaya	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Serdar KESGİN	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Elnur Paşa	
Üye		

ONAY

...../...../2022

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Arap Baharı Sonrası Rusya’nın Ortadoğu Politikası” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Zaur SHIKHALIYEV

ÖNSÖZ

Rusya Federasyonu, iki kutuplu dönemin küresel güç merkezlerinden, dolayısıyla kutup başlarından biri iken 1990 sonrasında bu durumu sorgulanan ve sistemde arayış içinde olan bir aktör konumuna gerilemiştir. 21. yüzyıla Vladimir Putin'in Devlet Başkanlığında giren Rusya, 1990'ların ikinci yarısında şekillenen "yakın çevre" anlayışıyla kendisine bitişik alt jeopolitik bölgelerde daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Enerji rezervlerini üretime ve ihraca tahvil etmeyi başarmasına paralel olarak faaliyet sahasını genişlettikçe Latin Amerika'dan Güney Asya'ya, Pasifik'ten Ortadoğu'ya kadar uzanan bir etki meydana getirmeye çalışmıştır.

Ortadoğu, dünya siyaseti bakımından önemli bir bölgedir. Sahip olduğu enerji kaynakları, Arap-İsrail uyuşmazlığı, dışarıdan siyasî ve askerî müdahalelerin sıklığı, uluslararası terörizm ve vasıtalı savaş örnekleri gibi konular yanında, göç, mültecilik, iklim değişikliği gibi yeni başlıklar da bu bölgeyi öne çıkaran hususlardır. Bu bölgenin tipikleşmiş sorunları, uluslararası sistemdeki gelişmeler üzerinde özgül ağırlığa sahiptir. Dolayısıyla sistemde etkinlik arayışındaki aktörler bölgeye duyarsız kalamazlar.

Sovyet döneminden itibaren Rusya'nın Ortadoğu konularına aktif ilgi gösterdiği, bölge devletleriyle diplomatik ve ekonomik ilişkilerini yoğunlaştırdığı bilinmektedir. Şarkiyatçılığın Çarlık döneminden beri önemli bir geleneğe sahip olduğu Rusya, bölge milletlerinin, etnik topluluklarının ve siyasi organizasyonlarının tarihlerine ilişkin zengin arşivlere ve özgün çalışmalara da sahiptir. Sovyet Rusya'nın daha çok ideolojik nedenlerle/gerekçelerle ortaya koyduğu Ortadoğu faaliyetinin Rusya Federasyonu devrinde jeopolitik ve güvenlik kaygılarla yeniden inşa edildiği belirtilebilir. 2010'dan itibaren çok sayıda Arap / Ortadoğu devletinde yaşanan olaylar, bölgede çıkarları olduğunu gören pek çok dış aktörü hareketlendirmiştir. Hali hazırda, Libya, Yemen ve Suriye örnekleri suların durulmadığı, egemenlik sorununun çözülmediği ve askeri hareketliliğin devam ettiği örnekler olarak göz önündedir.

Bu tezle, Rusya Federasyonu’nun literatürde “Arap Baharı” olarak yer eden, muhtelif Ortadoğu ülkelerinde farklı süreçlerle cereyan eden olaylara ilişkin politikası açıklanmaya çalışılmıştır. Bölgesel olduğu düşünülen ve böyle isimlendirilen bir siyasal sürecin, giderek uluslararasılaşması ve geniş bir coğrafyayı etkilemesi bu konuda Türkiye’de ve dünyada pek çok akademik çalışmanın yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte münhasıran Rusya’nın bu sürece ilişkin tutumu ve/veya politikası üzerine odaklanmış çalışmaların sayısı çok değildir.

Rusya’nın Suriye’deki aktif askerî varlığı, Libya iç savaşına müdahil oluşu gibi hususlar, konunun canlı ve güncel olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Elbette 2022 Şubatı ile başlayan Ukrayna müdahale ve işgali Rusya açısından olduğu gibi dünya siyaseti açısından da Ortadoğu’yu biraz geri plana itmiştir. Bununla birlikte, başta enerji olmak üzere pek çok başlık Rusya’nın Ukrayna müdahalesinin sonuçlarını da Ortadoğu ile ilişkili hale getirmektedir.

Tezin yazımında, İngilizce ve Türkçe literatür ile medya verileri ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ancak Rusça kaynaklardan da çeviri yoluyla faydalanılmış ve bu eksiklik giderilmeye gayret edilmiştir. Bu çalışma, Rusya’nın dış politikasının dinamiklerine ışık tutmanın yanı sıra, küresel siyasetin mekansal bir anlayışını üreten coğrafi varsayımları ve jeopolitik tahayyülleri dikkate alarak bir araştırma disiplini olarak jeopolitiğe ilişkin katkıda bulunmayı da hedeflemiştir.

Yüksek lisans eğitimime başlamanın konusunda ilk önce aileme ve başladıktan sonra bana her konuda yardımcı olan değerli Dr. Öğretim Üyesi Serdar KESGİN hocama ve Türkiye’deki ilk eğitim gününden itibaren benden hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen ve bu tezin ortaya çıkmasında büyük pay sahibi olan kıymetli danışmanım olan Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA hocama sonsuz hurmetlerimi ileterek teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Aralık 2010’da Tunus’ta başlayan ve “Arap Baharı” adı verilen halk hareketleri Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da birçok ülkeye yayıldı. Bu hareketler II. Dünya Savaşı’ndan sonra bölgede kurulan otoriter tek parti rejimlerini ya yıkmış, ya değişikliğe zorlamış, ya da bahsekonu devletleri iç savaş durumuna getirmiştir. Bu süreç şüphesiz son yıllarda dünyada yaşanan en önemli siyasî ve sosyal olaylardan biridir. Yangın yerine dönen Ortadoğu bölgesinde etkili olmak isteyen küresel güçler sürecin kendi doğrultularında evrilmesi için gayret etmektedir. Bu durum, çok kutupluluk söylem ve tartışmalarının ardından, akıllara Soğuk Savaş yıllarındaki vasıtalı mücadeleleri de getirmiştir. Rusya bu süreçte aktif rol almış, askeri müdahalelerle doğrudan veya vekil gruplar/örgütlerle dolaylı olarak birçok ülkede süreci kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Rusya’nın yeni dönemde uyguladığı Ortadoğu politikası, jeopolitik disiplini çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak jeopolitik anlayışın gelişimi ele alınarak Rusya’nın dış politikası jeopolitik çerçevede değerlendirilmektedir. Klasik jeopolitik teoriler bakımından Rusya ne anlam ihtiva ediyordu ve çağdaş jeopolitik teoriler bakımından bu anlam nasıl bir değişim geçirdiği soruları üzerinde durulmaktadır.

Tezin son bölümü doğrudan doğruya Ortadoğu coğrafyasının tarihten günümüze Rusya için jeopolitik değerine odaklanarak Arap Baharı sürecinde bu değerlerin yeniden inşa edilmesi sorunsalını ele almaktadır. Bu cümleden, Tunus, Mısır ve Libya örneklerindeki tepkileri ile Suriye krizindeki konumu üzerinde daha ayrıntılı durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Rusya Federasyonu, Avrasya, Ortadoğu, Terör, İslam, Arap Baharı, Suriye.

ABSTRACT

The popular movements that started in Tunisia in December 2010 those called as the “Arab Spring” had spread to many countries in North Africa and the Middle East. These movements have either destroyed or forced the authoritarian party regimes which were established after the II. World War or brought those states to a state of civil war. This process is one of the most important political and social events in the world in recent years. Global powers that want to be effective in the Middle East region, which has returned to a fire place, are trying to evolve the process in their own direction. This situation brought to mind the mediated struggles of the Cold War years, after the discourses and discussions of multipolarity. Russia took an active role in this process and tried to shape the process in many countries in line with its own interests, directly or indirectly with proxy groups/organizations through military interventions.

In this study, the Middle East policy implemented by Russia in the new period has been examined within the framework of its geopolitical discipline. In this context, firstly, the development of geopolitical understanding is discussed and Russia's foreign policy is evaluated within the geopolitical framework. It focuses on the questions of what Russia meant in terms of classical geopolitical theories and how this meaning has changed in terms of contemporary geopolitical theories.

The last part of the thesis focuses directly on the geopolitical value of the Middle East geography for Russia from history to the present, and deals with the problem of rebuilding this value in the Arab Spring process. From this sentence, his reactions in Tunisia, Egypt and Libya and his position in the Syrian crisis are discussed in more detail.

Keywords: USSR, Russian Federation, Eurasia, Middle East, Terror, Islam, Arab Spring, Syria.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE JEOPOLİTİK KURAMLAR.....	7
1.1. Klasik Jeopolitik Kuramlar.....	9
1.2. Çağdaş Jeopolitik Kuramlar.....	11
1.3. Rus Jeopolitik Geleneği ve Avrasyacılık.....	16
1.3.1. Atlantikçi/Batıcı Yaklaşımı.....	18
1.3.2. Avrasyacılar/Avrasyacı Yaklaşımı.....	19
1.3.3. Alexander Dugin’de Avrasyacı İslam-Atlantikçi İslam Tahlili.....	21
1.4. Bir Kavram Olarak Ortadoğu.....	25
1.4.1. Ortadoğu’nun Sınırları Meselesi.....	27
1.4.2. Jeopolitik Açından Ortadoğu.....	28
1.4.2.1. Değişmeyen/Sabit Coğrafi Unsurlar Bakımından Ortadoğu.....	30
1.4.2.2. Değişen Unsurlar Bakımından Ortadoğu.....	31
1.5. Bir Kavram olarak “Arap Baharı”.....	35
1.5.1. Ortadoğu’da Değişim/Dönüşüm Talepleri.....	36
1.5.1.1. Tarihsel Nedenler.....	37
1.5.1.2. Ekonomik Nedenler.....	38
1.5.1.3. Siyasi-Yönetmel Nedenler.....	40
1.5.2. “Arap Baharı” Sürecinde Farklılaşan Devletler.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

2. RUS DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU.....	44
2.1. Çarlık Rusyası Dönemi.....	44
2.2. Sovyetler Birliği Dönemi.....	47
2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem.....	51
2.4. Putin Rusyasının Dünya Tasavvuru ve Ortadoğu.....	56
2.4.1. İslam İşbirliği Teşkilatı ve Putin Rusyası İçin Önemi.....	59
2.4.2. Rusya İçin İslamcı Akımların Güçlenme Tehdidi.....	63
2.4.3. Rusya'nın Ortadoğu Politikasında Rus-Ortodoks Kilisesinin Rolü.....	65
2.5. Arap Baharına Kadar Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Değerlendirilmesi.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAP BAHARI VE RUSYA'NIN ORTADOĞU'YA YENİDEN GİRİŞİ.71	71
3.1. Rusya'nın Olaylara Tepkileri.....	76
3.1.1. Tunus Örneği.....	76
3.1.2. Mısır Örneği.....	78
3.1.3. Libya Örneği.....	81
3.2. Rusya'nın Zamanlaması ve Yöntemi Bakımından Kırım İlhakı.....	85
3.2.1. Ortadoğu'daki Gelişmeler Bakımından Analizi.....	86
3.3. Suriye İç Savaşı ve Rusya'nın Müdahil Oluşu.....	88
3.4. Rusya'nın Libya'ya Artan Müdahalesi.....	94
3.5. Çatışmadan İş Birliğine Ortadoğu'da Türkiye-Rusya İlişkileri.....	99
3.5.1. Çatışma Dönemi.....	99
3.5.1.1. Uçak Krizi.....	101
3.5.1.2. Astana Görüşmeleri.....	103
3.5.1.3. İdlib Saldırısı.....	105
3.5.1.4. İkinci Karabağ Savaşı.....	108
3.5.2. İş Birliği Dönemi.....	111

3.5.2.1. 15 Temmuz Sonrası Rusya-Türkiye İlişkilerine Realist Bir Bakış.....	112
3.5.2.2. S-400 Hava Savunma Sistemlerinin Satımı ve Alımı.....	114
3.6. Ortadoğu Ekseninde Rusya-İran İlişkileri.....	116
3.7. Rusya'nın Körfez Ülkeleriyle İlişkileri.....	120
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	132
ÖZGEÇMİŞ.....	158

KISALTMALAR

AB- Avrupa Birliyi

ABD- Amerika Birleşik Devletleri

ABM- Anti Ballistic Missile (Anti-balistik füze)

BMGK- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BDT- Bağımsız Devletler Topluluğu

CENTO- Merkezi Antlaşma Teşkilatı

DEAŞ- Devletül Irak ve Şam

DTÖ- Dünya Ticaret Örgütü

FKÖ- Filistin Kurtuluş Örgütü

İMF- International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İİT- İslam İşbirliği Teşkilatı

İŞİD- Irak ve Şam İslam Devleti

KGAÖ- Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü

KİK- Körfez İşbirliği Konseyi

KGB- (Комитет Государственной Безопасности) - Komitet Gosudarstvennoy Bezopastnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)

NATO- North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OSPG- Ortak Stratejik Planlama Grubu

OPEC- Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

ÖSO- Özgür Suriye Ordusu

ROSATOM- Rusya Devlet Nükleer Enerji Şirketi

SSCB- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SUK- Suriye Ulusal Konseyi

ŞİÖ- Şanghay İşbirliği Örgütü

UAEK- Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

UMH- Ulusal Mutabakat Hükümeti

ÜDİK- Üst Düzey İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Üç kıtanın kesişme noktasında yer alan ve medeniyetlerin beşiği olan Ortadoğu'da Osmanlı hâkimiyetini müteakip, başat aktörlerin güç mücadelesi sürmüştür. XIX. yüzyılda Süveyş Kanalı'nın açılması, Ortadoğu bölgesinin jeopolitiğinde esaslı bir yenilik/değişim getiren bir husustur. Sanayi devriminin ardından bu coğrafya, sadece ulaşım yollarının kavşağı olarak değil, zengin hidrokarbon kaynakları, kendi iç tüketim potansiyeli ve yeni devletlerin ortaya çıkış süreçleriyle önemini artırmıştır. Bu yeni jeoekonomik önem, bölgede devam eden rekabetin doğasını, boyutunu ve yönünü değiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde mücadelenin rengi ideolojik gibi görünse de enerji ve ekonomi çatışma ve uyuşmazlıklarda belirleyici etkenlerden olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında bu hususiyet daha görünür hale gelmiştir.¹

Önemli jeopolitik statü sebebiyle Ortadoğu, Rusya için de değerli bir bölge olarak görülmüş ve Moskova, bölgede her daim nüfuz kurmaya çalışmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından şekillenen Soğuk Savaş ortamında Sovyet yönetimi bu bölgelerdeki muhtelif hareketleri, siyasal partileri, iktidarları veya silahlı örgütleri destekleyerek kendisine müzahir bir siyasal tablo ortaya çıkmasına çalışmıştır. Bu dönemde, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Batı Bloğunun başat gücü olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından çevrelenmek istendiğinde, Ortadoğu devletlerinin öncelikleri daha fazla dikkate alınır olmuştur. Bölge devletlerinin içinde adeta vasıtalı savaşlar sahneye konmuş, ekonomik etki araçlarından yararlanılmış, bölgesel ittifaklar teşkil edilmeye çalışılmıştır. SSCB çevrelenmenin önünü almak için Ortadoğu'da ağırlığını artırmak istemiştir. Bu bağlamda SSCB, bu bölgedeki çeşitli devletlere siyasi, ekonomik ve askeri yardımlar sağlayarak varlığını güçlendirmeye ve kendine bağlı müttefikler oluşturmaya çabalamıştır. Muhtelif devletlere ve örgütlere çeşitli ekonomik araçlarla destek sunmuştur. Bunlar arasında askeri yardımlar, alt yapı yatırımları, ulaşım ve iletişim hatları gibi büyük yatırımlar da olmuştur. Bunlarla siyasi mücadeledeki pozisyon

¹ Nejat Eslen, **Çok Kutuplu Düzene Doğru**, Truva yayınları, İstanbul 2008, s. 52-58.

tahkim edilmeye çalışılmış, hatta Batı ve/veya İsrail karşısında dayanak arayan rejimler çoğu kez tesir altına alınabilmiştir. Bu dönemde SSCB'nin izlediği siyaseti bölge devletlerine rejim ihracı çabası olarak yorumlayanlar da olmuştur. Mısır, Suriye, Irak, gibi devletler 1950-1960'lı yıllarda sosyalist tipi yönetim biçimlerini ülkelerinde adapte etmişlerdir. SSCB'nin, ABD müttefiki olmayan devlet ve rejimleri destekledikleri, ABD müttefiki olanlarının ise konjonktürel değişimlerini dikkatle izleyerek onlara da zaman zaman kritik destekler sunduğu görülmektedir.²

1991'de SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Rusya Federasyonu (RF), içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve kültürel sorunları çözmek için dış dünya ile ilişkilerini belirli bir dönem için azaltmış ve özellikle Ortadoğu ile olan ilişkilerini belirgin bir şekilde aşağı seviyeye indirmiştir. Boris Yeltsin döneminde Rusya'nın dış siyasetinde, emperyalist bir güç gibi görünmekten uzaklaşma, Batı kurumlarıyla ilişkileri derinleştirme ve dünya sistemine entegrasyon gibi hususlar öne çıkmıştır. ABD'yle nükleer sahadaki yarışın gerilemesi ve silahsızlanma görüşmelerinin yeni evrelere geçmesi, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile iş birliğinin denemesi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki (BMGK) diğer daimi üyeler ve Batılı devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi, G-7 ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası organizasyonlara üyelik gibi adımlar bu yaklaşımla hayata geçmiş örneklerdir. Fakat NATO'nun genişlemesi, Rusya'nın "yakın çevre olarak" adlandırdığı sahanın giderek Batı nüfuzuna açık hale gelmesi ve Rusya'nın özellikle Kafkasya'da yaşadığı sorunlar devlet içinde yeni tartışma ve sonuçları beraberinde getirmiştir. Özellikle Yevgeni Primakov'un 1996'da Dışişleri Bakanı olmasıyla beraber çok yönlü bir dış politikanın uygulanmasına çalışıldığı görülmüştür.³ 2000'li yıllara girilirken İkinci Rus-Çeçen Savaşı'nda Moskova lehine nisbi ilerleme sağlandığı, ekonomik sıkıntıların en azından çözülebileceği umudunun yeşerdiği bir Rusya belirmeye başlamıştır.

1991-2000 yılları arasında Rusya'nın Ortadoğu'nun genelinde izlediği siyaset ABD ile neredeyse paralel seyir izlemiş ve bu durum nedeniyle Ortadoğu'da Rusya,

² Jeffrey Checkel, "Russian Foreign Policy: Back to the Future?", **RFL/RL**, Research Report, Volume 1, Issue 41, Year 1992, s. 13-15.

³ Erhan Büyükkıncı, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri", **Academia**, https://www.academia.edu/2104741/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9Ftan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye_Rusya_%C4%B0li%C5%9Fkileri (erişim 06.05.2021)

ABD lehine pozisyon kaybetmiştir. Bu durum Rusya'nın Ortadoğu'yu kaybettiği anlamına gelmemektedir. Ancak ilişkilerin seviyesi yüzeysel kalmış, Rusya kendi iç sorunlarının halline odaklanmıştır. Bu bağlamda 1990-2000 ve 2000 yıllarından günümüze Rusya'nın dış politikası ikiye ayrılabilir. Ayrıca çok yönlü dış politika, çok kutupluluk ve süper güç söylemleri, Vladimir Putin'in iktidara geldiği 2000 yılından itibaren dış politika anlayışının istikametini gösteren ifadelerdir.⁴

Dış politika stratejilerini çeşitlendiren Putin, sadece yakın çevre doktrini çerçevesinde Sovyet sonrası bağımsızlık kazanan devletlere karşı etkin bir dış politika izlemekle kalmamış, aynı zamanda Ortadoğu coğrafyasında bulunan bölge devletleriyle ilişkileri geliştirmek ve daha yüksek düzeye çıkarmak için ciddi gayret göstermiştir. 2000 yılından itibaren dünya siyasetinde iddiasını artıran, hedefleri doğrultusunda ilerleyen, ekonomik ve askeri alanda daha fazla öz güven kazanan bir Rusya meydana gelmiştir. Şüphesiz, bunda, yeni enerji anlaşmaları, üretim, nakil yolları ve pazarlama konusundaki ilerlemenin katkısı büyük olmuştur. Keza, 11 Eylül 2001 saldırılarının Rusya'nın kullanabileceği “fundamentalizm” kartını bir fırsat olarak sunduğunu da unutmamak gerekir.

Sovyet sonrası dönemde Ortadoğu'dan elini çeken Rusya, özellikle Putin'in iktidara gelmesiyle gerek bu bölgeyle gerekse diğer devletlerle ilişkilerini geliştirmek için gayret göstermeye başlamıştır. Rusya Ortadoğu coğrafyasında bazı devletlerle artan ilişkilerin boyutunu ve geçmişini yeniden değerlendirmeye çalışmış ve Suriye'yi Ortadoğu'da güvenilir bir devlet olarak tanımlamıştır. Rusya perspektifinden bu ülkeye ilişkin politika şu biçimde ifade edilmektedir: “Moskova, ebedi dostluk çerçevesinde hassas bir politika izlemeye çalışmaktadır ve bu nedenle güvenilir ülke olarak gördüğü Suriye'ye ekonomik, askeri ve enerji yatırımlarını kaydırmaya başlamıştır”. Ancak bu, jeopolitik yaklaşımı görmemizi engelleyen eksik bir değerlendirme olur. Zira Moskova, Suriye'yi en azından sadece dostluk bağlamında değil, Doğu Akdeniz'den Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir alandaki hakimiyet mücadelesindeki kilit mevki bakımından önemsemektedir.⁵

⁴ “Внешняя политика Российской Федерации”, **Narod.ru**, <http://sarist.narod.ru/tema79.htm> , (erişim 10.05.2021)

⁵ Nikolay Kosolapov, “Stanovlenia Subekta Rossiyskoy Vneşney Politiki”, **Pro et Contra**, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2001, s. 7, 8

Arap Baharı süreciyle birlikte, Rusya'nın Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bölgedeki ABD politikalarına karşı Ortadoğu'yu daha etkili kullanma çabasına girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Rusya'nın Suriye'deki üsleri, bunların genişletilmesi ve sayılarının artması, Hamas ve başka örgütlerin liderleriyle Moskova'da görüşülmesi, İran'ı uluslararası arenada desteklemesi, İran'la Irak ve Suriye başta olmak üzere çeşitli sahalarda koordinasyon içinde olması gibi çabalar ABD'yi rahatsız etmektedir.⁶ RF'nin böyle bir politika izlemesinin amacı kısaca kendi nüfuzunu güçlendirmek, ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmak, bölge devletlerine pazarladığı askeri teknolojilerden gelir sağlamak, dünya enerji alanlarında lider konumunda olmak ve Rusya'nın yeniden hegemonya yarışında var olduğunu göstermektir.

RF'nin, Ortadoğu coğrafyasında ilgilendiği bir diğer önemli konu da Arap-İsrail uyuşmazlığıdır. Sovyet döneminde İsrail'in karşısında yer alan, ilişkilerini sınırlayan ve Arap Devletleri Ligi'nin kurulmasını destekleyen Moskova'nın, günümüzde Ortadoğu'daki en önemli ticari ortağı İsrail'dir. SSCB döneminde göç etmelerine müsaade edilmeyen Yahudiler, SSCB'nin dağılmasının ardından İsrail'e göç etmişlerdir. İsrail'in, Çeçenistan'daki savaş sırasında Rusya'ya verdiği destek, Rusya-İsrail ilişkilerini daha da derinleştirmiştir. Fakat Rusya'nın, İran ve Suriye ile askeri alanda iş birliğini geliştirmesi bazen Rusya-İsrail ilişkilerinde zorluklara yol açmaktadır. Öte yandan Rusya'nın, İsrail dâhil tüm devletlerle temas halinde olması bölgedeki meselelerin çözümünde ara bulucu rolünü oynamasına izin vermektedir.

2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da etkisini gösteren “Arap Baharı” olarak nitelendirilen halk isyanları bölge devletlerini tesiri altına almış ve II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşturulan ve çökmez denilen diktatörlüklerin tek tek yıkılmasına neden olmuştur. Kıvılcımı Tunus'ta yakılan daha sonra Libya, Mısır, Bahreyn ve Yemen'e sıçrayan ateş sonucunda oluşturulan baskıcı ve otoriter rejimlerin bazıları yıkılmıştır. Arap Baharının başlamasından sonra Rusya merkezli Yeni Avrasyacı teorisyenler çalışmalarında işaret ettikleri yeni tehdit ve tehlikelere karşı karar alıcıların dikkatlerini çekmişlerdir. Teorisyenlerin Yeni Avrasya politikasında çeşitli dini ve etnik gurupların bir arada yaşama ihtiyacına dikkat çekilmiştir. Daha da önemlisi tek çatı altında toplanarak güzel ve güçlü bir devletin elde edilebileceği

⁶ Mark Katz, “Conflicting Aims, Limited Means: Russia in the Middle East”, **Norwegian Ministry of Foreign Affairs**, Policy Brief, No. 201, 2015, s. 1, 2.

fikirleri ortaya konulmuştur. Bu bağlamda yeni söylemler oluşturulmuş, Avrasya coğrafyasının doğusunda ve güneyinde yaşayan Ortodoks ve Müslüman halkların tek bir yönetim ve sistem altında birleştirilmesine vurgu yapılmıştır.⁷ Arap Baharı döneminde Rusya'nın, oluşan yeni Ortadoğu siyasetinde üç esas unsur görünmektedir. Bunlar bölgesel anlamda askeri, ekonomik ve siyasi menfaaterini sürdürmek, Arap Baharı'nın kendi siyasi bağlamı üzerinde oluşturabileceği etkileri önlemek ve küresel güçler dengesi çerçevesinde Ortadoğu'daki aktif statüsünü savunmak şeklinde sıralanabilir.

Bu çalışmanın bütününde, Rusya'nın Ortadoğu ve bölge ülkeleri ile nasıl etkileşimde bulunduğu, askeri, siyasi ve ekonomik ilişkilerinin hangi şekilde geliştiği ve Arap Baharı sürecinde hangi politikaların izlendiği tartışılmaktadır. Çalışmanın teorik çerçevesini jeopolitik disiplini belirlemektedir. Bu nedenle öncelikle "jeopolitik" kavramı birinci bölümde açıklanmaktadır. Çağdaş ve Klasik jeopolitik kuramlara dayanılarak Arap Baharı sürecinde Moskova'nın izlediği siyasetin izleri sürülmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel arka plan irdelenerek Çarlık Rusyası, SSCB ve günümüz Rusyası'nın Ortadoğu'ya olan yaklaşımı araştırılarak tespit edilmiştir. Üçüncü bölüm analiz üzerine yoğunlaşmış, bu bölümde Arap Baharı'na konu ülkeler ve Rusya'nın Arap Baharı'na ilişkin yaklaşımları incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde RF'nin İran ve özellikle de Türkiye ile olan ilişkilerine değinilmiştir. Zira Rusya'nın Türkiye ile sürdürdüğü ilişkiler Ortadoğu coğrafyasında büyük bir önem taşımaktadır. Son olarak sonuç bölümü, ulaşılan sonuçların takdimi ve değerlendirmeleri içermektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış ve açıklayıcı anlatım çalışmanın içeriğinde hâkim olmuştur. Kaynaklara ulaşmak için belgesel kaynak tarama yöntemi tercih edilmiştir. Yazılı eserlerden ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynaklardan istifade edilmiştir. Arapça kaynaklardan ve basından yararlanılamamış olması önemli bir eksiklik olarak

⁷ Soner Karagül, "Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 5, Yıl 2017, s. 263-297.

görülebılır. Yine de Rusya'nın Ortadoğu politikasına ilişkin çalışmalara, bu tezin de katkısı olacağı umulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde jeopolitik kuramlar açıklanmaktadır. konu başlığının bileşenleri dikkate alınarak, metodoljik olarak yararlanılacak “jeopolitik”, incelemeye konu saha olan “Ortadoğu” ve incelemeye esas periyod olan “Arap Baharı” birer kavram olarak bu bölümde incelenecektir. Müteakiben, çağdaş ve klasik jeopolitik kuramlara dayanılarak Ortadoğu’nun yeri ve Arap Baharı sürecinde Moskova’nın izlediği siyasetin izleri sürülmektedir.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE JEOPOLİTİK KURAMLAR

Kelimenin tam anlamıyla “jeopolitik”, “geo”-yeryüzü ve “politics”-siyaset, siyasetin tanımlarından oluşur. Jeopolitik, devletlerin kendi sınırları içindeki ve uluslararası arenadaki siyasi davranışlarını coğrafi unsurlarla anlamaya, açıklamaya ve geleceği tahmin etmeye dayalı coğrafi konum, siyasi güç ve iktidar dağılımına odaklanan bir disiplindir. Jeopolitik terimi ilk olarak İsveç doğumlu coğrafyacı Rudolf Kjellen tarafından I. Dünya Savaşı sonrası yapılan akademik çalışmalarda kullanıldı.⁸

İngiliz jeopolitik düşüncesinin gelişimi bu disipline temel katkılar sunmuştur. Sir Halford Mackinder’in çalışmaları bu anlamda özgün bir yere sahiptir. Keza Amerikalı Amiral Alfred Thayer Mahan’ın deniz gücünün üstünlüğüne ilişkin eseri de yeni boyutlar kazandırmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Almanya’nın yayılma politikası, Rusya’nın genişleme politikası, ABD’nin Rusya’nın yayılmacılığına karşı koyma ve çevreleme politikası genel anlamda değerlendirildiğinde jeopolitiğin bir inceleme disiplini olarak gördüğü işlev anlaşılabilir. Aslında jeopolitik, bir ülkenin coğrafi konumu, iklim yapısı, doğal kaynakları o ülkenin dış ve iç politikasında belirleyici olduğu için devletlerin politikasını belirleyen bir araç olarak yorumlanabilir.⁹

⁸ Sait Yılmaz, “Jeopolitik ve Jeostratejik”, **Academia**, s. 1-4, https://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji (erişim 16.05.2021)

⁹ Bilgehan Emeklier, Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi, **Bilgesam**, Mayıs 2010, http://www.bilgesam.org.tr/?option=com_content&view=article&id=698:souk-sava-sonras-uluslararası-sistemin-analizi&catid=113:analizler-sosyokultur&Itemid=151 (erişim 17.05.2021)

Suat İlhan'a göre jeopolitik: Siyasi ve fiziki coğrafyadan elde edilen verilere dayanarak siyasal iktidarın mevcut ve gelecekteki unsurları için siyaset bağlamında veri hazırlar. İlhan'a göre jeopolitiği oluşturan üç temel kavram vardır ve bu temeller devlet, coğrafya ve politika kavramları olarak belirlemiştir. Bu kelimeler jeopolitiğin tanımlanmasında ana kriteri oluşturmaktadır. Buna göre coğrafya, devletin dış politikasını etkileyen en önemli faktör olarak karşımıza çıkıyor.¹⁰ Jeopolitiğin Değişmeyen Unsurları: coğrafi bütünlük, coğrafi konum, coğrafi özellikler, saha genişliği, sınırlar ve sahip olunan stratejik kaynaklar. Jeopolitiğin Değişen Unsurları: siyasi yapı, askeri yapı ve ekonomik yapıdır.

Rus dış politikasının jeopolitik perspektifiyle analizine yönelmiş bu tezde kendini güçlü gören aktörlerin, güçlerinin devamı ya da güçlerini artırma için mekân ve kaynak arayışları konusuna dikkat çekilmektedir. Ortadoğu coğrafyası, sahip olduğu zenginliklerle bu mekân arayışında güçlü devletler için vazgeçilmez bir bölgedir. Ortadoğu bölgesinde etkinlik, büyük aktörlere küresel iddia dayanakları sunması bakımından da önemlidir. Bölgenin kronikleşmiş uyuşmazlıkları, hegemon güçlerin etkilerinde aşınmaya yol açma potansiyeli taşıdığı için küresel aktörlerin demokrasi talepleri, terörizm faaliyetleri, istihbarat savaşları gibi araçlarla Ortadoğu üzerinde mücadeleyi sürdürdüklerine şahit olunmuştur.¹¹

Ortadoğu coğrafyası özellikle çalışmada geçen devletlerin gerek su kaynakları gerek iklim yapısı gerek tarıma elverişli verimli toprakları gerek petrol kaynakları açısından güçlü devletlerce göz ardı edilemeyecek devletler olduğunu görürüz. Deniz hakimiyeti noktasında Akdeniz'e kıyısı olan Ortadoğu, süper güç yolunda ilerleyen devletlerin daha da dikkatini çekmiştir. Örneğin Suriye, Irak ve Suudi Arabistan petrolünün Avrupa'ya açıldığı önemli bir güzergah ülkesidir, İran ve Suudi Arabistan'a kıyasla daha az olsa da 2.5 milyar doğalgaz ve petrol rezervine sahiptir. Libya dünyadaki en iyi petrol araştırma alanlarından ve ülke ekonomisi petrol

¹⁰ Suat İlhan, "Jeopolitik Kavramı ve Unsurları", **Avrasya Dosyası**, Jeopolitik Özel, Cilt 8, Sayı 4, Yıl 2002, s. 318, 319.

¹¹ Ramazan Özey, **Ortadoğu'nun Jeopolitiği**, (1. Baskı), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2017, s. 153.

ihracatına bağlıdır. Nitekim sahip olduğu petrol rezerviyle bölgede ilk sıralarda yer almaktadır.¹²

1.1. Klasik Jeopolitik Kuramlar

Yoğun sömürge savaşları döneminde ortaya çıkan jeopolitik çalışmalar, emperyalist hedefleri gerçekleştirmek için siyaset ve coğrafya arasındaki ilişkiye odaklanmış ve adını 1899 yılında “Avrupa bilimi” olarak nitelendiren Rudolf Kjellen’den almıştır.¹³ Coğrafyanın uluslararası ilişkiler üzerindeki tesirini inceleyen jeopolitiğin en önemli iddialarından biri, coğrafyanın devletin varoluşunu tanımlamada ana faktör olmasıdır. Böylelikle coğrafya bir objektif faktör olarak görülmekte ve geliştirilen jeopolitik kavramların politik ve ideolojik faktörlere bağlı olmadığı varsayılmaktadır. Ancak jeopolitik teoriler “Bilimsel” ve “Objektif” olarak sunulmalar da “biz” -“düşman”, “Doğu” - “Batı”, “Kara gücü” - “Deniz gücü” gibi kuramlaştırma sırasında özel bir söylem oluştururlar.¹⁴

Alfred Mahan’ın Britanya İmparatorluğu’nun yükselişine ilişkin tarihsel tahlili, jeopolitik münakaşanın başlangıç noktası olmuştur. Kervanlar sayesinde gerçekleştirilen kara taşımacılığı güvenilir olmaması ve yelkenli gemilerin üstünlüğü sebebiyle Mahan, deniz yollarının kontrolünün kritik olduğunu savunmuştur. Fakat demiryollarının devreye girmesiyle Halford Mackinder, kara gücünün deniz gücüne göre daha karlı olduğunu savunmuştur. Buna göre deniz gücü, “Avrupa’nın Kolombo zamanlarda ki hegemonyasının temeli olmuştu, ancak gelecekteki küresel egemenlik, dünyadaki kara kütlelerinin geniş kaynaklarının kontrolüne ve sömürülmesine bağlı olacaktır”. Demiryolları sayesinde Avrasya, ulaşılabilir bir coğrafyaya dönüşmüş ve iç bölgelerine yönelen “Kalpgah” kavramı ile Mackinder, Kalpgah’a egemen olan istediği ülkenin dünya siyasetini ve egemenliği denetliyeceğini savunmuştur. Nicholas Spykman’a göre ise tüm dünyaya egemen olmanın yolunun Kalpgahı kuşatan ve

¹² Hakan Başpınar, “Libya’daki Gelişmeler ve Enerji”, **TESPAM**, 29 Mayıs 2017, <https://www.tespam.org/libyadaki-gelistmeler-enerji/> (erişim 17.05.2021)

¹³ Murat Yeşiltaş, Sezgi Durgun, Pınar Bilgin, **Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 3.

¹⁴ Halford John Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, **The Geographical Journal**, Cilt 23, Sayı 4, Yıl 1904, s. 421-437.

böylelikle onun denizlere çıkış yollarını kesebilen, Çin'den Balkanlar'a kadar devam eden "Rimland"dan geçtiğini iddia etmişti.¹⁵

Rusya, Mackinder ve Mahan'ın metinlerinde sıklıkla başrol oynar. Rusya, Mahan'ın dikkatini ilk kez Rus İmparatorluğu döneminde geniş topraklarıyla çekmiştir.¹⁶ Mahan, Rusya'nın deniz devletleri için yaratabileceği tehdidi öngörerek bunun karşısı alınması gerektiğini Mackinder'den önce söylemiştir. "Avrasya'yı yöneten dünyayı yönetir" iddiasını teorize eden Mackinder ise Rus İmparatorluğu'nu "Kalpgah" veya "Dünya adası" olarak değerlendirmiştir. Kendi devrinin tek "Avrasya" gücü olan Rus İmparatorluğu, Asya kıtasına hakim olmak için elverişli mekan olmasına rağmen, modernleşmeden aciz görünen Çarlık Rusyası için bu görev imkansızdı. Söz konusu jeopolitikacıların teorileri, Soğuk Savaş yılları da dahil uzun dönemler Amerikan ve İngiliz siyasetini etkilemiştir. Brian Blouet'nin ifadesiyle özetlemek gerekirse, "Jeopolitik olarak her iki Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş ile birlikte XX. yy, Mackinder'in öngörüsünün gerçekleşmesini engelleme mücadelesiydi".¹⁷

Günümüzde halen Mackinder'in "Kalpgah" teorisi Rusya'nın jeopolitik vizyonunu ve jeopolitik alışkanlıklarını etkilemeye devam ediyor.¹⁸ Dolayısıyla Mackinder'in teorisi Sovyet sonrası, RF'nin jeopolitik ve tarihi alanlarına uyacak biçimde yeniden yapılandırıldı. Rusya bu teorinin yenilenmesi ile beraber, dünya tarihinin gelişiminin merkezi haline gelmiştir.¹⁹ Alman jeopolitikacıları da klasik jeopolitiğin ilerlemesinde büyük katkı sağlamıştır. Dünyayı geçici olarak pan-Amerikan, pan-Avrupa, pan-Asya ve pan-Rus bölgeleri olarak Almanya, Japonya ve SSCB'nin hakim olduğu 4 bölgeye ayıran Alman okulu, sonunda evrensel Alman hakimiyetini hedeflemiştir. Devletleri dönemin bilimsel yasalarının tesiri altındaki organizmalar olarak nitelendiren Alman jeopolitikçiler Karl Haushofer ve Friedrich Ratzel, doğal seleksiyonun uluslararası ilişkilerde geçerli olduğunu düşünmüş ve onu

¹⁵ David Atkinson, Klaus Dodds, **Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought**, Routledge, New York 2000, s. 14.

¹⁶ Jon Sumida, "Alfred Thayer Mahan, geopolitician", **Journal of Strategic Studies**, Cilt 22, Sayı 2/3, Yıl 1999, s. 42-46

¹⁷ Brian Blouet, **Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century**, Reaction Books, Londra 2001, s. 11.

¹⁸ Mark Bassin, Konstantin Aksenov, "Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse", **Geopolitics**, Cilt 11, Sayı 1, Yıl 2006, s. 99-118.

¹⁹ Andrei Tsygankov, **Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity**, Rowman and Littlefield (4. Baskı), Londra 2016, s. 20, 21.

sadece güçlülerin hayatta kaldığı bir alan olarak görmüşlerdir. Almanya'nın kalkınması için Darwinist düşünce istikametinde, yaşam alanı'nın (lebensraum) genişletilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Zamanla, Lebensraum kavramı insan doğasını anlamak için kullanılmaya başlandı. Doğa bilimlerinde öğrenim görmüş olan Ratzel, Darwin'in tezinin temel zayıflığının mekanın önemini bilmemesi olduğunu savunmuştur. Ratzel'in düşüncesine göre, "Darwinci" yaşam mücadelesi fikri, mekan mücadelesi ile eşit olabilir ve yaşayan tüm canlılar sonsuz bir barınma arayışındadırlar. Çok kısa süre sonra Adolf Hitler'in emperyalist ve yayılmacı projesinde bu kavram kullanılmaya başlanmıştır.²⁰

II. Dünya Savaşı'ndan sonra jeopolitik, Nazi dış politikasını çağrıştırdığı için uzun süre siyasetten ve akademiden dışlandı. Ancak sahip olduğu gerekircilik yaklaşım Soğuk Savaş yılları'nın siyasi hayatında da etkisini sürdürmüştür. Bu açıdan jeopolitik, George F. Kennan tarafından SSCB'nin yayılmasını sınırlamak için şekillendirilen bir strateji olarak ABD'nin Soğuk Savaş yılları çevreleme siyasetinin ana unsurları olmayı sürdürmüştür. Jeopolitik düşüncenin akademi hariç yaygın kullanımı, Henry Kissenger tarafından 1970'li yıllarda tekrardan canlandırıldı.²¹ Ancak asıl popülerleşme Sovyet dağılmasından sonra başlayacaktır.

1.2. Çağdaş Jeopolitik Kuramlar

1991'de SSCB'nin çöküşü ve dağılmasıyla iki kutuplu dünya düzeninin son bulması, yeni sistemin nasıl oluşacağı hakkındaki bilinmezliği ortaya çıkarmıştı. Bu yeni sistemin nasıl inşa edilebileceği ile ilgili münakaşalar yaşansa da, oluşturulacak yeni düzenin esasen yeni jeopolitik düzenlenmelerden kaynaklanacağı tahmin edilmekteydi. İdeolojik temelli yaklaşımların etkisini yitirmesiyle devletlerin dış politika seçeneklerinin artması, kaynakların taşınması, insanların hareketliliği gibi olgular, devletlerin coğrafyalarını öne çıkaran olgulardı. Soğuk Savaş daha son bulmadan savaş sonrası dönemin nasıl şekilleneceği konusunda Francis Fukuyama "The End of History" teziyle, liberalizmin zafer kazandığını ve ardından dünyanın her

²⁰ Yeşiltaş, v.d., a.g.e., s. 13.

²¹ Gearóid Ó. Tuathail, "The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium", *Annals of the Association of American Geographers*, Cilt 90, Sayı 1, Mart 2000, s. 166-178.

yerine yayılacağını öne sürmüştü. Fukuyama'dan farklı olarak Edward Luttwak, Soğuk Savaş'ın bitimiyle bloklar arası mücadelenin yerini devletler arasında jeopolitik değil jeoekonomik hamleler ile var olacak rekabetin alacağı iddiasında bulunmuştu.²²

Bunlardan Fukuyama'nın tespiti bir anın değerlendirilmesi bakımından doğrudur. Soğuk Savaş'ın bitimiyle küreselleşen sisteme neoliberal anlayış hakim olmuş, liberalizm üstün gelmiştir. Fakat Luttwak'ın da ifade ettiği gibi küreselleşme beraberinde geniş bir ekonomik mücadele alanı oluşturmuştur. Bu alanda büyük ekonomik güç olan Japonya, Çin ve Avrupa Birliği (AB) gibi aktörler ABD ile beraber yeni mücadelenin potansiyel merkezleri olmaktaydı. Doğu Avrupa ülkeleri SSCB'nin yıkılmasıyla hızla ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda AB'ye entegre edilmiş, Kafkasya ve Orta Asya devletleri ise ekonomik olarak kısmi entegrasyon yaşasalar da otoriter rejimlerden fazla uzaklaşamayıp siyasi entegrasyondan geri kalmışlardır. SSCB'nin siyasi varisi RF ise bu iki örneğin arasında bir yerlerde konumlanmıştır.²³

Klasik jeopolitikçilerden izler taşımakla beraber, daha çok kimliksel ve kültürel ayrımların dünyaya verebileceği yön üzerinde duran bu yaklaşımların en önemlilerinden biri ABD'li Profesör Samuel Huntington'un (1927-2008) "Medeniyetler Çatışması" tezi oldu. İlk çalışmalarında liberalizm ve ulusal güvenliğin çelişkili rollerine odaklanan Huntington'a göre liberalizm vatandaşların liberal değerler kazanması adına son derece önemliyken orduda artan profesyonelleşmeyi açıklamakta başarısız olmuştur. Amerikan gücünün iç dinamiklerini ve değişen yapısını anlamak, bu gücün etkileri ve sonuçları üzerinde durmak zorunludur diyen Huntington, "The Third Wave" kitabında, eski Sovyet Bloğu ve gelişmekte olan ülkelerdeki yeni dalganın uluslararası düzeyde bir büyük siyasal düzenlemeyi temsil ettiğini ileri sürmüştür. Huntington'un daha fazla ses getiren çalışması önce 1993'te Foreign Affairs dergisinde bir makale olarak yayımlanan sonra "The Clash of Civilisations and Remaking of World Order" başlığıyla 1996'da kitaplaştırılan tezidir. Bu tez, temelde Francis Fukuyama'nın 1989 sonrasındaki dünyada artık ideolojik yarışın bittiği ve Batılı Kapitalist liberal modelin insanlık tarihinin en ileri siyasal aşamasını ifade ettiği yönündeki "Tarihin Sonu" tezine bir cevap niteliği de

²² Simon Dalby, Paul Routledge, Gearóid Ó Tuathail, **The Geopolitics Reader**, Routledge, London 1998, s. 6.

²³ Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayınları, İstanbul 1999, s. 61.

taşımaktadır.²⁴ Samuel Huntington da ideolojik ayrımların Soğuk Savaş dönemindeki etkisinin artık söz konusu olmayacağını belirtmekle birlikte, bunun yerini medeniyetler ve kültürler arasındaki mücadelenin alacağını iddia etmiştir. Huntington, söz konusu medeniyetleri sismik benzetmesiyle fay hatları ekseninde birbirinden ayırmaktadır. Huntington, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'daki çatışmalardan örnekler vererek, dinin bu medeniyetler ayrımındaki belirleyiciliğinin altını çizmektedir.²⁵ İslam, Batı Sekülerizmi, Hindu, Sikh ve Doğu Ortodoksluğunu da içeren çeşitli medeniyetler arasında ve içinde var olan fay hatları ve izole çatışma bölgelerine atfen sıcak noktalar ifadesi kullanmaktadır. Medeniyetler bu sıcak noktalardaki etnik grupların kimliklerinin en temel unsurları olduğu için kökleşmiş düşmanlıkların doğasını ya da yeniden şekillenen medeniyetler ve düşmanlıklar arasındaki nedensel bağı açıklamaktadır. Dünyadaki çatışmaların eksenini ulus devletler arası çatışmadan medeniyetler arası çatışmaya doğru evrilmektedir.²⁶

Soğuk Savaş sonrasında dikkat odağı olmuş bir diğer yazar ise, Huntington'a göre jeopolitik yönü daha ağır basan ve devlet tecrübesinin tamamı Soğuk Savaş'ın hararetli dönemlerine tekabül eden bir dış politika danışmanı olan Zbigniew Brzezinski'dir. Brzezinski, Varşova doğumlu olsa da, ailesi günümüz Ukrayna'sının Ternopil Oblastındaki Brejani (Brezhany) şehridir. Dolayısıyla hem Polonya hem Ukrayna kökenli sayılmalıdır. Kanada'daki McGill Üniversitesi'nde Sovyetler'deki muhtelif milliyetler hususunda yüksek lisans tezi hazırlamış, Doktora öğrenimini de yine Sovyetler üzerine tamamlamıştır. Kolombiya Üniversitesi'nde Komünizm Araştırmaları Enstitüsünde yöneticilik yapmıştır. ABD ve dünya siyasetindeki etkisi üzerine çokça spekülasyonlar yapılan CFR (Council on Foreign Relations) ve Bilderberg Grup üyesi olmuştur. 1977-1981 yılları arasında dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'in Ulusal Güvenlik Danışmanı görevini yürütmüştür. Sovyetler'in çevrelenmesi ve Çin Halk Cumhuriyeti ile yakınlaşma/normalleşme taraftarlığı ve etkisiyle hatırlarda kalmıştır. Uluslararası İlişkilere bakış açısı realist okul ve görüşlerini belirleyen çerçeve jeopolitik yaklaşımlar olmuştur. Brzezinski "Avrasya

²⁴ Gül Sarıkaya, "Ukrayna Jeopolitiği Bağlamında Kırım ve Kırım Türkleri Sorunu", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

²⁵ Bkz. Samuel Huntington, "The Clash of Civilisations?" **Foreign Affairs**, 1993, s. 22-49.

²⁶ Saul B. Cohen, "Geopolitics In The New World Era: A New Perspective on an Old Discipline", Ed. George J. Demko, William B. Wood, **Reordering the World: Geopolitical Perspective on the 21st Century**, Westview, New York 1994, s. 31.

ABD için en önemli jeopolitik ödüdür” deyiimiyle ABD’nin Avrasya’da aktif bir politika yürütmesi gerekliliğine işaret eden öncü isimlerindendir. 26 Mayıs 2017’de hayatını kaybeden Brzezinski’nin Avrasya ile ilgili tespitleri halen alan yazınında yer bulabilmektedir.

Brzezinski, Orta Asya’nın yani Türkistan’ın bulunduğu sahayı (Afganistan’ı da içerecek biçimde) Avrasya Balkanları olarak adlandırmıştır. Ona göre Avrasya Balkanları dokuz ülkeyi içerir: Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Özbekistan Afganistan ve Ermenistan. Görüldüğü üzere bu devletlerden beşi bugünkü Türkistan coğrafyasında yer alırken Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Kafkasya’da bulunmaktadır. Brzezinski’ye göre birer Sovyet Cumhuriyeti olarak kuruluş yıllarında bu devletlerin sınırları Sovyet idarecilerinin arzu ve çıkarları doğrultusunda çizilmiştir. Brzezinski bu coğrafyayı etnik bir mozaik olarak tanımlar. Kastettiği, günümüz Türkistan devletleri dâhil bu eski Sovyet cumhuriyetlerinin etnik unsurlarının mevcut sınırların dışına taşan karmaşıklığıdır. Moskova, SSCB dağılırken bu devletlerin bir bütün olarak değil ayrı devletler olarak bağımsızlık kazanmasını arzulamış, Türkistan devletlerinin bir Türkistan birliği fikrine veya Kafkasya devletlerinin bir Kafkas birliği fikrine şiddetle karşı çıkmıştır.²⁷ Böylece bu devletlerin büyük kısmı bağımsızlıklarını kazandıklarında bölgesel işbirliğinden uzak kalarak devlet inşası sorunu ile daha fazla mücadele edecekler, bu da SSCB’nin devamı olan Rusya Federasyonu’nun bu ülkeler üzerindeki nüfuzunu korumaya ve geliştirmesine yardımcı olacaktır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesinin hemen ardından, Ortadoğu’da ilk bölgesel çatışma, Ağustos 1990’da Irak güçlerinin Kuveyt’i işgaliyle başladı. İran’la sekiz yıl süren savaş sırasında Batı tarafından silahlandırılan Saddam Hüseyin Kuveyt işgali sonrası bir bölgesel tehdit olarak görülmeye başlanmıştı. Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez devletleri ABD’den yardım talebinde bulunmuşlardı ve bunun sonucu olarak çatışma bölgesel krizden küresel krize dönüşmüştü. BMGK’nin Irak’ı Kuveyt’ten çekilmeye çağıran, silah ambargosu ve gerektiğinde güç kullanımı içeren kararlarını Rusya da desteklemiştir. Irak, ABD öncülüğünde BMGK kararı ile kurulan koalisyonla Ağustos 1990’da girdiği Kuveyt’ten Şubat 1991’de tamamen çıkmak

²⁷ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2014, s. 178, 179.

zorunda kalmıştır. Körfez Savaşı olarak bilinen bu müdahalenin ardından, Irak'ta fiili bir bölünme ortaya çıkaran uçuşa yasak bölgeler uygulaması hayata geçirilmiştir. Yine muhtelif araçlarla ağır yaptırımlar icra edilmiştir. Öte yandan aynı yıllarda “küresel terörizm” tartışmaları belirmeye başlamıştır.²⁸ 1980’de SSCB’ye karşı ABD tarafından maliyeleştirilen Usame bin Ladin liderliğinde Afgan cihatçılar El-Kaide terör örgütü çatısı altında faaliyete başlamışlardır. Silahlı İslamcı hareketler, Ortadoğu’da ve bazı bölge dışı ülkelerde eylemler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ortadoğu’da varolan klasik Arap-İsrail uyuşmazlığının ilgi ve ağırlık merkezi başka noktalara kaymıştır. Batılı güvenlik kurumları bu gelişmeleri büyük tehdit unsuru olarak değerlendirmeye başlamışlardır.

11 Eylül 2001’de El-Kaide, ABD’ye karşı koordineli bir terör saldırısı düzenlemiştir. Bu saldırı sonrası ABD teröre karşı geniş çaplı bir mücadele başlattığını açıklamış ve bu bağlamda da 2001 yılında Afganistan’ı, 2003 yılında da Irak’ı işgal etmiştir. Rusya, 11 Eylül’den sonra uluslararası terörizmle mücadelede ABD’yi desteklese de Rusya’nın desteğinin sınırları açıkça belirlenmiş ve Irak’a ikinci müdahalesinde görüldüğü gibi, Çin, Fransa ve Almanya’yla birlikte, Ortadoğu’daki ABD eylemlerine ciddi şekilde karşı çıkmıştır. Bunda, Rusya’nın stratejik hesapları yanında BMGK kararının bulunmaması da hukuksal bir neden olarak değerlendirilebilir.²⁹ Hukuksal meşruiyeti zayıf müdahalelerin önünün açılması, Rusya ve yakın çevresi için yeni tehditleri beraberinde getirebilirdi. Terörle mücadele adı altında yapılacak askeri konuşlandırmaların 1990’lardan sonra hızla arttığı düşünüldüğünde bu algının ciddi bir karşılığı vardır.³⁰

Askeri çatışmalara ek olarak, SSCB’nin dağılmasının ardından tüm dünyayı neoliberal siyasete entegre etme girişimleri de küresel boyutlu ekonomik krizlere yol açmıştır. 1996 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizler bu kapsamda görülebilir. ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgal etmesiyle birlikte artan enerji fiyatları, bir arz ülkesi olan Rusya’nın 2000’li yıllarda hızla toparlanmasına hizmet etmiştir. Böylelikle

²⁸ Saul B. Cohen, **Geography and Politics in a World Divided**, Oxford University (2. Baskı) New York 1973, s. 85.

²⁹ Sinan Ogan, “Büyük Ortadoğu Projesi: Rusya’nın Bakışı”, <http://circassiancenter.com/tr/buyuk-ortadogu-projesi-rusyanin-bakisi/> (erişim 14.04.2021)

³⁰ Francis Fukuyama, “The End of History?” The National Interest, Yaz 1989; Ayrıca bkz: Francis Fukuyama, The End of History and the Last Man, New York, Free Press, 1992.

Rusya yeniden küresel bir aktör niteliğinde, uluslararası bölgesel ve küresel çekişmelerde kendi yerini almıştır.³¹

1.3. Rus Jeopolitik Geleneği ve Avrasyacılık

Birçok devlet, özellikle de klasik jeopolitik teorilerden etkilenenler kendi jeopolitik tezlerini oluşturmaya çalışırken, SSCB döneminde bu yaklaşımlara sıcak bakmayan Rus hükümeti de zaman içinde kendi jeopolitik tezlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Konumu itibarıyla çeşitli jeopolitik teorilerin merkezinde bulunan RF, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu teorileri kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Mackinder'in 1904'te yazdığı teorisinde, jeopolitik merkezi bir güç olabilmek için Rusya'nın hakim olduğu topraklar önemli bir yere sahip olsa da bu teori RF'de çok az kişi tarafından dikkate alınmıştır. Bolşevikler iktidara geldikten sonra bu Mackinder ve teorisi daha da gizli hale geldi. Zira SSCB iktidarınca bu teori Rusya için tehlikeli olarak görülmüştür.

Nazi Almanyası II. Dünya Savaşı zamanı Househofer'in jeopolitik teorilerine göre hareket ederek, Kommunist bölgelere saldırdığında, jeopolitik düşünce Sovyet terminolojisinde daha "kirli" hale geldi. Yaklaşık 70 yıllık Sovyet yönetimi boyunca, jeopolitik terimi SSCB'de çok az kullanıldı.³² Jeopolitik yönelimler Sovyet dış politikasında (Brejnev Doktrini gibi) sıklıkla görülsede bunlara hiçbir zaman jeopolitik denmedi. Sovyet yönetiminin jeopolitik kavramsallaştırmaya karşı bu duyarlılığın sebebi, jeopolitik düşüncelerle Sovyetlerin hedef haline gelmesidir. Sınırlı söylemlerin aksine, SSCB aslında jeopolitik mücadeleyi hiçbir zaman göz ardı etmemiştir.

Bunda ABD'nin Soğuk Savaş zamanında SSCB'ye karşı yürüttüğü politika da etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın başlangıç yılları sayılabilecek Temmuz 1947 gibi bir dönemde ABD'nin Moskova Büyükelçi Yardımcısı olarak görev yapan diplomat George Kennan; "Bay X" imzalı makalesinde, Rusya'nın yayılma isteğinin uzun

³¹ Mustafa Kibaroglu, "Amerikan Ulusal Savunma Sistemi", **ASAM**, Cilt 6, Sayı 3, Ankara 2000, s. 90-105.

³² Emre Erşen, "The Rise of Geopolitics in Russia in the Post-Cold War Period", **Avrasya Araştırmaları Türkiye Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Yıl 2005, s. 27, 28.

vadeli, sabırlı ve temkinli bir politika ile çevrelenerek kontrol altına alınmasını teklif etmiştir.³³ Öncelikli olarak ABD Başkanı Harry S. Truman'ı ve dönemin Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ı etkileyen bu görüşler, 14 Nisan 1950'de kabul edilen Ulusal Güvenlik Konseyi 68 nolu rapor (NSC 68)³⁴ ile beraber bir devlet politikası haline getirilmiştir. SSCB ise Suriye gibi jeopolitik öneme sahip devletler aracılığıyla bu kuşatma stratejisini engellemeye çalışmıştır ve Soğuk Savaş boyunca jeopolitik bir mücadele yaşanmıştır.

Bu dönemde SSCB'nin, ABD'nin izlediği jeopolitik yaklaşım sebebiyle karşılaştığı tehditler, Soğuk Savaş'ın ardından Rusya'nın jeopolitiğe bakışında önemli bir dönüşüme sebep olmuştur. SSCB'nin Marksist-Leninist ideolojisi, jeopolitik teorisini reddeden bir yapıya sahiptir. Mihail Gorbaçov'un reformist tavrı SSCB'deki jeopolitik anlayışı da etkilemiş, jeopolitiğin emperyalist dış politikanın bir aracı olarak sunulması yumuşatılarak daha ihtiyatlı duruma getirilmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya'da yeni bir misyon arayışı başlamış, kısa sürede devletçi Marksist-Leninist Rus stratejik düşünce sistemi yerini yine devletçi ama geleneksel jeopolitik anlayışa bırakmıştır.³⁵

Rusya'da çok az bilinen "Mackinder", "Kalpgah", "Atlantikçilik" gibi isim ve teoriler kısa sürede Rus bilim adamlarının ve diplomatların konuşmalarında merkezi bir konuma konulmuştur. Liberal Demokrat Parti lideri Vladimir Jiririnovski'nin "Güneye Son Hamle" ve Rus siyasetçi Aleksey Mitrofanov'un "Yeni Jeopolitik Adımlar" kitapları tamamen jeopolitik argümanlardan oluşurken, Rusya Halk Birliği Partisinin Başkanı Sergey Baburin'in ve Komünist Parti Başkanı Gennadiy Zyuganov'un Avrasya birliğinin restorasyonuna ilişkin yayınladıkları kitaplar da jeopolitikle ilgili bölümler içermekteydi. Jeopolitiğe olan ciddi merak bir süre sonra kamuoyunda da yayıldı.

Önce güçlü bir imparatorluğa ardından bir süper güce sahip olan Rusların, SSCB sonrası normal bir güç olarak tanımlamaları ile yaşadıkları ulusal aidiyet krizi

³³ George F. Kennan, "The Sources of Soviet Conduct", Foreign Affairs, 1947, <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct>

³⁴ NSC-68, 1950, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/NSC68>

³⁵ Dmitri Trenin, "Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girerken Rus-Amerikan İlişkileri", çev. Nazim Cafersoy, **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 4, Yıl 2001, s. 283-296.

sosyolog Vladimir Shlapentokh tarafından “büyüklük sendromu” (greatness syndrome) ile açıklanmıştır. Bu sosyal psikolojik kriz içinde Rusların, jeopolitik algılayışları başta Mackinder’in teorisi olmak üzere klasik jeopolitik üzerinden gerçekleşmiştir. Reel siyaseti daha çok yansıtmaması ve Rus halkını SSCB yerine “Avrasya Medeniyeti”ne hazırlaması klasik jeopolitiği ön plana çıkarmıştır.³⁶ Bu süreçte Rus siyasi düşüncesinde farklı arayışlar gelişmiş ve bu arayışlarda iki yaklaşım ön plana çıkmıştır. Daha çok dış politika alanında kendini gösteren bu yönelmeler, ilk kez dönemin Başkanı Boris Yeltsin’in danışmanı olan Sergey Stankeviç tarafından 28 Mart 1992 yılında “Nezavisimaya Gazetesi”nde yayınlanan yazısında Atlantikçilik ve Avrasyacılık olarak sınıflandırılmıştır.³⁷

1.3.1. Atlantikçi/Batıcı Yaklaşımı

SSCB’nin beklenmedik dağılmasıyla Yeltsin’in dış politikası, Rus siyasi düşüncesindeki eski ama başarısız “Atlantikçi ve Batıcı” kavramının doruk noktasını temsil etmiştir. Atlantikçiler, Moskova’nın Batı politikalarını destekleyen küçük ama etkili yüksek rütbeli yetkililer ve akademisyenler grubu olarak biliniyordu. Dönemin Dışişleri Bakanı Andrey Kozırev bu hareketin lideri seçilmiştir.

Atlantikçiler, Rusya’nın tarihten gelen bağlarla Batı medeniyetiyle bağlantılı olduğunu ifade etmişler ve Rusya’nın IMF, AB, NATO, gibi Avrupa kurumlarına entegre edilmesini savunmuşlardır.³⁸ Atlantikçiler hem de “Batı ile yakınlaşmanın ve Batılı olmanın” özgürlük, ilerleme, insan hakları, demokrasi ve sivil toplum anlamına geldiğini savunan dış politika oluşturma sürecini etkilemeye çalışan gruplar arasındaydı.³⁹ Ayrıca yeni bağımsızlığını kazanan ve yeniden doğmaya çalışan Rusya için Atlantikçiler, Batı Avrupa devletleri ve Transatlantik güçlerin desteğiyle siyasi ve ekonomik ilişkilerde diğer üçüncü dünya devletleri için RF örnek bir ülke olabilirdi.

³⁶ Erşen, **a.g.m.**, 30, 31.

³⁷ Bobo Lo, **Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking**, Palgrave Macmillan, Year 2002, s. 12-16.

³⁸ John O’Loughlin, “Geopolitical Fantasies and Ordinary Russians: Perception and Reality in the Post-Yeltsin Era”, **Geopolitics**, Volume 6, Issue 1, Year 2001, p. 13, 14.

³⁹ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası/Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010, s. 142.

Ekonomi alanında islahatlara ihtiyac duyan Rusya'nın da Batı'dan finansal destek alabileceğini ve Batı'nın etkili bir kalkınma kaynağı olabileceğini düşünüyorlardı.

Rusya devleti Yeltsin liderliğinde önce Atlantikçi / Liberal bir jeopolitik anlayış benimseyerek içte toparlanmaya, dışta ise Batı ile düzenli politikalar izlemeye çalışmıştır.⁴⁰ 1992'nin Şubat ayından itibaren ise Kozirev komünistler, milliyetçiler ve muhafazakarlar tarafından ABD yanlısı yönelimi nedeniyle eleştirildi ve bu da Kozirev'e Batıcı duruşundan ödün verdirtmiştir. Ocak 1993 yılında Kozirev yazdığı bir makalesinde post-Sovyet bölgesini “yakın çevre” olarak tanımlamış ve yeni bir dönem başlatan RF'nin bu alandaki özel ilgilerinden bahsetmişti. Aynı yılın Şubat ayında Yeltsin tarafından kabul edilen “Yakın Çevre Doktrini” Rus dış politikasında Atlantikçiliğin sonunu getirmiştir. Ardından 1993 seçimlerine giden süreçte ve seçimlerden sonra RF'de, Avrasyacı Devletçi realist düşünce yükselmeye başladı. Atlantikçilik 1994 ve 1995'te Rusya'da temsil edilmeye devam etmesine rağmen, etkisi büyük ölçüde azalmıştır.⁴¹

1.3.2. Avrasyacılar/Avrasyacı Yaklaşımı

Avrasya terimi ilk olarak 1849'da Alexander von Humboldt'un Kosmos adlı çalışmasında Avrupa ve Asya kıtalarını bir bütün olarak tanımlamak için kullanılmıştır. Avrasya terimini Rus literatürüne ilk kazandıran ise Vladimir Lamanski olmuştur. “Avrasyacılık” bağlamında ise Savitski tarafından ilk kez yine coğrafi bir tanımlama ile kullanılmıştır. Savitski'nin yaptığı bu coğrafi Avrasya tanımı üç büyük ovayı içermektedir. Bunlar Türkistan, Batı Sibirya ve Kafkas bölgesi'dir.⁴² Klasik Avrasyacılık döneminde Avrasya olarak tanımlanan bölge hemen hemen tümüyle Çarlık Rusyası'nın sınırları içerisinde kalmakta idi. Savitski'nin yaptığı bu yorum bölgelerin coğrafi ve iklimsel unsurlarındaki paralelliklerle kanıtlanmaktadır. Böylelikle Yeni Avrasyacılığın doğuşuna kadar, Avrasya kavramı tüm dünyada Rusya ile özdeşleştirilmiştir.

⁴⁰ Helene Carrere D'Encausse, **İki Dünya Arasında Rusya**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s. 98-105.

⁴¹ Nazim Cafersoy, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 8, Sayı 4, Yıl 2002, s. 78, 79.

⁴² Vügar İmanov, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, Küre Yayınları, İstanbul 2008, s. 88

İster Avrasyacılık ister Atlantikçilik olsun bu gibi kavramlar II. Dünya Savaşı sonrası kötü anılmaya başladığı için SSCB tarafından göz ardı edilmiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi SSCB'nin çöküşü ile Rusya'da adeta Avrasyacılarla Atlantikçiler arasında çekişmeler başlamıştır. Zira Rus hükümeti tek kutuplu sistemin kendileri için ne kadar tehlikeli olduğunu görerek, coğrafyanın değerini daha da iyi anlamışlardır.

6 Ocak 1996'da Rusya'nın dış politikasında Kozırev döneminin sona ermesinin ardından Yevgeni Primakov Dışişleri Bakanı olarak atanmıştır.⁴³ Göreve geldikten sonra Primakov "Rossiyskaya Gazeta"ya yaptığı açıklamada, Rusya'nın küçük devletlere yakışır şekilde değil, büyük devlete yakışır bir şekilde dış politika izlemesi gerektiğini" belirtmiştir. Primakov ilaveten, RF'nin küresel sistemde farklı, değişken jeopolitik ve dış politikadan taraf olduğu gerçeğini açıkça söylemiştir.⁴⁴

Bir Avrasyacı olarak tanınan Primakov, Soğuk Savaşı sırasında Rusya'nın Batı Bloku ülkeleri ile geliştirilmesi gereken politikayı tanımlayarak Sovyet ardılı alanı ise ABD ve Batı arasında bir yarış platformu olarak gördü. Ayrıca Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü yerleri de ABD ile Batı'nın etkisinden korunması gereken bölgeler olarak değerlendirdi ve ABD'nin küresel hegemonyasına karşı bir denge siyasetinin izlenmesi gerektiği konusunda da net bir tavır ortaya koymuştur.

SSCB'nin çöküşü sonrası bir süreliğine dengesi bozulan Rusya, 2000'li yılların başlarında yeniden küresel aktör olarak oyun sahnesine dönmüştür. Sovyetler'in çöküşü, tarihî öneme sahip bir dönüm noktasıydı. Bu çöküş Rusya'nın strateji ve hedeflerinde büyük değişimlere sebep olmuştur. Bunu da Dugin'in yeni Avrasyacılık teorisinde ve Putin tarafından pratikte yürütülen Ortadoğu politikasında görebiliriz. Günümüzdeki yeni Avrasyacılığın öncü yazarlarından olan Aleksandr Dugin, teorisini şekillendirirken 1920'lerde Rus aydınların temelini attığı ve daha sonra Lev Gumilev tarafından geliştirilen klasik Avrasyacı görüşlerden esinlenmiştir.⁴⁵ Lev Gumilev, batıda Almanya'dan başlayarak, doğuda Japonya'ya kadar uzanan ve merkezinde

⁴³ Robert F. Miller, **Soviet Foreign Policy Today: Gorbachev and the New Political Thinking**, Unwin Hyman, London 1991, p. 86.

⁴⁴ "T. C. Moskova Büyükelçiliği", <http://moscow.emb.mfa.gov.tr/Mission> (Erişim Tarihi 15.04.2021)

⁴⁵ Erdal Akpınar, "Yeni Avrasyacılık ve Ortadoğu Jeopolitiği", **9. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi**, <http://www.sosyalbeseriveegitimbilimlerikonferansi.org/bildiriayrinti/yeni-avrasyacilik-ve-ortadoğu-jeopolitigi> 95 (Erişim Tarihi 15.04.2021)

Rusya'nın olduğu büyük Avrasya coğrafyasında yeni bir birlik önermektedir. Gumilev Avrupa karşıtı klasik Avrasyacıların aksine, ABD önderliğindeki Atlantikçiliğe karşındır.⁴⁶

Bu yaklaşımda, Türk dünyası, Balkanlar, Doğu Avrupa, Ortadoğu, Kafkaslar ve Türkiye'ye geniş yer verilmiştir. Ana faktörler Ortodoks ve Slav esaslıdır. İslam ve Ortadoğu olmadan bir Avrasya birliğinin imkansızlığını fark eden Dugin, İran'ın başını çektiği Şii İslam devletleri ile yeni bir ittifak önerir.⁴⁷ Lev Gumilev'e göre Ortadoğu'nun Tahran ve Moskova ekseninde şekillenmesi gerekmekte olup, Ortadoğu'daki gelişmeler Dugin'in yeni Avrasya stratejisinin Rusya'nın önderliğinde hayata geçirildiğini göstermektedir. Vladimir Putin önderliğinde hızlı bir şekilde toparlanan RF, Atlantik bloğuna yaklaşan Gürcistan ve Ukrayna müdahalesinin ardından, Ortadoğu coğrafyasına odaklanmıştır.⁴⁸ Zira Ortadoğu coğrafyası, her daim küresel ve bölgesel güçlerin mücadele alanı olmuştur.

1.3.3. Alexander Dugin'de Avrasyacı İslam-Atlantikçi İslam Tahlili

Alexander Dugin 1962 doğumlu Rus düşünür ve aktivisttir. Rus Jeopolitik Okulu ve Avrasya Hareketi'nin kurucusu olan Dugin, modern Rus muhafazakar düşüncesinin Slavofiller çizgisinde yer alan en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Günümüz Rusya'sında (siyasi liderler dahil) Dugin'in fikirlerinin etkisi yalnızca onu savunanlar tarafından değil düşünsel ve siyasi muhalifleri tarafından da kabul edilmektedir. Dugin'e göre jeopolitik analiz, üç esaslı düzleme ayrılabilir. Tarih, strateji, coğrafya ve dünya gerçekliğini iki tür medeniyetin Kara ve Deniz medeniyetinin uyuşmazlığı olarak nitelendiren disiplin "jeopolitik" diye isimlendirilmelidir. Bu esaslı bir yaklaşımdır ve birtakım sorunların incelenmesinde jeopolitik yöntemin daha ayrıntılı uygulanan tüm diğer biçimleri bu ilkeden kaynaklanmaktadır. Kara ve Deniz arasındaki tarihi mücadele, çağımızda Atlantikçilik ve Avrasyacılığın zıtlığı biçimindeki son halini almıştır.

⁴⁶ Lev Gumilev, *Etnogenez i Biosfera Zemli*, AST, Moskova 2005, s. 20

⁴⁷ Aleksandr Dugin, *Evrasiiskii put kak natsionalnaya idea*, Arktokeya Centr, Moskova 2002, s. 25.

⁴⁸ Nadim Macit, "Soğuk Savaş Sonrası Rusya'da Ulusal İdeolojinin Oluşumu, Din ve Diplomasi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Yıl 2010, s. 108-110

Rusya'nın benzersiz özelliklerinden biri, onu oluşturan milyonlarca Rus Müslüman vatandaşıdır. Bu nedenle Rusya, dünyada en fazla Müslümana sahip devletlerden biridir. Rusya'da yaşayan Müslümanların önemli bir kısmı Türk ve Kafkas kökenlidir. Bazıları kağıt üzerinde de olsa RF'ye bağlı özerk cumhuriyetlere sahipken, bazıları ise herhangi bir idari özerkliğe sahip olmaksızın varlıklarını sürdürmektedirler. Belirtmek gerekir ki Rusya'nın güneyinin nüfusunun tamamında Müslüman toplumlardan oluşan yerli çoğunluk mevcuttur. Kuzey Kafkasya topraklarında Dağıstanlılar, Çeçenler, Karaçaylar, Balkarlar, Çerkesler, Kabardeyler, Adıgeler gibi birçok halk kendi bölgelerinde kısmi özyönetim hakkı ile varlıklarını sürdürmektedirler. Urallar bölgesinde Tataristan ve Başkurdistan ve bunlara yakın saha hem yoğun Müslüman Türk nüfusa sahip olup hem de tarihteki en erken Müslüman-Türk devletlerinin bakıyesi niteliğindedirler. Aynı şekilde Türkistan (Orta Asya) bölgesi ile uzun bir sınıra sahip olan bölgelerde, güneye indikçe giderek yoğunlaşan bir Müslüman nüfusu mevcuttur.⁴⁹

Güneydeki cumhuriyetlerin Sovyet geçmişlerine dayalı olarak Rusya'nın son derece derin, kültürel, köklü, ekonomik ve siyasi bağlarla bağlı olduğu Müslüman ağırlıklı bir coğrafya var. Üstelik hem Güney Kafkasya hem de Orta Asya'da yoğun bir şekilde Rusça konuşan bir nüfus var ve Rusya kendini fiilen bu nüfusun hamisi konumunda görüyor. Bu sebeplerden dolayı Avrasyacılık ideolojisinin Müslümanlara yaklaşımı, Müslümanlık algısı ve kimlik politikalarına ilişkin fikirleri büyük bir önem taşımaktadır.⁵⁰

Çok kutuplu bir yaklaşım olarak Avrasyacılık, dış politika analizine objektif bir katkı olarak Müslümanları ve İslam'ı dahil ediyor. Avrasyacılık stratejisi içerisinde modern Avrasyacılığın en önemli kuramcısı, uygulanan Rus dış ve güvenlik stratejisi üzerinde etkin bir isim olan Aleksandr Dugin'in yaptığı sınıflama, bu konuyu aydınlatıyor. Dugin'e göre İslam dünyası Şii, İslami sosyalizm, Vehabilik ya da Baasçılık, seküler veya laik rejimler olmak üzere dört kategoride siyasi olarak değerlendirilmektedir. Bu kategorileri takiben nitelenen grupları Avrasyacı strateji,

⁴⁹ Aleksandr Dugin, **Osnovi Geopolitiki. Geopolitičeskoe Buduflee Rossii**, Arktogeya Tsentr (3. baskı), Moskova 1999, s. 14.

⁵⁰ Gennadiy Zyuganov, **Geografiya Pobedi: Osnovi Rossiyskoy Geopolitiki**, Petersburg Basımevi, Moskova 1997, s. 234.

Atlantikçi olmak ve olmamak kriterine göre iki ana gruba ayırıyor. Buna göre “a” ve “d” grupları, sosyolojik ve iç politik farklılıklarına rağmen Atlantikçi grup olarak sınıflandırılır. Mesela Türkiye ve Suudi Arabistan bu grupların tipik örnekleridir.

Avrasyacı ideolojisine göre Vehabi İslam, petrol şeyhlerinin otoriter yönetimi altında, Atlantikçi ABD’nin ileri karakolu görünümündedir. ABD ve Suudi Arabistan arasında güvenlik politikaları ve ekonomik iş birliğinin olduğu bilinmektedir. Laik Müslüman devletler de Batı yönlü siyasi kurumları ve ekonomik politikaları benimseyerek uygulayan yapıdır. Bu durumda NATO’nun önde gelen ülkelerinden olan Türkiye, Rusya tarafından tamamen “Atlantik kampı” içinde olarak görülüyordu hem de ABD ile askeri ve güvenlik alanında yakın ilişkilere sahip bir devlet olarak çok büyük önem arz etmektedir. Özellikle jeostratejik açıdan Türkiye’nin Batı’nın bir parçası olan güvenlik ve savunma kimliğini dönüştürmek, Moskova’ya bu bağlamda önemli stratejik avantajlar getirecektir.⁵¹

Her ne kadar Baas tipi rejimler ideal müttefikler olsalar da, bu politik ve sosyolojik döngü böyle devletleri Rusya’nın potansiyel müttefikleri olmaktan alıkoymaktadır. Örnek olarak Irak, Saddam Hüseyin’den sonra açık bir şekilde Atlantik kanadı ve ABD’nin etkili olduğu alan olmasından dolayı, Avrasyacı düşünürün gösterdiği örneğe mükemmel bir şekilde uymaktadır. Fakat Şii grubu farklılık teşkil etmekte, bu grup Avrasyacılık stratejisi için en uygun olan İslam halklarını ve devletlerini kapsamaktadır. Dugin’e göre Irak ve İran’daki Şiiler Batı’ya ve Atlantikçiliğe karşı ciddi rezervlere sahiptir. Diğer bir deyişle Şii dünyası, sahada Batılı kurumlara karşı ciddi bir gerici tavır sergilemekte olup bunu kendi kimliklerine kısmen entegre etmişlerdir. Bu özellikleri sayesinde Rus Avrasyacılığının doğal müttefikleri olarak görülüyorlar ve böylelikle Rusya’nın İran’la ittifakını daha iyi anlayabiliyoruz. Aynı şekilde Rusya’nın Vehabi-Selefi İslam’a oranla Şii grupları Ortadoğu’da desteklemesi bilinmektedir.⁵²

Avrasyacılar, Atlantikçilerin Ortadoğu’da belirleyici veya etkin bir güç olmasını kendi çıkarları doğrultusunda olumsuz olarak görmektedirler. Bu görüşün

⁵¹ Dugin, v. d. **a.g.e.**, s. 75.

⁵² Mehmet Efe Çaman, “Rusya Avrasyacılığı, Türkiye dahil İslam dünyasını nasıl algılıyor?”, **TR 724**, 28 Mayıs 2019, <https://www.tr724.com/rusya-avrasyaciligi-turkiye-dahil-islam-dunyasini-nasil-algiliyor/> (Erişim Tarihi 26.05.2021)

temeli, Soğuk Savaş'tan bu yana ABD ve NATO'nun izlediği çevreleme politikasıdır. Soğuk Savaş döneminde Afganistan'a, Atlantik topluluğu tarafından gösterilen destek, bu yaklaşımın en net kanıtıdır. Bugün bile bu politikaların eski SSCB toprakları olan ve hatta SSCB öncesi Rusya'nın etkili olduğu topraklarda sürdürülmesi, Avrasyacı bir yaklaşımla son derece “düşmanca”dır. Arap Baharı sonrasında özellikle Suriye’de gerçekleştirilmek istenilen rejim değişikliğine Rusya’nın gösterdiği sert tavır, bu bağlamda daha iyi anlaşılmaktadır.

Dugin’in, Türkçeye tercüme edilen “Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım” kitabı da Avrasya projesi çerçevesinde, özellikle orta bölgede ve güneyde Orta Asya İmparatorluğu’nda Türkiye’ye bakış açısını göstermektedir. Dugin’in bu kitabı kaleme aldığı dönemde RF’de Çeçen sorunu ve ekonomik sorunlar boy göstermekteydi. Türkiye’nin de böyle bir dönemde Avrasya’nın rakibi olan Atlantikçilere karşı ilgisinin artması ve Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türk soyunu Türkçülük hareketiyle Rusya’dan ayırmaya yönelik çalışmalar yaptığına dair Rusya’da güçlü bir inanın oluşması gibi sebepler yüzünden Dugin, Türkiye’yi “düşman devletler” içerisinde nitelendirmiştir. Bu bağlamda Dugin, Türkiye’nin güneye doğru itilmesini, Orta Asya ve Kafkaslar ile ilgili isteklerinin hiçbir koşulda onaylanmamasını ileri sürmüştür.

Fakat Türkiye’nin, 2003’ten başlayarak Kafkaslarla Orta Asya coğrafyasına olan ilgisinin büyük ölçüde daralması özellikle de Batı Bloğu ile ilişkilerin gerilmesi sebebiyle Dugin, ilk kitabında yer alan düşüncelerinin tersine “Avrasyacılık projesi çerçevesinde Türkiye ile iş birliği yapılabilir” söylemlerinde bulunmuştur. “İnsanlığın Ön Cephesi: Avrasya” başlıklı kitabında, daha önce kitabında yer alan değerlendirmelerin jeopolitik olarak dönemin koşullarıyla uyumlu olduğu, ancak koşulların değişmesiyle Türkiye’ye bakışının da değiştiğini açıkça belirtmektedir.⁵³

Ancak zaman içinde uluslararası siyasette yaşanan dalgalanmalar, Dugin’in defalarca belirttiği gibi, devletlerin birbirlerine karşı politikalarında periyodik değişikliklere sebep olsa da, altta yatan jeopolitik perspektifte önemli değişikliklere sebep olmuyor. Bu bağlamda, bugün olduğu gibi Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinde

⁵³ Dugin, v.d., a.g.e., s. 89.

problem olduğu sürece, Orta Asya coğrafyasına özgü Türkçülük esaslı bir düşünce yapısına sahip olmadığı ve Ortadoğu yönelimli politikalar takip ettiği sürece Rusya'ya yönelik bir tehdit oluşturmayaacağından, Türk-Rus ilişkileri de büyük ölçüde sorunsuz olacaktır.

1.4. Bir Kavram Olarak Ortadoğu

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın klasik sömürgeci güçleri, 16. Yüzyıldan itibaren Hindistan, Çin ve Güneydoğu Asya'nın zenginliklerine kavuşmak için yeni yollar aramaya başlamışlardır. Klasik sömürgecilik denizciliğe dayanmakta olduğu için öncelikle deniz yolları ve bu yolların güvenliği dikkate alınmaktaydı. Ancak Afrika'nın güneyini dolaşan bu yolların uzun, zahmetli ve masraflı olması, Anadolu ve Mezopotamya'nın değerini artırdı. Kuzeyde ise yükselen bir Rusya mevcuttu.

İngilizler, 1600 yılında, Hindistan'daki ticari çıkarlarını korumak maksadıyla bir Doğu Hindistan Şirketi kurmuşlar ve 1858 yılına kadar bugünkü Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Burma'nın içinde bulunduğu coğrafyayı bu şirket aracılığıyla kontrol altında tutmuşlardır. 1858 yılında ise, Hindistan Ofisi adıyla, bu şirketin yerini alacak bir idari yapı kurmuşlardır. Hindistan Genel Valiliği olarak da bilinen bu organ uzun yıllar İngiltere'nin bütün bir Ortadoğu ve Güney Asya idaresinin merkezini oluşturmuştur. Ortadoğu kelimesi de ilk olarak İngilizler'in Hindistan Genel Valiliğinde kullanıldı. Ortadoğu kelimesinden önce, Yakın Doğu (Near East) ifadesi de kullanılmış olmakla birlikte, ilerleyen yıllarda Ortadoğu terimi ön plana çıktı. Bu tanımlamalar, Uzak Doğu'ya nispetle coğrafi bir belirleme olarak ortaya çıkmaktaydı. Yakın Doğu terimi Avrupa merkezli klasik sömürge terminolojisini daha fazla çağrışırsa da Ortadoğu terimi dünyanın geri kalanında da, Ortadoğu devlet ve toplumlarında da daha fazla kullanılmış olması bakımından yerleşmiş bir tabirdir.

Ortadoğu, terimini literatürde ilk kullanan yazarlar da İskoç asıllı tarihçi İngiliz subayı Thomas Edward Gordon ve ABD'li Amiral Alfred Thayer Mahan olmuştur. Ancak terimle kastedilen alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile birlikte, oldukça genişlemiş ve terim, tüm Arap yarımadasını, Mısır'ı, Türkiye'yi, İran'ı kapsar halde

kullanılmaya başlanmıştır. Afrika ve Asya kıtasında Avrupalıların hâkimiyet dönemini içine alan 20. Yüzyıl başlarında, Ortadoğu kavramının boyutları iyice genişlemiş, Afrika’da Libya ve Sudan’a Asya’da ise Afganistan ve Pakistan’a kadar büyütülmüştür.

ABD’de Ortadoğu teriminin ilk resmi kullanılması ise daha ileri bir zamanda, Soğuk Savaş döneminin başlarında, 1957’de Eisenhower Doktrini ile olmuştur. Günümüzde Ortadoğu denildiğinde akla; kuzeyde Türkiye, güneyde Yemen, doğuda İran ve batıda Mısır’ı kapsayan bir bölge gelmektedir. Bu bölge 300 milyonluk bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır.⁵⁴ Ortadoğu coğrafyası hem siyasi hem ekonomik hem de kültürel yapısı nedeniyle uluslararası sistemde önemli bir statüye sahiptir.

Arap Baharı sürecine kadar, İran’ın ve Irak dışındaki tüm Arap ülkelerinin yönetimlerinde bir takım aşiretler veya bunları temsil eden tek adamlar bulunmaktaydı. Örnek olarak Bahreyn’de Halife ailesi 1783’den, Katar’da Tani ailesi 1878’den, Suudi Arabistan’da Suud ailesi 1902’den, Kuveyt’teki Sabah ailesi ile Umman’daki Said ailesi XVIII. yy’dan ve BAE’deki emirler ise XIX. yy’dan beri iktidarda bulunmaktadır.⁵⁵ Irak’ta ise diğer ülkelerden farklı olarak Baas hükümeti 1958 darbesinden sonra ülkedeki ağırlığını artırmış ancak siyasi gücü Mart 2003’e kadar devam etmiştir.

Soğuk Savaş sırasında bölgeyi daha iyi analiz edebilmek için yeni ve sistematik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan biri “Batı Merkezli” modernist yaklaşımdır, bölgenin modernleşip modernleşemeyeceği tartışmalarına yoğunlaşmıştır. Yaklaşımlar siyaset, sosyoloji, ekonomi ve bilim çerçevesinde incelenmiştir. Bir diğer yaklaşım da tarihsel-materyalist “yapısalcı” incelemelerdir, bu da Batılı emperyalist ve kapitalist güçler arasında ekonomik-siyasi ilişkileri inceler.⁵⁶ Kısacası Ortadoğu kaynaklı bir kavram olarak belirtilebilir ve her bir “büyük” devlet bu topraklarda farklı amaçlarla mücadele içindedir.

⁵⁴ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD-Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları (1.Baskı), İstanbul 2004, s. 131, 132.

⁵⁵ Mustafa Sarıkaya, “Ortadoğu Nedir? Ortadoğu Neresi?”, **Turkau**, 23 Kasım 2019, <https://turkau.com/ortadogu-nedir/> (Erişim Tarihi 28.05.2021)

⁵⁶ Türel Şahin, **Uluslararası Politikada Ortadoğu-Birinci Dünya Savaşı’ndan 2000’e**, Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara 2004, s. 15.

1.4.1. Ortadoğu'nun Sınırları Meselesi

Her şeyden evvel Ortadoğu, tıpkı “Şark” ve “Yakındoğu” (Levant) gibi bir Batı terimidir ve XIX. yy’ın sonları XX. yy’ın başlarında kullanılmaya başlandı. Bir bölgeyi ve ona bağlı sınırları ifade eden özellikler, dünyadaki siyasi duruma ve yere göre değişir.⁵⁷ Cemil Meriç bu durumu; “Ortadoğu kaygan bir kavram, çünkü ne zaman doğduğu, niye doğduğu ve sınırlarının ne olduğu konusunda çeşitli söylentilerin olduğu bir kavramdır” ifadesi ile belirtmiştir. Öncelikle bu kavramla tanımlanan bölgenin doğu olması, tanımını veren konunun konumuna göre değişmektedir.⁵⁸

Ortadoğu üç kıtayı birleştiren bir bölge olarak bilinir, ipek yolu ve deniz yollarının da bu coğrafyadan geçmesi bu bölgenin önemini artıran bir unsurdur. Aynı zamanda bu bölge dünyanın enerji merkezi konumundadır. Bu ucuz ve bol enerji kaynağı, küresel ekonomide çok önemli bir yere sahiptir. Bu coğrafyada egemen olmak, bir devlete dünya hegemonyasını elinde bulundurma, küresel ekonomiyi yönlendirme, kimin ne kadar tüketeceği ve ne kadar üreteceğine karar verme gücüne sahip olma fırsatı sağlamaktadır.

Çöl ve sıcak hava unsurlarını hatırlatsa da, Ortadoğu’nun bir başka önemli özelliği de insanlık tarihinin geliştiği iki önemli temiz su havzasına ev sahipliği yapmasıdır. Bunlar Nil ve Mezopotamya havzalarıdır. Ortadoğu, üç büyük tek tanrılı dinin doğduğu ve geliştiği bölgedir. Bu topraklarda doğmuş olan Hz. İbrahim, Yahudilerle Müslümanların atası kabul olunur ilaveten Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Musa ve Hz. Muhammed bu coğrafyada doğmuşlardır. Bu nedenle Ortadoğu hem İslamiyet için hem de diğer dinler için oldukça kutsal ve önemlidir.⁵⁹

Ortadoğu’da sınırların net bir şekilde belirlenmediğini vurgulayan Oral Sander’e göre: “En dar açıyla Ortadoğu, Türkiye, İran ve Mısır üçgeni ve bu üçgenin içinde kalan ülkeleri kapsar. Kapsamlı bakış açısına göreyse bu ülkeleri ve onlara

⁵⁷ Beril Dedeoğlu, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin Yayınları, İstanbul 2002, s. 1-3.

⁵⁸ Cemil Meriç, **Kırk Ambar**, Ötüken Yayınları (1. Baskı), İstanbul 1980, s. 282.

⁵⁹ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları (3. Baskı), İstanbul 2004, s. 10-15

komşu olan çevre Müslüman devletleri, yani Kuzey Afrika, Sudan, Somali ve Afganistan'ı içerir".⁶⁰

I. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'da oluşturulan yapı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından yaşanan olaylar coğrafi gerçeklere uymaktan ziyade, o dönemde bu coğrafyada var olan İngiltere'nin çıkarlarına uymakta idi.⁶¹ Uzun yıllar İngiltere, sınırları çizerek Ortadoğu'da devletler yaratmıştır fakat coğrafi, ekonomik, kültürel ve etnik özellikleriyle uyumlu bir yapı oluşturamamıştır. Böyle olunca da bu coğrafya dünyanın en savunmasız bölgesi haline gelmiştir. Ortadoğu'daki İngiliz politikası, "tampon" bölge ve ülkeler oluşturulmasına dayanmakta olup, bilhassa Hindistan'dan uzanan Baharat Yolunun emniyeti bu politikaların biçimlenmesinde etkin olmuştur. Bir başka husus da, İngiltere'nin Ortadoğu'da "Diplomasi Zaferi" elde etmiş olmasıdır. Zira bölgede aktif olmak isteyen küresel güçleri kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirmiştir.⁶²

Bugün Ortadoğu; Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Yemen, Umman, Katar, Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Suriye, Irak, İran, İsrail ve Türkiye'yi kapsamaktadır. Bazı tanımlamalara göre Sudan ve Moritanya da Ortadoğu coğrafyasına dâhil edilmektedir. Ortadoğu'nun sayıca en kalabalık üç milleti Araplar, Türkler ve Farslar'dır. Ancak hem kadim yerleşik (kuzey Afrikadaki Berberiler veya Kiptiler gibi) hem göçmen olarak (Lübnan/Suriye Çerkesleri veya Körfez'de yaşayan güney Asya kökenliler gibi) bu bölgede onlarca farklı millet veya etnik grup yaşamaktadır.

1.4.2. Jeopolitik Açından Ortadoğu

Jeopolitiğin iki ana unsuru vardır. İlki değişmeyen coğrafi unsur olarak bilinen; coğrafi bütünlük, jeopolitik konum, saha genişliği, sınırlar ve sahip olduğu stratejik kaynaklar, ikincisi ise değişen beşeri unsurlar olan; politik, ekonomik, askeri, kültürel,

⁶⁰ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara 2006, s. 21-30.

⁶¹ Eslen, **a.g.e.**, s. 162.

⁶² Eftal Irkıcıtal, **İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2011, s. 34.

sosyal unsurlardır.⁶³ Medeniyetler çatışması, enerji kaynakları ve küreselleşme insani değerleri oluşturan politik, sosyal, ekonomik ve askeri faktörleri biçimlendirirler.⁶⁴ Ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik özellikleri kadar coğrafyaları da önemli bir özelliktir. Devletlerin coğrafyası toplumların siyasetini, kültürlerini, sosyo-ekonomik yapılarını, şekillendirir ve yönlendirir. Genellikle ülkelerin karşılaştığı tehditler de en çok coğrafi faktörlerden oluşur.⁶⁵

Doğal kaynakların keşfedilmesinden sonra, eskiden kuraklık ve önemsiz sayılan coğrafi alanlar, klasik jeopolitik yaklaşımını değiştirerek devletlerin mücadelesine yeni boyutlar kazandırmıştır. Endüstriyel kalkınma ve hegemonya yarışında XX. yüzyıl başından itibaren doğal kaynakların ve özellikle petrolün belirleyici olduğu bir döneme girilmiştir.⁶⁶ Bu durum, petrol rezervleri bakımından zengin oldukları öğrenilmiş olan Ortadoğu'yu öne çıkarmıştır. Kaynaklarda verilen oranlarda bir takım küçük farklılıklar olmakla birlikte dünyadaki toplam petrol rezervlerinin yarıdan fazlasının (%50-%60 arası) Ortadoğu'da yer aldığı ifade edilmektedir.⁶⁷ Ortadoğu'nun zenginliği, diğer petrol bölgeleri olan Güney ve Orta Amerika ile (%17,3) Avrupa ve Avrasya'nın (%10,1) paylarıyla kıyaslandığında daha iyi anlaşılmaktadır. Dünyadaki petrol üretiminde de Ortadoğu sahip olduğu %31,7 payla ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan dünyadaki petrol üretimi ile tüketimi arasındaki ilişkiye bakıldığında ülke sıralamalarının oldukça farklı olduğu görülmektedir. Dünya petrolünün yaklaşık üçte birini üreten Ortadoğu, toplam tüketim içerisinde yalnız %9,3 oranında bir paya sahip bulunmaktadır.

Bugün Ortadoğu coğrafyasının ekopolitik öneminden söz edildiğinde akla sadece petrol zenginliği gelmemektedir. Ortadoğu coğrafyası, doğal zenginliğin yanında sahip olduğu su yolları nedeniyle dünya ticareti açısından da merkezi bir

⁶³ Bernard Lewis, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Sabah Kitapları, Eylül 2000, s. 27, 28.

⁶⁴ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken neşriyat, İstanbul 2003, s. 15-18

⁶⁵ Suat İlhan, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu (Uygurliklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol)**, Ötüken neşriyat İstanbul 2001, s. 36-40

⁶⁶ Cenk Sevim, **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012, s. 72.

⁶⁷ Hüseyin Altay, Ulaş Nugay, "Ortadoğu Bölgesi Enerji kaynaklarının 21. yy. Dünya Ekonomisi için Stratejik Önemi", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, Yıl 2013, s. 7-10.

konumdadır.⁶⁸ Ortadoğu, Doğu'dan Batı'ya uzanan Baharat Yolu ile İpek Yolu'nun rotası üzerindedir.⁶⁹

1.4.2.1. Değişmeyen/Sabit Coğrafi Unsurlar Bakımından Ortadoğu

Ortadoğu Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bir kavşak noktası, okyanusların birbirine bağlandığı su yollarının coğrafi ev sahibi ve bu özellikleriyle münhasıran bir coğrafi merkezdir. Bu konumu ona çok önemli jeopolitik özellikler kazandırmıştır. Mesela Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının gerek deniz gerekse karayolları ile bağlantıları Ortadoğu üzerinden olduğundan, hammadde ve mamul maddelerin üretim ve tüketim merkezlerinin birbirleriyle bağlantıları da Ortadoğu üzerinden sağlanmaktadır. İlaveten Ortadoğu Rusya ve Çin gibi, dünya siyasetinin güç merkezlerinin sınırları bitişiğinde olup, bu güçleri çevreleyen bir konuma sahiptir.

Değişmeyen unsurların içinde her zaman temel belirleyicilerden olan doğal kaynaklar bakımından Ortadoğu çok zengindir. Bu rezerv zenginliği ancak XX. Yüzyıl ortalarından itibaren bölge devletlerine maddi olarak yansiyabilmiştir. Bilindiği üzere Ortadoğu petrolleri uzunca bir süre Batılı büyük petrol şirketlerinin hâkimiyetinde kalmıştır. Batılı petrol şirketlerinin Ortadoğu petrolleri üzerindeki hâkimiyetine karşı ilk ve en önemli girişim 1960 yılında OPEC'in (Organisation of Petroleum Exploration Countries) kuruluşu olmuştur. ABD için Ortadoğu özellikle II. Dünya Savaşı sonrası her daim bir enerji değirmeni olarak görülmüştür. Zira ABD Ortadoğu'daki petrol ve enerji piyasasını kontrol ederek potansiyel rakiplerini de kontrol edebilmektedir. Petrol yanında doğalgaz bakımından da Ortadoğu büyük bir rezerv zenginliğine sahiptir. Doğalgaz rezervlerinde dünyanın ilk 12 ülkesinin 6'sı Ortadoğu'dadır.

Ortadoğu'nun su evrenini oluşturan büyük denizler ile iki okyanus vardır. Denizler; Hazar Denizi, Akdeniz, Basra Körfezi, Aden Körfezi, Kızıldeniz iken Okyanuslar; Atlantik ve Hint Okyanuslarıdır. Dolayısıyla Bab'ül Mendeb Boğazı, Hürmüz Boğazı, Tiran Boğazı, Cebeli Tarık Boğazı gibi su yolları da hem Ortadoğu'ya değer katmakta hem de bölge devletlerini hedef haline getirmektedir.

⁶⁸ Bob Dudley, "BP Statistical Review of World Energy", BP, 10 June 2015, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/news-and-insights/speeches/speech-archive/statistical-review-of-world-energy-2015-bob-dudley-speech.pdf> (Erişim Tarihi 30.05.2021)

⁶⁹ Yılmaz Tezkan, **Jeopolitikten Milli Güvenliğe**, Ülke Kitapları, İstanbul 2005, s. 87.

1.4.2.2. Değişen Unsurlar Bakımından Ortadoğu

Yukarıda değinildiği gibi, Ortadoğu üç büyük semavi dinin doğduğu yerdir. Bu dinlerin farklı mezhepleri de keza Ortadoğu’da varlığını sürdürmektedir. Bu itibarla demografik bakımdan (hem etnik hem dinsel / mezhepsel) çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Dilsel bakımdan Ortadoğu milletleri üç ana gruba ayrılabilir: Samiler (Araplar, Yahudiler, Süryaniler...) Hint-Avrupa grubuna mensup olanlar (Farslar, Lorlar, Ermeniler...) ve Turani grubu içerisinde yer alanlar (Türk, Türkmen, Kaşkayı...).

Bununla birlikte pek çok toplum henüz millet olma niteliklerini kazanamamış, kadim aşiret/klan/kabile bağılılıklarıyla kimliklenmiş olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlar, siyasal sistemler üzerinde hala önemli bir belirleyici olabilmekte, hatta terör örgütlerinin eleman kazanmaları, yönetimleri vb. süreçler bakımından da tesirli olabilmektedir.

Ortadoğu’da ayrıca bir “radikalizm” sorunu da vardır. Daha çok dinsel fanatizm biçiminde tezahür eden bu radikalizm Müslüman ülkelerde de, İsrail’de de örneklerine yaygın biçimde rastlanılan bir olgudur. Radikalizm, aşırılıkçı siyasal eğilimleri güçlendirebilmekte, terör faaliyetlerine taban oluşturabilmekte, bölgeyi dış müdahalelere açık hale getirebilmekte ve çoğu zaman karşılıklı olarak birbirini beslemektedir.

Nüfusa ilişkin bir diğer boyut, nüfusun Avrupa ve Kuzey Amerika’ya kıyasla oldukça genç olması gibi bir avantaj ile; genel eğitim düzeyinde gerilik olması, kadın ve erkek nüfusun eğitim seviyelerinde farklılıklar olması, ekonomik hayata katılan yüzdenin genel nüfus içindeki payının görece düşük olması gibi dezavantajlardır.

Ortadoğu, geleneksel ve modern yapıların, çatışma ve düzenin, zengin ve fakir, geleneksel monarşiler ve demokrasinin bir arada olduğu bir yerdir. Bölge devletlerinin çoğu devlet gelişmekte olan devletler grubuna dâhildir.⁷⁰ Pertol ve doğalgaz, bölge devletlerinin çoğunun ekonomik ve sosyal yapısında temel belirleyendir. Hidrokarbon

⁷⁰ Davut Dursun, “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 50, Yıl 2005 s. 1233-1272.

zenginleri ile hidrokarbon fakirleri arasında yapısal ekonomik farklılıklar vardır. Hidrokarbon zengini ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri dünya sıralamasında üst sıralarda yer alsa da, gelirlerini akıllı yatırımlara yönlendirme konusundaki kusurları, ekonomik gelişmelerini engellemektedir. Bir diğer husus gelir dağılımındaki adaletsizlik sorunudur. Üst ve alt gelir grupları arasındaki uçurum, kentsel göçe, hızlı nüfus artışına ve istihdam sorunlarına yol açmaktadır. Ortadoğu'nun enerji üretimi bakımından ilk sıralarda bulunan devletleri son yıllarda ekonomilerinde çeşitliliği artırma yönünde adımlar atma gayretindedirler. Ancak hala arzu edilen oranlara ulaşamamışlardır. Ekonomik büyüklük bakımından öne çıkan devletler Suudi Arabistan, Türkiye ve İran'dır. Kurulduğu günden bu yana ekonomisini elektronik, savunma sanayi, medikal, tekstil, ileri ziraat gibi sahalarda geliştiren İsrail diğer bölge ülkelerinden temel iktisadi özellikler bakımından gözle görünür biçimde ileridedir.⁷¹

Siyasi olarak Ortadoğu denilince akla ilk olarak darbeler, demokratik olmayan rejimler, monarşiler, tek kişilik hükümet, tek parti veya aile diktatörlükleri gelir. Bu alandaki ciddi anlaşmazlıklar doğal olarak bölgesel çatışmalara, siyasi istikrarsızlığa ve ciddi sorunlara yol açmaktadır.⁷² Çok partili demokratik hayatın olduğu rejimler olarak Türkiye ve İsrail dışında istikrarlı örnek bulmak güçtür. Arap Baharı sonrasında Tunus ve bir ölçüde Mısır ile Körfez Savaşı ve ABD işgalinden itibaren istikrarsızlığın pençesinden kurtulamayan Irak için de demokrasi umudundan bahsedilebilir.

Ortadoğu'nun siyasi sistemleri çeşitli ve farklı olmanın yanı sıra, modern dönemde monarşileri ve cumhuriyetleri sınırlamayı amaçlayan anayasal hareketler, insanların siyasi süreçlere katılımını sağlamak için temsil ve danışma konseylerinin oluşumuna doğru evrilmiştir. Ayrıca, gelişmiş sistemlerin ana kurumları olan seçimlerin ve partilerin kurumsallaşmasına yönelik artan bir eğilim vardır. Günümüzde anayasasız, partisiz, seçimsiz çok az devlet bulunmaktadır ve bu devletler de demokratikleşme baskısı ile karşı karşıyadırlar. Bölge ülkelerinde görülen temsilci veya danışma kurullarının adlarında öne çıkan “şura”, “meclis” gibi kavramların kültürel ve geleneksel bir dayanağa sahip olmaları, bölgede egemen İslam kültüründe

⁷¹ İnci Selin Aydın, “İsrail Ülke Profili, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme”, **Etüd Merkezi**, Yıl 2017, s. 3, <https://silo.tips/download/sral-lke-raporu-hazrlayan-nci-selin-aydin-tc-babakanlik-d-ticaret-mstearl-hracat> (Erişim Tarihi 01.06.2021)

⁷² Bernard Lewis, **Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015, s. 17-43.

“meşveret” ve “şura”nın tavsiye edilmiş ve önemsenmiş siyasi eylemler olmaları, bölge ülkelerinin temsili sisteme geçmelerinde olumlu ve önemli katkısı olan bir zemin oluşturabilir.⁷³ Ancak mesele bu noktadan hareket ettikten sonra siyasal akışın hangi yöne doğru ilerleyeceğidir.

Ortadoğu’daki Müslüman toplumların sosyolojisinde mezhepler, adeta bölünme faylarını oluşturmaktadır ve çoğu çatışmalar, isyanlar, rekabetler bu bölünmeler üzerinden ilerlemektedir. Dini konulardaki yorum farkları olarak algılanması gereken mezhepler, esasen çözümlerin ve çoğulculuğun temsili olarak takdim edilse de, günümüzde çatışma dinamiğinin temel kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam içindeki ilk mezhep ayrılığı olan Şia ve Ehli Sünnet (Sünni) ayrımı, bu mezheplerin kendi içlerindeki alt ayrımlarla çeşitlenmiştir. Ancak Şii-Sünni ayrılığı temel bir ayrım olarak öncelikli konumunu sürdürmektedir. Ortadoğu devletlerinden nüfusunun çoğunluğu Şii Müslüman olanların sayısı üçtür. Bunlar İran, Irak ve Bahreyn’dir. Bununla birlikte, Lübnan Müslümanlarının yaklaşık yarısı, Yemen Müslümanlarının da yaklaşık %40’ı Şii’dir. Suriye, Şiilikten ayrılan bir kol olan Nusayrilik mensuplarının iktidarı elinde bulundurduğu bir devlettir. Kuzey Afrika kısmında Şii nüfus oldukça azdır. Ancak Suudi Arabistan ve Kuveyt’te önemli Şii nüfus vardır.

Soğuk Savaş döneminde küresel güçler arasındaki rekabetin bir devamı olarak Ortadoğu’da sosyalist eğilimlere sahip toplumsal ve politik eylemler de ön plana çıkmıştır. Bazı muhafazakâr rejimlerin yanı sıra, bölgedeki devletlerin bir kısmında bu gruplar iktidara gelmişlerdir. Bölgenin tarihsel olarak en tüpük sorunu olan Arap-İsrail uyuşmazlığı da bu ideolojik yönelimlerden etki almış ve bunlara etkide bulunmuştur. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra ise daha çok İslami hareketler veya İslamcı gruplar daha fazla etkili olmaya başlamışlardır. Filistin’deki Hamas, Afganistan’daki Taliban ve Cezayir’deki İslami Selamet Cephesi bunlardan birkaçıdır, sonrasında da küresel çapta faaliyet gösterdiğini iddia eden El-Kaide ortaya çıkmıştır.⁷⁴

⁷³ Kayhan Mutlu, **Orta Doğu Raporu**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s. 25-27

⁷⁴ Muhittin Ataman, “İslami Hareketlerin Ortadoğu’daki Roller ve Etkileri”, **Star Açık Görüş**, 26 Eylül 2015, <https://www.setav.org/islami-hareketlerin-ortadogudaki-rolleri-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi 02.06.2021)

İslami hareketlerin bir kısmı, faaliyetleri itibariyle hem bölge devletlerinin hem de bölge dışı aktörlerin özellikle bazı Batılı devletlerin gizli servislerinden destek almak suretiyle faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu da İslam içi çatışmaların kolay manipüle edilmesi, ihtilafların uzaması, devlet otoritelerinin uluslararası müzakerelerde ellerinin zayıf kalması gibi sonuçlar doğurmuştur.

Arap Baharı'ndan sonra başta Mısır, Tunus, Yemen ve Libya olmak üzere Ortadoğu bölgesinde siyaset sıkışıp kalarak siyasi alan küçülmeye başlamıştır. Öncelikle bölgedeki hâkim siyasi aktörlerin bir kısmı askeri yapılara dönüşmüş ve siyasetin payı gerilemiştir. İkincisi, potansiyel olarak siyasal alanda var olabilecek muhtelif unsurlar meselâ Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin) sistem dışına çıkarılarak yok olmak veya radikalleşmek tercihi ile yüzyüze bırakılmıştır.

Birbirini vahşice yok eden şiddetli radikal hareketlerin ortaya çıkmasıyla İslam medeniyetine ilişkin uluslararası algı çok büyük yara almıştır. Böylelikle İslamofobi tüm dünyada ve özellikle Batı dünyasında yükselmeye başlamıştır. Yaşadığı bölgelerde güvenliklerini temin edemeyen ve neredeyse tüm mal varlığını kaybeden milyonlarca Müslüman başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu göçler çoğu zaman “düzensiz göç” şeklinde cereyan etmiştir. Keza bunların yanında ülke içinde yerinden edilen kitleler de az değildir. Suriye, Yemen ve Libya'daki iç savaş süreçleri rakamların hızla artmasına ve Ortadoğu'nun göç olgusu bakımından dünyanın diğer bölgelerini geride bırakmasına yol açmıştır. Göç edilen ülkelerde yani istikamet ülkelerinde ise yeni sosyo ekonomik sorunlar belirmeye başlamıştır. Bunlar arasında barınma, beslenme, eğitim, sağlık, güvenlik gibi birbiriyle ilişkili pek çok başlık bulunduğunu unutmamak gerekir.

Bölge içi etnik ve mezhepsel çatışmalar yanında bölge dışı aktörlerin bölge devletlerindeki ulusal çıkar algıları ve bu yönde attıkları politik adımlar bölge halklarının kendi geleceklerini –görünür gelecekte- belirleme imkânlarını neredeyse sıfıra indirmiştir.⁷⁵

⁷⁵ Hacı Duran, Ortadoğu'da Simülasyonlar İdeolojiler ve Etnik Aidiyetler, **TASAM Yayınları**, 18 Haz 2021, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53534/ortadoguda_simulasyonlar_ideolojiler_ve_etnik_aidiyetler (Erişim Tarihi 04.06.2021)

1.5. Bir Kavram olarak “Arap Baharı”

Arap Baharı bazı Arap/Ortadoğu ülkelerinde yönetimlerinden memnun olmayan geniş kitlelerin 2010 yılında Tunus’ta başlayan eylemlerden itibaren yaygın ve şiddet içeren siyasal hareketine verilen genel isimdir.⁷⁶ Bu kavram, ilk olarak Foreign Policy dergisinin yazarlarından Marc Lynch tarafından kullanılmıştır. Aslında Arap Baharı deyimi bir benzetmedir. 1968 Şubatı’nda Çekoslovakya’da Komünist Partisi Genel Yazmanı Aleksander Dubçek’in ülkesinde daha özgür, daha demokratik bir yapılanmayı başlatmasına “Prag Baharı” adı verilmişti. Dubçek’in bu hareketinden sonra gençlerin Paris’te başlattıkları olaylar zinciri de dünyada “68 Kuşağı” olgusunu yaratmıştı.

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus’ta aslında mühendislik fakültesi mezunu olan 26 yaşındaki seyyar satıcı Muhammed Buazizi’nin güvenlik güçleri tarafından gördüğü şiddet ve hakarete isyan ederek kendini yakması, sürecin fitilini ateşleyen sembol bir hadiseydi. Buna tepki olarak Tunus halkının 18 Aralık günü sokaklara çıkmasıyla “Arap Baharı” olarak adlandırılacak protestoların kıvılcımı yakılmıştır. Buazizi, vücudunun %90 yanmış halde hastaneye kaldırılrsa da, 4 Ocak 2011’de hayatını kaybetmiştir.⁷⁷ Sokaklara çıkan Tunus halkı yolsuzluk, kötü yaşam koşulları, gıda enflasyonu, işsizlik, ifade özgürlüğü gibi sorunları protesto eden gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Rejim güçleri ile göstericiler arasında yaşanan çatışmalar sonucunda, ortaya çıkan “Yasemin Devrimi”yle beraber Zeynel Abidin Bin Ali 23 yıllık iktidarından vazgeçerek, 14 Ocak 2011’de yurtdışına kaçmıştır.⁷⁸ Tunus’ta patlak veren ayaklanmalar, büyük bir etki göstererek aynı kaderi paylaşan diğer Arap devletlerine yayılmıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da baş gösteren halk ayaklanmaları, Mısır’da 30 yıllık diktatör Hüsnü Mübarek’in, Libya’da ise 42 yıllık diktatör olan Muammer Kaddafi’nin devrilmesiyle neticelenmiştir.⁷⁹ Yemen’de olaylar Husilerle rejim arasında bir iktidar savaşına dönüşürken, Bahreyn’de Şii

⁷⁶ “18 Aralık 2010: Arap Baharının Başlangıcı”, İHH, (İnsani Yardım Vakfı), 19 Aralık 2014 <https://ihh.org.tr/haber/18-aralik-2010-arap-baharinin-baslangici-1975> , (Erişim Tarihi 04.06.2021)

⁷⁷ Turan Kışlakçı, **Arap Baharı**, Mana Yayınları (4 Baskı), İstanbul 2003, s. 6.

⁷⁸ “Tunus’ta devlet başkanı Bin Ali 23 yıl sonra devrildi”, **Hürriyet**, 14 Ocak 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/tunusta-devlet-baskani-bin-ali-23-yil-sonra-devrildi-16766519> (Erişim Tarihi 04.06.2021)

⁷⁹ Ramazan Gözen, “Arap Baharı Nedir, Niye Başladı, Ne Oldu, Bitti mi?”, **Adalet Davet**, 22 Mayıs 2016 , <https://www.adaletdavet.com/arap-bahari-nedir-nicin-basladi-ne-oldu-bitti-mi/> (Erişim Tarihi 08.06.2021)

çoğunluğun Suudi destekli Sünni azınlık rejimine isyanına dönüşmüştür. Suriye ise kendisini uzun soluklu bir iç savaşın içinde bulmuş, ülke topraklarının çok önemli bir kısmı merkezi otoritenin kontrolünden çıkmıştır. Dünyanın en önemli iki gücü, ABD ve RF Suriye’de fiilen askeri varlık sürdürmeye başlamıştır. Hali hazırda, Suriye, Yemen, Libya örnekleri iç savaş ortamının ve uluslararası müdahalelerin sürdüğü örneklerdir. Suudi Arabistan ve diğer Körfez emirlikleri ile Irak’ta daha farklı süreçler işlemiştir.

Bu bağlamda, Arap Baharı olayları milyonlarca insana değişimin mümkün olduğu umudunu aşılamış, ancak Arap dünyasında yaşanan ayaklanmalar sonucunda büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Tunus’tan başlayan ayaklanmalar Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesindeki tüm iktidar rejimleri için bir tehdit teşkil etmiş, ayaklanma dalgasının diğer ülkelere taşınmasıyla birlikte Tunus’taki Bin Ali’nin, Mısır’daki Mübarek’in, Yemen’deki Salih’in ve Libya’daki Kaddafi’nin köklü diktatörlükleri devrilmiştir.⁸⁰ Söz konusu protestolar sırasında “Facebook” ve “Twitter” gibi sosyal medya mecralarının dayanışmayı artırmada ve protestoların düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynadığı belirtilmiş olsa da, gerçekte Arap Baharı ülkelerinde yaşayan insanların çoğu düzenli internet kullanıcıları değildi.⁸¹ Bununla birlikte, sosyal medyanın rejim karşıtı propagandayı (örnek olarak polis vahşeti ve yolsuzluk videoları) yayma ve gösterileri düzenlemedeki rolü de göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

1.5.1. Ortadoğu’da Değişim/Dönüşüm Talepleri

Demokrasiyi yayma ve geliştirme sürecinde Ortadoğu geç kalmıştır. Bunun temel sebebi, bu coğrafyanın bir bütün olarak uzun bir dönem sömürge yönetimi altında kalmasıdır. Bunun yanında, Arap toplumlarında aile, kabile ve dini bağların çok kuvvetli olması da diğer bir etkidir. Bu durum otoriter hükümetler için temel

⁸⁰ Yoel Guzansky, Mark Heller, “One year of the Arab Spring: Global and Regional Implications”, **Institute for National Security Studies**, Mart 2012, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/%28FILE%291330868085.pdf> (Erişim Tarihi 08.06.2021)

⁸¹ Rebecca J. Rosen, “So, was Facebook responsible for the Arab Spring after all?” **The Atlantic**, September 2011, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2011/09/so-was-facebook-responsible-for-the-arab-spring-after-all/244314/> (Erişim Tarihi 08.06.2021)

oluşturmuş ve değişime karşı direnci artırmıştır. Arap toplumlarının sanayileşememeleri, yükselen petrol kazançlarının toplumsal dağılımının adaletsizliği, tarımsal kesimin nitelikleri ve güçlü liderlik anlayışı, demokrasinin gelişmesini engellemiştir. Bu nedenle Arap ülkelerinin ismen Cumhuriyet olanlarında dahi otoriter liderler ve/veya hükümetler hâkim olmuştur.

Ayrıca Arap devletlerinin bir kısmında geçerli olan kapalı ekonomik modellerin yol açtığı iktisadi gerilik ile serbest piyasanın geçerli olduğu örneklerdeki yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizlikleri de Arap Baharı'nı besleyen etkenler olmuştur. Kamu kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılamaması, rüşvet, iltimas ve yaygın yolsuzluk diğer endişe verici konulardır.⁸²

1.5.1.1.Tarihsel Nedenler

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da, ciddi kırılmalar gerçekleşmeye başladı. Soğuk Savaş yıllarında bu coğrafya, ABD ile SSCB'nin mücadelesinin etkisi altında kalmıştır. 14 Mayıs 1948'de İsrail devleti'nin kurulması da, bölgede halen devam eden sorunlar oluşturmuştur. 1956 Süveyş Bunalımı ardından 1957 yılında ABD'nin öne sürdüğü "Eisenhower Doktrini", Ortadoğu jeopolitiğini komünizm tehdidinden uzak tutmayı amaçlamıştır. Fakat 1967 yılında 6 gün süren ve Arap tarafının yenilgisiyle sonuçlanan savaş bölgeyi daha da karıştırmıştı. Bunun üzerine 1970'lerde petrol fiyatlarındaki artış Arapların bölgede görece söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Bunun en somut örneği Arap ülkelerinin daha önceki savaşlarda ve 1973 Yom Kippur Savaşı'nda İsrail'e yardım eden devletlere uyguladığı petrol ambargosu olmuştur.⁸³

Diğer yandan, İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi de esaslı bir değişiklik meydana getirmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi liderliğindeki Pehlevi monarşisi devrilmiş ve Ayetullah Ruhullah Humeyni önderliğinde Şii İslam anlayışını temel alan teokratik bir Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Yıkılan rejimin bir tür monarşi

⁸² Hüseyin Yeltin, Kübra Işık, "Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi", *Uluslararası Politil Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, Yıl 2017, s. 42-45.

⁸³ Oktay Bingöl, "Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları", *Türk Dünya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, Yıl 2013, s. 27-29.

olması yanında devrimden sonra ABD'yi "büyük şeytan" olarak nitelendiren yeni bir İran'ın ortaya çıkmış olması da, ABD ile iş birliği yapan Körfez ülkelerini tedirgin etmiştir. Başlangıçta Sovyet uydusu olmayacak bir yönetimden umutlu olan ABD, meşhur büyükelçilik baskını ve rehineler krizinden itibaren daha net ve katı bir İran politikasına yönelmiştir. Bu kez Körfezdeki yönetimlerin İran korkusundna faydalanmak, bunları ABD güvenlik şemsiyesine daha sıkı bağlamak ve İran'ın nüfuz sahasını daraltmak gibi hedeflerle hareket etmeye başlamıştır.

1980-1988 arasında cereyan eden İran-Irak Savaşı Irak'ın Batı'dan askeri ve siyasi destek kazanmasını beraberinde getirmiştir. Fakat Saddam yönetimindeki Irak'ın, İran ile Savaş'ın ardından Kuveyt'i işgaliyle birlikte, ABD, oluşturduğu koalisyon güçleri ile Irak'a saldırmış ve Saddam rejimini orta Irak'a hapsetmiştir. Ayrıca ABD, bu savaşla birlikte Ortadoğu'ya daha fazla müdahil olma fırsatını elde etmiştir. Cereyan eden bu siyasi olaylar Ortadoğu'daki istikrarsızlığı giderek artırmıştır.⁸⁴

Arap-İsrail uyuşmazlığı'nda Batı dünyasının kategorik olarak İsrail'e mütemayıl bir politika izlemeleri, Arap yönetimlerinin İsrail karşısında birbirlerinden hareket bekleyip savaş dönemlerinde bir araya gelememeleri Filistin meselesine odaklanan muhtelif İslami hareketlerin bu yönetimleri hedef alması sonucunu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, Arap devletlerinin yönetimlerinin izledikleri dış politikaların da Arap Baharı sürecinde birer etken olarak kaydedilmesi gerekir.

1.5.1.2. Ekonomik Nedenler

Ekonomik sorunlar, Arap coğrafyasını protestolara ve huzursuzluğa iten bir başka faktör. Ekonomik gerileme, Arap Baharı'nın ana nedenlerinden biri olarak gösterildi. Bu başarısızlık genellikle işsizlik, enflasyon, kaynakların verimsiz kullanımı, yolsuzluk ve artan gıda fiyatları gibi sorunlara yol açtı.⁸⁵ Küresel ekonomik kriz 2008 yılında başladı ve devletler, krizin etkisiyle gelir kaybetti. Krizin bölge

⁸⁴ Cavid Ölisgönderli, "Örəb Baharı (Analitik Baxış), Örəb Baharı Kontekstində Türkiyə və İran", **Tarix və Onun Problemler Dergisi**, No 1, s. 161-167.

⁸⁵ İsmet Göçer, Sertan Çınar, "Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt 6, Sayı 10, Kasım 2015, s. 54-63.

devletlerinin hazırlıksız yakalanması, Basra Körfezi ülkelerini bile olumsuz etkiledi. Buna paralel olarak temel gıda maddelerinin fiyatlarna her gün yeni zam gelmiş ve sübvansiyonlar düşmüştür. Ortadoğu ve Kuzey Afrika eyaletleri doğal kaynaklar açısından zengin olmalarına rağmen elde edilen gelir belli bir kesime dağıtılmış, insanların ihtiyaç ve talepleri dikkate alınmamıştır.

Bölge ülkelerinin sağlık, sanayileşme ve birçok alanlarda yatırımlara önem vermeyerek ülke gelirinden vatandaşlarının faydalanamaması, ulusal ekonomi politikalarının eksikliği halkın ekonomik sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Tüm bunların sonucunda ağır ekonomik yaşam koşulları, işsizlik ve gelir eşitsizliği ortaya çıkmıştır. Dünya Bankası ve İMF'nin baskılarıyla Mısır, Tunus ve Suriye ekonomik olarak halkın yaşam standartlarını düşürmüştür. Kamu harcamaları kısılmış, vergiler artmış, istihdam daralmıştır ve bu da yaşam koşullarının kötüleşmesine sebep olmuştur.⁸⁶

Arap Baharı'na kadar Mısır toplumu daha kötü bir ekonomik durumdaydı. 1991 yılında kamu kurumlarını özelleştirerek üretim sektöründen uzaklaşma eğilimine girmiş ve bunun sonucunda Mısır hükümeti uysal bir yaklaşımla ekonomisini yabancı yatırımlara açmak zorunda kalmıştır. Bu durum Mısır'da, iktidar çevresinden hayatı uzaklaştırmış ve geniş nüfus için adeta bir cehenneme dönüşmüştür.⁸⁷

Tunus ekonomisi satın alma gücü, teknoloji ve iktisadi büyüme açısından zayıf bir ekonomidir. Tunus'ta kalkınma projelerine ayrılan düşük bütçe işsizliği artırmıştır. Mevcut kısıtlı iş imkanlarında da adam kayırmacılık yapılması, işletmelerin iktidara yakın grupların tekelinde bulunması özellikle üniversite mezunlarının tepkilerine yol açmıştır.⁸⁸ Sonuç olarak, ekonomik başarısızlığın yanı sıra bölge ülkelerinin düşük gelirli olması, gelir dağılımındaki eşitsizlik, rüşvet olaylarının yaşanması, işsizlik sorunu ve teknoloji bakımından geri kalma gibi olumsuzluklar bölge devletlerinin

⁸⁶ Eda Kılıç, "Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de Halk Ayaklanmaları", **TUİÇ-YADAM**, Rapor No 1, Ekim 2012, s. 3-6, <https://www.yumpu.com/tr/document/read/11907685/arap-dunyasinda-entropi-tunus-msr-libya-ve-suriyede-tuic> (Erişim Tarihi 09.06.2021)

⁸⁷ Kışlakçı, v. d., **a.g.e.**, s. 98.

⁸⁸ Tarık Oğuzlu, "Arap Baharı ve Yansımaları", **ORSAM**, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 2011, s. 8-15.

ekonomik durumunu olumsuz yönde etkilemiş ve Arap Baharı'nın yaşanmasında önemli rol oynamıştır.⁸⁹

1.5.1.3. Siyasi-Yönetmel Nedenler

Arap Baharı'na kadar Ortadoğu devletlerinin büyük ölçüde demokratik anlayıştan yoksun, otoriter rejimlerle yönetilmekte olduğu savunulmaktadır Bölge ülkelerinin yönetim sistemlerindeki bu sorunlar birçok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Coğrafyadaki mevcut idari sistem içerisinde gelişen "Arap Baharı" her geçen gün büyük bir sorun haline gelmiştir. Ayaklanmalar sırasında halkın talepleri: İktidarı bir aile şirketi olarak yönetmeyi reddederek, iktidardakileri görevden almak ve adil yönetimi sağlamak, yöneticilerin siyasi meşruiyetlerini uluslararası düzenden ziyade halklarının desteğinden mahrum etmelerini amaçlıyordu ve demokratikleşme yolunda bir adım atmaları.⁹⁰ Bu talepler açıkça Arap Baharı'nın siyasi faktörlerini gösteriyor.

Ayaklanmalar başlamadan önce bölge devletlerinin çoğunda otoriter yönetim sistemleri vardı ve küreselleşme sürecinin otoriter yönetim sisteminin zayıflamasına yol açtığı bilinen bir gerçektir. Bu süreç Arap halkının yöneticilerini sorgulamasına neden olmuştur. Fakat yöneticiler mutlak egemenliğin kurulmasında ısrar ederek toplumun hak ve özgürlük isteklerini arka plana atmıştılar.⁹¹ Arap Baharı'nın siyasi sebeplerini; liderlerin başkent ve yakın çevresini önemserken bazı bölgeleri görmezden gelmesi, iş adamları siyasette etkin olurken toplumun geniş kesiminin söz sahibi olamaması, verilen vaatler ile yapılanlar arasında uçurumların bulunması, rüşvetin yaygınlaşması, uygulanan baskılar, otoriter rejimler ve kayırmacılık şeklinde özetleye biliriz. Ayrıca bu devletlerde seçimlerin adil olmaması, şeffaflık ve güvenilirlikten uzak olması ana nedenler arasında değerlendirilmiştir.⁹²

⁸⁹ Ayhan Veysel, "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s. 59-75.

⁹⁰ Mensur Akgün, "Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Değişimi Anlamak", **GPOT**, Nisan 2011, https://www.files.ethz.ch/isn/141714/GPT1_OrtadoguKuzeyAfrika_IST_11APR2011.pdf (Erişim Tarihi 10.06.2021)

⁹¹ Ayhan Veysel, **Arap Baharı İsyanlar Devrimler ve Değişim**, MKM Yayınları, Bursa 2012, s. 17.

⁹² Murat Özkul, "Ortadoğu'daki Halk Hareketlerinin Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri, İslami Düşünce ve Katılım", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2011, s. 92-105.

Siyasi ve bilimsel olarak Ortadoğu coğrafyası ile yakından ilgilenenler için, olayların gelişiminin tamamen beklenmedik olduğunu söylemek zor. Eylül 2011’de Mısır’da yapılması planlanan başkanlık seçimlerinde, yeniden Hüsnü Mübarek’in veya oğlu Cemal Mübarek’in onun yerine aday olması konusu Mısırlı akademisyen ve diplomatların katıldığı toplantılarda tartışıldığında, “Eğer bu gerçekleşirse Mısır’da sokaklar çok hareketlenir” açık bir şekilde belirtiliyordu.⁹³ Yani Tunus’ta patlak veren ayaklanmalar diğer Arap devletlerine yayıldığında, aslında iç dinamikler yönünden hazır bir coğrafya ile karşı karşıya kalınmıştır.

1.5.2. “Arap Baharı” Sürecinde Farklılaşan Devletler

Uzun yıllardır devam eden siyasi güçlerle ilişkileri geliştiren Batılı devletler, protestoların başlangıcında bu hükümetleri desteklemeye devam ettiler. Tunus’ta patlak veren Yasemin Devrimi de dahil AB, olaylardan önce otoriter rejimi desteklemiş fakat olayların ardından mali destek göstermek konusunda temkinli davranmıştır. Avrupa devletleri için bekle-gör politikasının doğal sonucu, bölgeye yönelik dış politika araçlarının pasifleşmesidir. Takip eden günlerde yaşanan iktidar değişikliği, Batılı devletlerin bu coğrafya’ya özgü dış politikalarında pragmatik bir dönüşüme yol açmıştır. Arap dünyasındaki ayaklanmalar, Batı devletlerinin İslamcı partilerle ilişkilerinde müspet değişikliklere neden oldu. Bu süreçte ABD’nin bölge için tatbik ettiği ve sınırları tekrardan tasarlamayı amaçladığı Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), AB’nin Avrupa Komşuluk Projesi ile Akdeniz ülkeleri ve Arap Dünyası ile örtüştüğü için desteklenmiştir.⁹⁴

Arap baharı döneminde AB üyesi devletler Libya ve Tunus ile yaptıkları ikili anlaşmalar sebebiyle müdahale sürecinde inisiyatif alma ve ortak bir politika geliştirme konusunda yetersiz kaldılar. Bilhassa Libya’da, sosyal değişimler ve muhaliflerin hak talepleri demokrasi isteğini aşan sert silahlı ayaklanmaya çevrilmiştir. Petrolden elde edilen gelirleri toplumla paylaşarak insani gelişme

⁹³ Mustafa Kibaroglu, “Arap Baharı ve Türkiye”, *Adam Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 2011, s. 26-30.

⁹⁴ Joel Peters, *The European Union and The Arap Spring*, Lexington Books, March 2012, s. 15.

endeksinde önemli bir iyileşme sağlayan Libya’da bu konu diğer Arap devletlerinden farklı olarak milli gelirde önemli bir düşüşe neden oldu.⁹⁵

Nicolas Sarkozy tarafından geliştirilen AB Akdeniz devletleri programı kapsamında AB ile Mısır arasındaki ilişkiler giderek gelişmiştir. Mübarek rejiminin baskıcı ve kısıtlayıcı idaresi bu dönemde görmezden gelindi. Hüsnü Mübarek’in istifasıyla yeni hükümetle siyasi ve ekonomik ilişkiler, Akdeniz bölgesi planı ile demokrasi için ortak çalışma projesi farklı bir boyuta taşınmıştır. Ortadoğu’daki tek gayrimüslim ülke olan İsrail, AB ile uzun süredir devam eden siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilere sahiptir. Bu son yıllarda İsrail’in Filistin sorununda fazlasıyla insan hakları ihlalleri ve askeri kuvvet kullanması konusunda birçok eleştiri gelse de iki taraf arasındaki ilişkiler Arap Baharı’ndan sonra da sağlamlığını koruyor.⁹⁶

ABD’nin Ortadoğu politikası 2001 yılından sonra ekonomiye dayalı olmuştur. Bu bağlamda bölgede serbest piyasa ve ticaretin geliştirilmesi öncelikli hedeftir fakat Bush yönetiminin zamanında gerçekleştirilen bu politika, Obama’nın gelişiyle değişti. Demokratik yaklaşım adı altında ülke menfaatlerini ön plana çıkaran ticari temelli yaklaşım, özellikle de 2011 yılından sonra ekonomik yardım, demokratik hakların verilmesi gibi politikalarla desteklenmiştir. Tahrir Meydanı’ndan yükselen demokrasi talepleri içerik olarak batı tipi demokrasilerdeki evrimle benzerlik göstermektedir. AB ve ABD’nin bölge için demokrasi tanımı neo-liberal ekonomi tanımını kapsamaktadır bu nedenle de önümüzdeki yıllarda bölgeye yönelik politikalarının paradigmasını ciddi şekilde değiştirmesi zaruridir.⁹⁷ Arap Baharı ülkelerinde ABD’nin bölge politikalarına ilişkin kamuoyu algısı olaylar öncesine göre değişmemiştir. Bu ülkelerin vatandaşları uzun süredir ABD’nin bölgeye yaklaşımına şüpheyle karşılamaktaydılar.

Bir diğer değişiklik gösteren bir yapı Arap Devletleri Ligi’dir ve Arap Baharı döneminde aktif rol oynayarak önemli yere sahip olmuştur. Örnek olarak Arap Ligi’nin BMGK’ye Libya’nın hava sınırlarını aşan uçuşları yasaklayan açıklaması,

⁹⁵ Peters, v.d., a.g.e., s. 25-30.

⁹⁶ Ömer Kürkçüoğlu, Çağrı Erhan, “1990–2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları (24 Baskı), İstanbul 2005, s. 65

⁹⁷ Kenneth M. Pollack, **The Arap Awakening, America and the Transformation of the Middle East**, Brookings Institute Press, Washington 2011, p. 59.

daha sonra NATO'nun bölgeye müdahalesinin gerekçesi olarak sunuldu.⁹⁸ Ayrıca Arap Birliği'nin Arap Baharı döneminde en aktif rolü oynadığı ülke Suriye'dir. Yurt içi ve yurt dışında Beşar Esad'a karşı kamuoyunun şekillenmesinde önemli rol oynamış. Beşar Esad'ın kolluk kuvvetlerinin zulmüne bir an önce son vermesi ve ardından Esad yönetimini bir geçiş hükümetine teslim etmesi ve yönetimde radikal değişiklikler yapılması gerektiğini savunmuştur. Ardından Arap Ligi muhalefetin taleplerinin karşılanması gerektiğini, aksi takdirde ülkede bir iç savaş çıkabileceğini savundu ve ilaveten bu iç savaşın Lübnan ve Irak'a yayılma olasılığını vurguladı.⁹⁹

Arap Baharı sürecinde Arap Ligi ile ilgili en çarpıcı olay, Suriye'nin Arap Ligi üyeliğinden çekilmesidir. Suriye, Arap milliyetçiliğinin önde gelen ülkesi olmasına bakmayarak, Arap Ligi üyeliğini sonlandırdı ve buna cevaben Arap Ligi de Suriye'ye siyasi ve ekonomik yaptırımlar uyguladı.¹⁰⁰ Yine de Arap Ligi, Suriye'de yaşananların savaş yoluyla değil barış içinde çözülmesi gerektiği görüşünü savundu. Arap Birliği genel sekreteri 2012 yılında yaptığı açıklamada, askeri müdahalenin yanlış olduğunu savundu. Arap Ligi'nin tutumu, Arap Baharı döneminde her daim üye devletlerin tutumuyla bire bir örtüşmemiştir. Bazen ülkelerin şahsi politikalarından farklı şekilde tepki göstermiştir. Fakat birliğin asıl amaçları;

- Üye devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmek,
- Yaygın iş birliği ile bağımsızlıklarının korunması için ortak politikalar oluşturmak,
- Arap devletlerinin çıkarları konusunda çalışmaktır.¹⁰¹

⁹⁸ "Arap Devletleri Ligi", **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı**, <https://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa> (erişim 15.06.2021)

⁹⁹ Ahmet Güneş, "Arap Birliği'nin artan gücü", **DW**, 20.02.2012 <https://www.dw.com/tr/arap-birligi/C4%9Finin-artan-g%C3%BCC%C3%BC/a-15752963> (Erişim Tarihi 15.05.2021)

¹⁰⁰ Müjge Küçükkeleş, "Arap Birliği'nin Suriye Politikası, Siyaset", **SETA**, Sayı 51, Yıl 2012, s. 6-17.

¹⁰¹ Gökhan Dönmez, "Arap Birliği: Siyasi ve Hukuki Niteliği", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, Yıl 2015, s. 175-184.

İKİNCİ BÖLÜM

2. RUS DIŞ POLİTİKASINDA ORTADOĞU

Bu bölümde Çarlık'dan günümüze kadar Rusya'nın Ortadoğu politikası ve bu bölgede etkin ola bilmesi için kullandığı araçlar incelenmiştir.

2.1. Çarlık Rusyası Dönemi

Boğazları ve İstanbul'u ele geçirip hem sıcak denizlere açılmak hem de Bizans mirasını devralmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ortodoksları himaye altına almak, Ortadoğu'ya nüfuz etmek Çarlık Rusyası'nın dış politikasının temel hedefleri olarak görülmüştür. Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikasının siyasi ve stratejik nedenlerinin yanı sıra, Çar'ı dinsel açıdan Ortodoks dünyasının tartışmasız lideri haline getirilmesi önemli görülmüş ve bu yüzden de Osmanlı içindeki Ortodoks unsurlar devamlı olarak isyana teşvik edilmiştir. Nitekim Çarlık Rusyası, 21 Temmuz 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu ile imzaladığı tüm anlaşmalarda Hristiyan azınlığı gözetmeye ve onlara daha fazla reform dayatmaya çalışmıştır.¹⁰²

Rusya, Osmanlı topraklarında Antlaşma'nın 7. maddesine dayanarak bölgedeki kilise ve manastırlar yaptırmış, Rusça eğitim veren okullar açmış ve Rusça yayınlar dağıtmıştır, böylelikle de Ortadoğu'da etkisini artırmıştır. Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu'daki politikasına en büyük engel XVIII. ve XIX. yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının korunması politikasını yürüten İngiltere olmuştur. Bu bağlamda Fransa, Sardinya-Piamente Krallığı ve İngiltere ile oluşturulan koalisyon 1856 yılında Kırım'da Rusları yenerek bu coğrafyadaki ilerleyişini bir süreliğine durdurmuştur.¹⁰³ Ancak 1877-1878 yılları arasında süren savaşta Osmanlı'nın ağır yenilgisi sonucunda "Ayastefanos Antlaşması" ile hezimete uğraması İngiltere, Almanya ve Fransa'nın müdahalesine

¹⁰² Александр Боргман, **Русская История**, Новое Время, Санкт-Петербург 1912, с. 120.

¹⁰³ Ali Gökçen Özdem, "Büyük Milletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Elazığ 2016, s. 20-22.

neden olmuştur. Tarafların katılımı ile Berlin’de gerçekleşen konferans sonrasında barış antlaşmasının şartları hafifletilmiş Rusya, Ayestafenos anlaşması ile kazandığından daha azını kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak Osmanlı bu yardımın karşılığında İngiltere’ye karşı ciddi tavizler vermek zorunda kalmış, Rusya’nın olası ilerlemesine karşın İngiltere’nin Kıbrıs’a yerleşmesine müsaade etmiştir.¹⁰⁴

Ancak Berlin Antlaşması’nın ardından İngiltere’nin Osmanlı politikası değişime uğramış, Osmanlı topraklarının Avrupa devletleri arasında paylaşımı gündeme gelmiştir. Nitekim I. Dünya Savaşı döneminde Çarlık Rusya’sı, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının bölünmesi planlarına dahil edilmiş ve 16 Mayıs 1916’da Londra’da “Sykes-Picot Anlaşması” imzalanarak Doğu Anadolu’daki toprakların, Çarlık Rusyası’na bırakılması öngörülmüştür. Fakat Bolşevik devriminin gerçekleşmesiyle Rusya, “Brest-Litovsk Antlaşması”nı imzalayarak savaştan çekilmiş ve Ortadoğu’daki emperyalist planlarından vazgeçmiştir.¹⁰⁵ Rusya’nın Bolşevik Devrimi ile beraber sahneden çekilmesi sonrasında, Osmanlı Devleti’nin Ortadoğu’daki toprakları Fransa ile İngiltere arasında bölünmüş ve bölgede manda rejimleri oluşturulmuştur. Böylelikle 1922’de kurulan SSCB, Soğuk Savaş’ın başlamasına kadar Fransa ile İngiltere’nin boyunduruğu altındaki Arap ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kuramamıştır.

Çarlık Rusya’sını araştırırken Ermeni meselesine de değinmek gerekir. Zira Rusya’nın 1715’ten bu yana Ortadoğu ve Kafkaslar’daki vazgeçilmez politikasının baş aktörü hiç şüphesiz Ermeni toplumu olmuştur. Ermeni kimliği ve günümüz Ermenistan’ının, Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Fakat Rusya’nın Ermenilere yönelik politikası, konumuna ve dönemine göre değişkenlik göstermiştir. Çarlık’tan günümüze Rusya, Ermenileri kendi çıkarları uğruna kullansalar da hiçbir zaman onlara güvenmemişlerdi. Ermeniler bunun farkında olsalar da milli hülyalarını gerçekleştirmek için Ruslara ihtiyaçları olduğunu düşünmekteydiler.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Benoy Kumar Sarkar, “The Reshaping of the Middle East”, *The Journal of Race Development*, Volume 9, Issue 4, April 1919, p. 333.

¹⁰⁵ William L. Cleveland, Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, Westview Press, Colorado 2000, p. 53.

¹⁰⁶ Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 25.

Ermenileri birçok konuda destekleyen Rusya, Ermeni sorununa da uluslararası boyut kazandırmıştır. Çarlık Rusya'sı Ayastefanos Anlaşması'nın maddeleri arasında Ermenilerle ilgili bir madde koyarak bu konuyu Osmanlı Devleti'nin siyaset gündemine dâhil etmiştir. Böylelikle Çarlık Rusya'sı Ortadoğu'da Osmanlı hakimiyetini kırmak için yerel siyasal aktörleri özellikle Ermenileri, Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaya teşvik etme yönünde bir politika izlemiştir. Aydoğan'ın da ifade ettiği gibi, “Ermeniler diplomatik alanda amaçlarına ulaşmışlar ve Ermeni meselesini Ruslar yardımıyla dünya kamuoyunun gündemine getirebilmişlerdir”.¹⁰⁷

XIX. yy'da Rus İmparatorluğu, Osmanlı kontrolündeki Ortadoğu'da çeşitli diplomatik kanallar aracılığıyla etkin olmaya çalışmıştır. Örnek olarak 1830'larda Halep, Beyrut, Sayda, Lazkiye'de, 1893'de ise Şam'da Rus büyükelçilikleri açılmıştır.¹⁰⁸ Böylelikle, Osmanlı Devletini yıkmak için Çarlık Rusyası, siyasi, askeri ve diplomatik baskılar hariç Osmanlı'da yaşayan etnik grupları da kendi çıkarları uğruna kullanmaktan ve örgütlemekten çekinmemiştir. Osmanlı'nın bu baskılara karşı aldığı tedbirler ise bir meşru müdafaa boyutunda kalmaktadır.

Ermenilerin Ortadoğu'daki varoluşu Emeviler dönemine kadar dayansa da bölgeye koordineli bir şekilde göçleri, 1895-1896 yılları arasında Anadolu'da yaşanan Müslüman-Hristiyan ihtilafları ve 1915'teki tehcir uygulamasından sonra gerçekleşmiştir. IV. yy'dan itibaren oluşmaya başlayan Ortadoğu'daki Ermeni toplulukları zamanla devam eden yeni Ermeni göçleri sayesinde sürekli artarak günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başardılar. Ortadoğu'daki Ermenilerin bir kısmı, birtakım egemen güçlerin onları Ortadoğu'daki topraklarına zorla göç ettirmesi sonucu, bir kısmı ise ticari ve ekonomik sebeplerle gönüllü göç hareketleri sonucunda oluşmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Aydoğan, v. d., **a.g.e.**, s. 184, 185.

¹⁰⁸ Andrej Kreutz, **Russia in the Middle East: Friend or Foe?**, Greenwood Publishing Group, London 2006. p. 18.

¹⁰⁹ Yıldız Deveci Bozkuş, “Ortadoğu'da Ermeni Diasporası: İran, Lübnan ve Suriye Ermenilerine Dair Tarihi Bir Değerlendirme”, **ATDD (Akademik Tarih Ve Düşünce Tarihi)**, Cilt 7, Sayı 3, Yıl 2020, s. 1402-1424.

2.2. Sovyetler Birliği Dönemi

Bolşeviklerin 1917 yılında Ekim devrimi ile ülkede imparatorluk dönemi sona ermiş ve yerine Komünizm ideolojisiyle inşa edilen Sovyetler Birliği kurulmuştur. SSCB'nin kurulmasından sonra ülkenin dış politikasını ikiye ayırmak mümkündür. SSCB'nin ideolojik hedefleri amaç ve kabiliyet özelliklerine nazaran daha önde olduğu 1917-1939 görece güçsüzlük dönemi. Diğeri ise 1944'ten çöküşüne kadar olan, yetenekleri artırma dönemi olarak adlandırılan dönemdir. Bu dönemde görece zayıflıktan kurtulan büyük devletin küresel ve bir süper güç haline geldiği dönemdir.¹¹⁰

SSCB'nin dış politikasında Ortadoğu her daim diğer bölgelere yönelik politikalardan daha önemli bir yer kapsamakta idi. Bu değer hem İran ve Türkiye gibi komşu devletler hem de bölgedeki fosil enerji kaynakları nedeniyle farklı bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda SSCB'nin Ortadoğu'yu nasıl anladığı ve nasıl tanımladığına bakmak gerekir. Rus politikacılar ve bilim insanları tarafından tanımlanan iki tane Ortadoğu vardır. Birincisi Blijniy Vostok (Yakın Doğu) dedikleri Arap dünyasını kapsayan grup, diğeri ise Sredniy Vostok (Ortadoğu) dedikleri Türkiye, Afganistan ve İran'ı içeren grup. Bu ayrım doğu-batı ayrımından ziyade kuzey-güney eksenlidir. SSCB'nin asıl ilgisi Arap coğrafyası değil, daha yakınında güney cephesinde ve komşuları olan Ortadoğu ülkeleri olmuştur.

1917 yılında Bolşevik devrimi Rusya'nın Osmanlı devleti ve Ortadoğu'daki tarihi hedeflerine ara vermesine sebep olmuş, ancak II. Dünya Savaşı sonrası yeniden hedeflerine odaklanmıştır. SSCB, II. Dünya Savaşı'nı kazanan ülkelerinden biri olarak süper güç konumunda dünyada yerini almıştır. Ayrıca II. Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin Ortadoğu politikasına öncelik vermesinin birkaç nedenini açıklayacak olursak, sömürge devletlerinden olan İtalya'nın savaşı kaybetmesi bölgedeki sömürülerinin elinden alınması anlamına gelmekteydi. SSCB'nin bu sömürgeleri kendi nüfuz alanına alabilmesi, Akdeniz'e inerek Avrupa, Afrika ve Amerika kıtasına açılabilmesinin yolunu açacaktı. Bu durum, SSCB'nin Ortadoğu devletleriyle temas kurmasına ve bölge için stratejiler geliştirmesine neden olmuştur.

¹¹⁰ İrem Köker, Onur Erem, "1917: Dünyayı değiştiren devrimlerin yılı", BBC, https://www.bbc.com/turkce/resources/idd-sh/russian_revolution_turkish (Erişim Tarihi 13.06.2021)

Soğuk Savaş sırasında SSCB'nin Ortadoğu politikasında şu amiller öndedir: Sovyet ideolojisinin yayılması, İsrail-Arap çatışmasında etkinlik, İran ve Türkiye gibi sınırdaş devletlerin tehdit unsurlarına dönüşmemesi ve Körfezin kontrolü üzerinde ABD ile rekabet. Bu dönemde SSCB'nin Ortadoğu politikasında da ideoloji önemli yer tutmuştur. Ancak din alanı da ihmal edilmemiştir. Bu bağlamda Ortadoğu'nun tüm Ortodoks din adamları Moskova'ya davet edilmiş, Sovyet ve komünizm propagandası yapılmıştır. Sovyet Başpiskoposu Sergius, 1945 yılında başta Kudüs ve Kahire olmak üzere Ortadoğu'nun önemli şehirlerini ziyaret etmiş. Yaklaşık 40.000 öğrenciyi eğitecek bir Ortodoks okulu inşa edilmiştir.¹¹¹

Komünizmin dinlere olumsuz yaklaşımına rağmen, SSCB, İslamiyeti kullanmaktan da çekinmemiştir. Akademisyenlere komünizmin İslamiyete en yakın ideoloji olduğuna dair tezler yaptırılmıştır ve yayınlattırılmıştır. 1941 yılında Rusya'daki Müslümanlar için Müftü seçimine onay vermiş, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Müslümanların hac ziyaretlerine izin verilmiştir. Elbette hac organizasyonu devlet tarafından gerçekleştirildi ve ideolojik propaganda içeriyordu. Ayrıca komünist kitaplar Arapçaya çevrilmiş, Beyrut ve Kahire'deki Rus elçilikleri İslam eğitimi almış ajanlarla doldurulmuş ve onlar aracılığıyla komünizm propagandası yapılmıştır.¹¹²

Ortadoğu'da SSCB'nin yerleşmesi esas olarak 1956 Süveyş Kanalı Krizi sırasında gerçekleşmiştir. Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi, bu coğrafyadan vazgeçemeyen İngilizlerle Fransızların tepkisine neden olmuştur. Bölgede önemli çıkarları olan bu iki devlet İsrail'i tahrik ederek Mısır'ı ilhak etmesine neden olmuşlardı. Bu olay, Mısır ile 1955'te silah ticaretine ilişkin bir anlaşmaya varan SSCB'nin tehdit olarak görmesine yol açmış ve olaya müdahale ederek ilhakı sonlandırmıştır.¹¹³

Süveyş Krizinde SSCB'nin Mısır'ın yanında durması ve Arap ülkeleriyle dostluk kurmasından endişe eden ABD ise bölgedeki stratejisini yeniden tasarlamıştır. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, Süveyş bunalımının ardından Ortadoğu'nun

¹¹¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi (4. Baskı), İstanbul 1995, s. 111.

¹¹² Özdem, **a.g.m.** s. 29, 30.

¹¹³ Сергей Борисов, “Суэцкий кризис: напоминание”, **Парламентская газета**, Kasım 2016, <https://www.pnp.ru/in-world/sueckiy-krizis-napominanie.html>, (Erişim Tarihi 20.06.2021)

Sovyet hakimiyetine geçmesini önlemek amacıyla 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye yolladığı “Eisenhower Doktrini” adını verdiği mektubunda, Ortadoğu devletlerine ABD tarafından askeri ve ekonomik yardımların bulunacağını ve komünist bloğun bu devletlere saldırması durumunda askeri birliklerle müdahale edeceklerini vurgulamıştır. “Eisenhower Doktrini” sayesinde ABD, Ortadoğu’da ilk kez SSCB ile karşı karşıya geldi. Bu doktrin sonrası Ortadoğu, bu doktrini destekleyen ve desteklemeyen devletler arasında ikiye ayrılmıştır.¹¹⁴

Diğer yandan SSCB, Arap-İsrail çatışmasına hiçbir tarafın tam anlamıyla üstün gelmesini istememiştir.¹¹⁵ SSCB, Arap-İsrail çatışmasında muhtemel Arap zaferinin ABD’nin bölgeye müdahalesine neden olabileceğini göz önünde bulundurarak Araplara yardımları sınırlı ölçüde tutmuştur. Ancak 1967 Arap-İsrail savaşında Suriye ve Mısır kuvvetlerinin İsrail’e karşı yenilmesi, Nasır’ın imajını zedelemiş ve SSCB’nin gücünün sınırlarını da göstermiştir. Savaş sonrası Ortadoğu’da Mısır’a dayalı Sovyet politikası çökmeye başlamıştır. Özellikle Enver Sedat, 1971’de SSCB’nin müdahil olduğunu düşündüğü darbe girişiminden sonra Moskova’ya karşı tavrını değiştirmiştir. Sedat, İsrail ile ABD gibi SSCB’nin de Ortadoğu’da “ne savaş ne de barış” politikasına bağlı kaldığını ve bu bağlamda Arap devletlerine saldırı silahları sağlamak istemediğini savunmuştur. Nitekim Temmuz 1972 yılında Sedat, SSCB’den askeri danışmanlarını ve teknik uzmanlarını (ortalama 20.000 kişi) Mısır’dan kovmasını talep etmiştir. İlâveten 1976’da SSCB ile yapılan, “1971 Dostluk ve İş Birliği antlaşması”ndan tek taraflı olarak çekilerek, ABD ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır.¹¹⁶ İlişkilerin bu raddeye gelmesi SSCB gemilerinin Port Said ve Alexandra limanlarına ulaşımını kısıtlamış ve Akdeniz’de SSCB’nin, ABD’nin 6. Filosuna karşı stratejik konumunu zayıflatmıştır.¹¹⁷

SSCB, Mısır’da kaybettiği konum sonrası Ortadoğu bölgesinde yeni müttefik arayışına yönlendirmiştir. Irak’taki Baas Rejimi her ne kadar da, komünist tabakalara

¹¹⁴ Fred Halliday, **The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology**, Cambridge University Press, New York 2005, p. 87-139.

¹¹⁵ Raymmod A. Hare, “American Interests in the Middle East”, **Internet Archive**, Year 1969 https://archive.org/details/ldpd_10984814_000/page/n9/mode/2up, (Erişim Tarihi 22.06.2021)

¹¹⁶ Mark N. Katz, “Soviet Policy In The Middle East”, **Current History**, February 1988, p. 57, <http://mars.gmu.edu/bitstream/handle/1920/3125/Soviet%20Policy%20in%20the%20Middle%20East.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 22.06.2022)

¹¹⁷ Sean Paul Ashley, “Cold War Politics In The Middle East”, **E-International Relations**, Ağustos 2012, <https://www.e-ir.info/2012/08/30/cold-war-politics-in-the-middle-east/> (Erişim Tarihi 22.06.2021)

karşı sert tutum sergilese de, SSCB Irak'a silah desteği sağlamış ve bu ülke ile 1972 yılında "Dostluk ve İş birliği" antlaşması imzalamıştır.¹¹⁸ 1967 savaşı'ndan sonra Moskova, İsrail'le ilişkileri askıya alarak, Yaser Arafat önderliğindeki FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) ile yakın ilişkiler kurarak Filistin halkının varlığını kabul etmiştir. Böylelikle SSCB, Filistin devletinin kurulmasını savunmuş ve 1972'den itibaren FKÖ'ye silah desteği sağlamaya başlamıştır. Ayrıca SSCB, 1976'da FKÖ'nün Moskova'da temsilcilik ofisi açmasını sağlamış ve 1978 yılında FKÖ'yü Filistin Halkının tek temsilcisi olarak tanımıştır.

Diğer yandan, 1 Eylül 1969 Libya darbesinden sonra Batı karşıtı Muammer Kaddafi'nin iktidara gelmesi SSCB'nin işine yaramıştır. Kaddafi iktidarı, SSCB'ye karşı eleştirel bir tutum sergilese de SSCB, ABD ile Libya arasındaki gerginliği fırsat olarak nitelendirmiştir.¹¹⁹ Nitekim 1974 yılında ABD'nin Libya'ya silah satışını durdurması sonrası, SSCB için Libya bir silah pazarına dönüşmüştür. SSCB ve Libya arasında 1975'te varılan anlaşma ile Moskova, Libya'da üs elde etmiş ve Doğu Bloku'ndan binlerce askeri danışman ülkeye yerleştirilmiştir. Yine bu dönemde SSCB, 1979 yılında Güney Yemen ile, 1980 yılında ise Suriye ile "Dostluk ve İş birliği" antlaşması imzalamıştır.¹²⁰

Öte yandan 1979'da SSCB Basra Körfezi'ne, Hint Okyanusu'na ve Ortadoğu petrollerine ulaşabilmesi için Afganistan'ı işgal etmiştir. SSCB'nin Afganistan işgaline Batılı devletler sadece diplomatik tepki göstermişlerdi, o da konjonktür gereği. Fakat ABD'nin İslami grupları örgütleyerek SSCB'nin karşısına çıkarması, zaten çöküş sürecinde olan bir birliğin bölgede başarısız olarak geri çekilmesine yol açmıştır. Bu süreçte Arap monarşileri, Afganistan'ın işgalini Körfez bölgesindeki Sovyet yayılma planının ilk adımı olarak görmüşler ve SSCB'nin karşısında yer almışlardır. 1980 yılı Ocak ayında Suudi Arabistan, SSCB'yi suçlu ilan eden (Güney Yemen ve Suriye hariç) İslam zirvesini teşkil etmiştir. Nitekim İran-Irak savaşında SSCB her iki ülkeye de orantılı şekilde yaklaşması ve ikisine de silah satması, Irak'ın 1984 yılından itibaren ABD ile ilişkilerini geliştirmesine neden olmuştur. Böylece Afganistan müdahalesiyle iyice zayıflayan SSCB, Lübnan krizi, Arap-İsrail sorunu ve

¹¹⁸ Arı, a.g.e., s. 287.

¹¹⁹ "Libya-Foreign Relations", *Global Security*, <https://www.globalsecurity.org/military/world/libya/forrel.htm> (erişim 30.06.2021)

¹²⁰ Arı, a.g.e., s. 304.

diğer bölgesel sorunlara müdahale edememiş, Suriye ve Libya dışında bölge ülkelerinde nüfuzunu kaybetmiştir.¹²¹

15 Mart 1990 yılında Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle SSCB yeniden yapılanma sürecine girmiş ve "glasnost" politikasını uygulamıştır. Bu politikada Batı ile rekabet etmek yerine Batı'nın siyasi ve ekonomik desteğini almayı tercih etmiş ve buna "Ortak Avrupa Evi" adı verilmiştir. Bu politika, Sovyetler'in Ortadoğu'ya olan ilgisini kaybetmesine neden olmuş ve SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Rusya, Ortadoğu'daki güçlü ve istikrarlı konumunu yitirmiştir. Gorbaçov'un "glasnost" olarak adlandırdığı kavram, gelenek, sakinlik, bir arada yaşama ve karşılıklı dayanışma fikri üzerine kurulmuştur. Bu yeni konseptte amaç, bireyi merkeze alarak yaşama düşüncesini içermesidir. Yine bu dönemde SSCB, Ortadoğu'daki sorunları aşmak için ABD ile çelişmek yerine ortak bir duruş benimseyerek sorunları masada ve diplomasi yoluyla çözmeye yönelik adımlar atmıştır.¹²²

2.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönem

XX. yüzyılın sonlarının kayda değer olaylarından biri, 26 Aralık 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından RF'nin yeni sisteme girmiş olmasıdır. Rusya Aralık 1991'den beri bağımsız federal devlet yapısına sahip bir siyasi aktör olarak küresel dünyada yeni dış politika arayışlarına girmiştir.¹²³ Yeni sistemde SSCB'nin halefi olmanın yükünü taşımaya başlayan RF, bağımsızlığını yeni kazanan diğer eski Sovyet devletleri gibi askeri, ekonomik ve reform sıkıntılarıyla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştır. Dış siyasette yolunu bulmaya çalışan Rusya, hem de iç politikanın çözülmemiş sorunları karşısında çeşitli arayışlara girmiştir.

12 Temmuz 1991'de göreve gelen Boris Yeltsin ilk yıllarda esasen Atlantikçi-liberal yaklaşımı benimsemiş ve dış politikasını bu doğrultuda belirlemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya, Batı ile ilişkilere odaklanmış ve NATO ile kurumsal iş birliği

¹²¹ Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 46, 47.

¹²² Elnur Hasan Mikail, **Putin Dönemi Rusya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 175.

¹²³ Kosolapov, v.d., **a.g.m.**, s. 9

sürecine girmiştir. Nitekim Yeltsin Aralık 1991’de Rusya’nın gelecekte NATO üyesi olabileceğini açıklamıştır.¹²⁴ Daha sonra, Mart 1992’de Rusya, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi’ne üye oldu. Öte yandan Ukrayna ve Gürcistan dışındaki tüm BDT ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurulmuş, egemenlik, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama ilkelerine dayalı ikili dostluk ve iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.¹²⁵

Ancak ekonomik ve sosyolojik krizler, merkezi hükümetin zayıflığı ve Yeltsin’in şahsında yaşanan liderlik sorunları ülkede Yeltsin’e ve onun Batıcı politikalarına karşı tepkilere neden olmuştur. Nitekim Batı’ya yönelik uzlaşmacı politikalara rağmen, Batı’nın Rusya’ya beklediği eşit statüyü tanımaması ve ekonomik reformlara desteklememesi, Batıcı hükümeti daha da zor duruma düşürmüştür. Böylece uygulanan liberal politikalar, Rus ekonomisinin Batılı kurumlara artan borçlanması ve BDT bölgesindeki ekonomik çıkarlarının zarar görmesi milliyetçi söylemlerin güçlenmesine sebep olmuştur.¹²⁶

Boris Yeltsin hükümeti, SSCB’nin çöküşünden sonra beliren siyasi ve ekonomik sorunlara odaklanırken BDT ile ilişkili yakın çevre politikalarını da göz ardı etmemiştir. Rusya, Yeltsin iktidarı döneminde oluşan bölgesel sorunlarda ABD’yle benzer politikalar izlemiş ve Batı ile ilişkilerini düzenleme yöntemlerini aramıştır. Bu bağlamda RF, BM’nin Yugoslavya, Libya ve Irak’a yönelik yaptırımlarına karşı çıkmamış ve ABD’nin İran ile Hindistan’a yaptığı silah ambargosunu onaylamıştır.¹²⁷ Öte yandan, 1995 yılından itibaren ABD “önce Rusya” politikasından vazgeçerek, BDT ülkeleri ile Rusya’dan bağımsız olarak doğrudan ilişkiye geçmiştir. ABD, bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etmek, yeni güzergâhların inşasını temin etmek amaçlarıyla böyle bir politika izlemiştir. ABD’nin bu girişimi, Rusya’nın çevre ülkeleri üzerindeki etkisinin azalmasına neden olmuştur. Gorbaçov, Filistin-İsrail

¹²⁴ Thomas L. Friedman, “Soviet Disarray; Yeltsin Says Russia Seeks to Join NATO”, **The New York Times**, Aralık 1991, <https://www.nytimes.com/1991/12/21/world/soviet-disarray-yeltsin-says-russia-seeks-to-join-nato.html> (Erişim Tarihi 06.07.2021)

¹²⁵ Ahmet S. Sönmez, “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu’nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle ilişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 27, Yıl 2010, s. 8-15.

¹²⁶ Zeynep Dağı, **Rusya’nın Dönüşümü**, Boyut Yayınları, İstanbul 2002, s. 188.

¹²⁷ Sinan Kısacık, “1990 ve 2000’li Yıllarda Rus Dış Politikasında Temel Eğilimler”, **Uluslararası Politika Akademisi**, 25 Ağustos 2012, <http://politikaakademisi.org/2012/08/25/1990-ve-2000li-yillarda-rus-dis-politikasinda-temel-egilimler/> (Erişim Tarihi 18.07.2021)

savaşlarında 1967 sınırlarını tanıdığını ve çözüm sürecinin buna göre devam etmesi gerektiğini belirtti.¹²⁸

1996 yılında ikinci kez başkan seçilen Boris Yeltsin, yumuşak ve Batı yönlü bir politika izlemekle eleştirilen Andrey Kozırev'in yerine Çin ve Ortadoğu ilişkileri uzmanı eski istihbarat şefi, KGB ve Politbüro gibi önemli Sovyet kurumlarında görev almış Yevgeni Primakov'u Dışişleri Bakanı olarak atadı. Eski ve deneyimli bir Sovyet bürokratinin Dışişleri Bakanı olması hiç şüphesiz Duma'daki komünist-milliyetçi bloğun milletvekilleri için memnuniyetle karşılanan bir gelişmeydi.¹²⁹ Bu, Rusya'nın dış politikasındaki değişimin en önemli aşamalarından biri olarak kabul ediliyor. Primakov'un Dışişleri Bakanlığı'na atanmasının ardından Rus ve Batı politikaları tamamen farklılaştı.

Primakov, Yeltsin dönemi izlenen pasif politikalara rağmen Rusya'nın, küresel olarak etkinliğini artırmaya çalıştı ve ABD'nin küresel egemenliğine alternatif bir dünya düzeninin altını çizdi. Böylelikle, RF'nin Ortadoğu'daki ve post-Sovyet coğrafyasındaki krizlerde arabulucu rolünü üstlenmesi gerektiğini savundu. Primakov, ABD'nin küresel hegemonyasına karşı Hindistan, Çin ve Rusya'dan ibaret üçlü bir iş birliğinin geliştirilmesini savundu. Primakov'un gelişi ile Rusya'nın Ortadoğu'ya olan ilgisi artmaya başladı, fakat Yeltsin ile Primakov arasında yaşanan anlaşmazlıklar bu politikanın uygulanmasını engelledi.

Kozırev'den Dışişleri Bakanlığını devralan Primakov, Batıcıların düşüncelerinden uzaklaşmış Avrasyacılık politikasını geliştirmeye çalışmıştır.¹³⁰ Primakov'un kendisi Avrasyacılık konusundaki görüşlerini özetleyen herhangi bir açıklama yapmamasına rağmen, Yeni Avrasyacılık ve Rus dış politikası üzerine çalışan araştırmacılar arasında Primakov'un en önde gelen Avrasyacılardan biri olduğu konusunda fikir birliği vardı. Daha 1992 yılında yapılan bir konferansta kullandığı cümle bu görüş birliğini destekler nitelikteydi: "Rusya hem Avrupa, hem

¹²⁸ Galia Golan, *Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev*, Cambridge University Press, New York 1990, p. 258-260.

¹²⁹ Kristi Govella, Vinod K. Aggarwal, *Responding to a Resurgent Russia: Russian Policy and Responses from the European Union and the United States*, Business Media, Springer 2012, p. 13.

¹³⁰ Ömer Göksel İşyar, *Avrasya ve Avrasyacılık*, Dora Yayınları, Bursa 2010, s. 94.

Asya'dır ve bu jeopolitik konumu, dış politikasının oluşumunda muazzam bir rol oynamaya devam etmektedir”.

Primakov, Rusya'nın dış politikasında eski SSCB devletleri ile ilişkilerini güçlendirmesi, Çin, Japonya ve Ortadoğu devletleriyle daha kuvvetli bağların kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, Nisan 1996'da Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Çin ile sınır bölgelerinde güvenlik önlemlerini içeren anlaşmaların imzalanmasıyla ortaya çıkan Şanghay Beşlisi (ŞİÖ) olarak bilinen oluşum Rusya'nın dış politikasındaki değişimin en somut göstergelerinden biri olmuştur.¹³¹ Primakov, Rusya'yı Avrasya'da bölgesel bir hegemon haline getirmek istemiştir ve ABD'nin eski SSCB ülkeleri üzerindeki etkisini sınırlamaya çalışmıştır. Bu yaklaşımı Rus seçkinleri arasında da geniş çapta destek kazanmış ve Rusya'nın dış ve güvenlik politikalarına on yıl boyunca rehberlik etmiştir.¹³²

Rus dış politikasında ilk kez Primakov “çok kutuplu dünya” yaklaşımını formüle etmiş ve bu doktrinin 1997 Ulusal Güvenlik Doktrini'ne dahil edilmesini sağlamıştır. 1998'de ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni kurmak isteğini dengelemek için bir “Moskova-Pekin-Delhi” ittifakının kurulmasını önermiştir. Uluslararası sistemde çok kutuplu bir yapı oluşturmak için Çin ile kurulacak ittifaka büyük önem vermiştir. Bunun yanı sıra Hindistan ile İslam dünyası arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Ayrıca eski SSCB ülkeleriyle ilişkileri daha istikrarlı hale getirmiştir. Primakov'un “çok kutuplu dünya kavramı”; Batı ile ilişkileri sürdürürken Çin, Uzak Doğu ve Güney Asya gibi coğrafyalarda da bağımsız politikalar izlemek olarak kısaca açıklanabilir. Yani bu doktrin, ABD'nin ortağı gibi kendilerinden ne istenirse onu yapan Atlantikçilerden veya Batı'ya tamamen sırt çeviren milliyetçilerden farklı olarak, üçüncü bir yol/orta yol olma özelliğine sahiptir.¹³³

Primakov'un açılım politikası ile beraber, Rusya'nın Ortadoğu coğrafyasına yönelik diplomatik faaliyeti artmıştır. 1997-1999 yıllarından itibaren Rusya, ABD'nin Irak'a yönelik yaptırımlarına güçlü bir şekilde karşı çıkmıştır ve daha güçlü bir şekilde muhalefeti ortaya koymuştur. Nitekim 1997 yılından itibaren ABD'nin Irak'taki

¹³¹ Mesut Hakkı Caşın, Giray Saynur Derman, **Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar**, STR Yayınları, Ankara 2016, s. 13.

¹³² Govella, Aggarwal, v. d., **a.g.e.**, s. 14.

¹³³ İşyar, **a.g.e.**, s. 95.

Kürtlere verdiği destekle ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler gerilmiş, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya girmiştir. Yani Rusya, Türkiye'nin itirazlarına yanıt vererek SAM-300 hava savunma sistemlerini Güney Kıbrıs yerine Yunanistan'a satmayı kabul etmiştir. Ayrıca 1997 yılında imzalanan Mavi Akım anlaşması ile Karadeniz üzerinden, Rusya'dan Türkiye'ye bir Doğal Gaz boru hattı çekilmesi planlanmış ve böylelikle RF, Türkiye'nin önemli bir gaz tedarikçisi konumuna gelmiştir. Nitekim 1999 yılında Rusya'nın Abdullah Öcalan'a sığınma hakkı tanımaması ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

İlaveten Primakov, Arap-İsrail sorununda daha aktif bir imaj çizmeye çalışmıştır. Şöyle ki, Primakov, 1996'da Lübnan'da İsrail-Hizbullah çatışmalarında, İsrail Başbakanı Şimon Peres'i ağır bir şekilde eleştirmiş ve İsrail'i Lübnan işgaline son vermeye çalışmıştır. Fakat ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher'in baskısı savaşın sona ermesinde daha fazla etkili olmuştur.¹³⁴ Buna rağmen Primakov, Kasım 1996 ve Ekim 1997'de İsrail ve Filistin Özerk Bölgesi'ne yaptığı iki ziyaret sırasında İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu ile Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad arasındaki mesaj alışverişine aracılık ederek çabalarını sürdürmüştür. Böylelikle Rusya, Suriye konusunda da Rusya'nın pazarlık gücünü ispatlamaya çalışmıştır. Öte yandan, Mayıs 1997'de Primakov, Suriye ve İran'ı Hizbullah'a verdikleri desteği kesmeye ikna etmeye çalışarak Lübnan krizine de müdahil olmuştur. Ayrıca Primakov, Ortadoğu'da arabuluculuk rolünü etkin bir şekilde yerine getirmek için ABD temsilcisi Dennis Ross'a paralel olarak Kasım 1997'de Viktor Posuvaliuk'u, Ortadoğu Özel Temsilcisi olarak atamıştır. Bu kapsamda, 1997 yılında Primakov Moskova'da Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek, Ürdün Veliht Prensi Hasan, İsrail Başbakanı Netanyahu Yönetim Kurulu Başkanı Yaser Arafat ve Suriye Dışişleri Bakanı Faruk El Şara gibi Ortadoğu'nun ileri gelenlerini ağırlamıştır.¹³⁵

Primakov'un Ortadoğu politikasının bir diğer gündem maddesi de bölge devletleri ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi ve SSCB döneminden kalan borçların tahsil edilmesiydi. Bu kapsamda İran'ın borçlarının yeniden yapılandırılması konusunda anlaşmaya varan Primakov, Suriye nezdinde başarılı

¹³⁴ Robert O. Freedman, "Russia And The Middle East: The Primakov Era", **MERIA**, Volume 2, No 2, May 1998, https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/meria/meria598_freedman.html (Erişim Tarihi 25.12.2021)

¹³⁵ Gabriel Gorodetsky, **Russia Between East and West**, Frank Cass Publishers, London 2003, p. 159.

olamamıştır. Nitekim 1999’da Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın, Moskova’ya yaptığı ziyarette Sovyet borçlarını kabul etmemesi sebebiyle, ikili ilişkilerde kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Ayrıca Primakov, bu konuda Irak ile de yapılan görüşmelerden sonuç alamamıştır.

Sonuç olarak Primakov’un Ortadoğu’ya dönüş planı, Rusya’nın bölgedeki süreçlere nüfuz etme gücünün 1950’lerden bu yana en düşük seviyede olduğu gerçeğini görmezden gelmiştir. Ne yoğun diplomatik faaliyetler ne de Primakov’un kişisel yetenekleri Rusya’nın mevcut durumunu iyileştiremedi.¹³⁶ Çünkü bu dönemde Rusya, SSCB döneminde olduğu gibi Ortadoğu devletlerine yön verecek ekonomik ve askeri güce artık sahip değildi.

2.4. Putin Rusyasının Dünya Tasavvuru ve Ortadoğu

26 Mart 2000 tarihinde yapılan seçimlerde Vladimir Putin oyların %52.2 alarak Rusya Devlet Başkanı seçilmiştir. En yakın rakibi olan Gennadiy Züganov oyların %29.45 alarak ikinci olmuştur. Putin iktidar olduktan sonraki öncelikleri Rusya’nın ekonomik kalkınması, Yeltsin iktidarında artan oligarkların etkisinin zayıflaması, Çeçen ayaklanmasının ve İslami desteğin önlenmesi ve Rusya’nı yeniden küresel bir oyuncu olarak konumlandırmasıydı.¹³⁷ Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte prestijini yitiren RF’nin saygınlığını geri kazanmaya çalışan Putin, iddialı politikaları ve güçlü karakteri ile özdeşleşmiş ve bu durum “Putin’in etkisi” diye adlandırmıştır.

Putin’in ilk başkanlık dönemi Freedman’a göre, iktidarını sağlamlaştırma ve savunma pozisyonu aldığı bir dönemdi, böylelikle bu yıllarda siyasi ve ekonomik gücünün restorasyonu ile birlikte küresel dünyada izlenecek hedefler de belirlenmiştir. Putin’in iktidar olmasıyla, nasıl bir dış politika izleneceği 28 Haziran 2000’de yayımlanan “Dış Politika Algısı” adlı bir belgede açıklanmıştır.¹³⁸ Bu belge Putin iktidarı’nın dış politikasına çok kutupluluk ve aktif dış politika hedefiyle yön

¹³⁶ “Assad, Yeltsin Begin Talks”, CNN, Year 1999, <http://edition.cnn.com/WORLD/meast/9907/06/syria.russia/>, (Erişim Tarihi 27.12.2021)

¹³⁷ Dilara Mehmetoğlu, Buket Önal, “Buket”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 107, Sayı 211, Ağustos 2014, s. 80-85

¹³⁸ Burak Çalışkan, “Vladimir Putin’in Dış Politika Felsefesi”, *İnsamer*, 24 Mayıs 2019, https://insamer.com/tr/vladimir-putinin-dis-politika-felsefesi_2192.html (Erişim Tarihi 27.12.2021)

vermiştir. Nitekim realizm ve pragmatizm, Putin için uluslararası politikanın en önemli konseptini oluşturmaktadır. Ayrıca belgede dış politika doktrini çerçevesinde çok kutuplu bir sistemin oluşturması amaçlandığı gösterilerek, ABD hegemonyasına alternatif bir dünya düzeni fikri sunulmuştur. Rusya ile ABD arasındaki bağlar, Putin'in başkan oluşundan hemen sonra, ABD'nin SSCB'yle 1972'de imzaladığı Anti-Balistik Füze (Anti-ballistic missile, ABM) Antlaşması'ndan çekilme isteğini ilan etmesiyle keskinleşti. George Bush yönetimi anlaşmadan çekilme gerekçesi olarak haydut devletler ve terör örgütlerinin tehditlerini öne sürse de ve çekilmenin Rusya ile olan ilişkileri değişmeyeceğini söylese de, Putin ABD'nin böyle bir karar almasını sert biçimde karşılamıştır.¹³⁹

Diğer yandan Putin, 11 Eylül terör saldırıları sonrası ABD'nin başlattığı terörle mücadelenin ilk aşaması olan Afganistan'daki savaşta ABD'yi desteklemiş ve buna karşılık Çeçen isyancılara yönelik politikası nedeniyle ABD'den destek almıştır. Fakat Irak'ın işgali ile birlikte, ABD'nin anti-terör stratejisinin Ortadoğu'ya kayması Rusya'nı son derece rahatsız ederek politikasını değiştirmesine neden oldu. Putin bu dönemde savaşa karşı çıksa da ABD ile ilişkileri kötüleştirmemeye çalıştı ve açıktan ABD'ye meydan okumadı. Rusya'nın Irak işgaline karşı gelmesi hem küresel bir aktör olma isteğinden hem de ekonomik çıkarlardan kaynaklanıyordu. İşgalden önce Rusya'nın, Saddam Hüseyin yönetimiyle yaptığı önemli petrol ve ticaret anlaşmaları sebebiyle SSCB döneminden kalan 8 milyar dolar borcu bulunmaktaydı.¹⁴⁰ Ayrıca Irak, RF'nin Ortadoğu'daki silah pazarının önemli bir unsuruydu. Öte yandan Putin'in hegemon bir etken olma isteği, ABD'nin Ortadoğu'yu çözme çabalarıyla çelişiyordu. Bu bağlamda Putin, işgal öncesi dönemde Almanya, Fransa ve Çin ile beraber Irak'a ABD müdahalesinin önünü yasal olarak açacak bir BMGK kararına karşı çıktı. Savaşı engellemek için verilen tüm çabalara ve savaş konusunda bir BM kararının olmamasına karşın, Çokuluslu Koalisyon Kuvvetleri 20 Mart 2003'te Irak'a müdahale etti. Aynı gün parlamentodaki çıkışında Putin, savaşı uluslararası hukuk açısından yasadışı ilan etti ve BMGK'ni savaşı durdurmaya çağırdı.¹⁴¹

¹³⁹ Erel Tellal, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 65, Sayı 3, Yıl 2010, s. 189-236.

¹⁴⁰ Fırat Purtaş, "Rusya ve Arap Orta Doğusu", **Avrasya Etüdleri**, Cilt 53, Sayı 1, Yıl 2018, s. 60-64.

¹⁴¹ Peter Ernilin, "Vladimir Putin: Military Action against Iraq Can Not Be Justified", **Pravda.ru**, 20 March 2003, <https://english.pravda.ru/russia/2053-a/#sthash.bn8ZsxV9.dpuf> (Erişim Tarihi 01.01.2022).

Irak müdahalesinin önlenememesi ve savaşın ABD ile müttefiklerinin lehine çok kısa sürede sona ermesi, Rusya'nın Irak'taki çıkarlarına ve küresel bir oyuncu olma iddialarına ters düşerken, Putin savaş ve çıkarlarını savunmaya çalıştı. Rus yetkililer, Irak'ın istikbalinde BM'nin ve uluslararası hukukun rolüne odaklanarak, uluslararası yasalara saygı duyan ve ABD'yi işgalci bir güç olarak gören bir Rusya profili oluşturdu. ABD'nin Irak işgali sonrası Ortadoğu'daki politikası, bölge devletlerinde Amerikan karşıtlığının ve radikal unsurların çoğalmasına sebep oldu. Öte yandan Rusya'nın ABD politikasına ve konumuna yönelik eleştirileri, bölge ülkelerine destek göstererek Ortadoğu'daki itibarını artırmıştır.

ABD'nin bir diğer hedefi olan İran'ın nükleer enerji çalışmalarını Rusya, “barışçıl” olarak nitelendirmiş ve ABD'nin İran'ı tecrit etme politikasını şiddetle kınamıştır. RF, terörü desteklemekle itham edilen, uluslararası tecride maruz kalan, Lübnan Başbakanı Refik el-Hariri'nin ölümünden suçlanan Suriye'yi desteklemiş ve yaptırımlara karşı çıkararak tepki göstermişti. Rusya ile Suriye arasındaki dostluğun yeniden canlanması ve Rusya'nın Ortadoğu'daki eski gücünü yeniden kazanma çabaları sonucunda Rusya, Soğuk Savaş'ın ardından kapatılan Tartus'taki deniz üssünü 2006'da yeniden açtı.¹⁴²

Batı dünyasında meşru kabul edilmeyen ve 2006'da Filistin seçimlerini kazanan Hamas'ın temsilcileri ile Putin, Moskova'da bir görüşme yapmış ve bu görüşmede Arap-İsrail çatışmasında SSCB döneminden günümüze kadar Arapları destekleme politikasının sürdürüldüğünü beyan etmiştir. ABD'nin “yeni düşman” olarak nitelendirdiği İslam alemi ile ilişkilerini geliştiren Rusya, 2005 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) gözlemci statüsünde katılmıştır.¹⁴³ Kısacası, Irak'ın işgaliyle ABD'nin Ortadoğu'daki etki alanının genişlemesinin yarattığı büyük tehdidin farkına varan Rusya, bölgedeki Amerikan işgalinin olumsuz etkisini kendi lehine döndermeyi başardı ve ABD'nin “medeniyetler çatışması” tezinin aksine “medeniyetler arası diyalog” tezini savunmuştur.

¹⁴² Fırat Purtaş, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 62.

¹⁴³ Mehmetoğlu, Önal, v. d., **a.g.m.**, s. 89.

2.4.1. İslam İşbirliği Teşkilatı ve Putin Rusyası İçin Önemi

25 Eylül 1969 yılında kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı, 5 gözlemci ve 57 üyeden oluşan, dünyanın BM'den sonra en büyük ikinci uluslararası kurumudur. Bunun dışında 5 uluslararası örgüt, İİT Üye Devletleri Parlemonter Birliği ve Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi gözlemci örgütler arasında yer alıyor. 38. İslam Dışışleri Bakanları Konseyi'nde örgütün adı (eski adıyla İslam Konferansı Örgütü) logosuyla birlikte değiştirilmiştir. İİT'nin Genel Merkezi ve Genel Sekreterliği Cidde'de bulunmaktadır. Teşkilatın kuruluşunu tetikleyen en önemli olay 21 Ağustos 1969'da Hristiyan tarikatı olan "Tanrı'nın Kilisesi - Church of God" a bağlı Denis Michael Rohan isimli bir Avustralya vatandaşının, Mescid-i Aksa'yı yakmaya teşebbüs etmesidir.¹⁴⁴ Bu olay sonrasında Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı İslam devletleri İslami bir dayanışma oluşturmak üzere bir araya gelmişlerdir. Bu olaydan önce böyle bir birlik ihtiyacı hissedilse de Mescid-i Aksa olayı İslamofobi'nin tehlikelerini açıkça göstermiş ve bu da söz konusu birliktelik ihtiyacını gidermek üzere aksiyon almayı hızlandırmıştır.

Mescid-i Aksa olayının ardından ilk İİT Zirvesi 21 Ağustos 1969'da Rabat'ta yapıldı ve ilk kez bu kadar geniş bir İslam Birliği tabanı ortaya çıktı. İslam ülkelerinin birleşmesi, yeni oluşturulan İİT'nin üyeliği, özellikleri, benimsenen farklı politikaları ve dini karşıt görüşleri nedeniyle büyük başarı sağladı. Konferansa 36 ülke davet edildi ve sadece 25 ülke katıldı. İlk İİT Zirvesi'nde hangi ülkenin katılıp katılmayacağı sorusu tartışıldı. FKÖ'nün konferansa katılımına devlet olmadığı için bazı ülkeler itiraz etti. Bu nedenle FKÖ konferansa gözlemci sıfatıyla katılmıştı. 22 Eylül 1969'daki toplantıda, Fas Kralı II. Hasan giriş konuşması yaptı.¹⁴⁵ İslam Konferansına davet edildiği halde konferansa gelmeyen Suriye ve Irak, İslam Zirvesi'nin emperyalizm dışında bir işe yaramayacağını gerekçe göstermişlerdi.

SSCB'nin çöküşünden sonra ideoloji kamburundan kurtulan Rusya, hem kendi değerleri ile barışmış hem de topraklarında yaşayan 20 milyon Müslüman nüfusunun farkına varmıştır. İki kutuplu dünyanın sona ermesinden sonra İslamiyet'in dünya

¹⁴⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Yeni Yüzyılda İslam Dünyası: İslam Konferansı Teşkilatı 1969-2009**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 45.

¹⁴⁵ Ahmet Davutoğlu, Küreselleşme ve Medeniyetler Arası Etkileşim Bağlamında Ortak Değerler, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt 23, Sayı 1, Yıl 2007, s. 264, 265.

politikasının öznesi haline gelmesi Rusya'yı da İslam faktörünü dikkate almaya itmiştir. Sovyet döneminde SSCB içerisinde yaşayan Müslüman sayısı 50 milyondan fazlaydı, ancak devletin dini yok sayan ideolojisi nedeniyle Rusya'nın Arap Ortadoğusu'na yönelik dış politikasında İslam faktörü göz ardı edilmişti. Komünizmin bir din haline dönüştüğü Soğuk Savaş döneminde Rusya, Arap Ortadoğusu'nda da Baas gibi ateist ve Sosyalist olan milliyetçi hareketleri desteklemişti.¹⁴⁶ Rus dış politikasının derinlemesine bir analizini yapmak için, uluslararası ilişkiler teorisi ve dış politika analizindeki hakim paradigmaları incelemek gerekir. Bu, Rus dış politikasını uluslararası ilişkilerin teorik alanına yerleştirmeye yardımcı olacak ve Moskova Patrikhanesi'nin Müslüman dünyasında Rus dış politikası üzerindeki etkisi ile aynı politikanın uygulanması arasındaki ilişkinin sonraki analizi için argümanlar sağlayacaktır.¹⁴⁷

İİT ile Rusya arasındaki ilişkiler, geçtiğimiz yüzyılın son yıllarında gelişmeye devam etti. Yalnız, ilişkilerin ekseriyetle konu temelli bir biçimde yürüdüğünü belirtmekte fayda vardır. Bu dönemde Rusya ile İİT arasındaki temasların geliştirilmesinde Çeçen sorununa özel önem verildi. İİT'nin Hamid Algabid ve Ezeddine Laraki Genel Sekreterleri arka arkaya 1994 ve 1997 yıllarında Moskova'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin ardından İran Dışişleri Bakanı K. Harrazi başkanlığındaki İİT heyeti, Aralık 1999'da Rusya'ya bir çalışma ziyareti gerçekleştirdi ve 2002 yılının sonunda heyeti Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin kabul etti. Rusya tarihinde ilk kez, İİT ve diğer uluslararası İslamcı örgütlerle ilgili Rusya Dışişleri Bakanlığı'nda bir büyükelçilik birimi oluşturmuştur.¹⁴⁸ Bu göreve Büyükelçi Popov atandı ve ilk olarak 2002 yılının Aralık ayında İİT Genel Sekreteri Abdeluahed Belkeziz ile Cidde'de bir araya geldi. Belkeziz, Rusya Dışişleri Bakanı İ.S. İvanov tarafından Rusya Federasyonu'na ziyarete davet edilmiştir. Ocak 2003'te Moskova'yı ziyaret etti ve Federasyon Konseyi Başkanı, Dışişleri Bakanı, bazı müftüler ve Rus Ortodoks Kilisesi temsilcileriyle görüşmüştür.

¹⁴⁶ Дмитрий Суслов, “Рамазан Абдулатипов: Россия никогда не боролась с исламом”, **Nezavisimaya Gazeta**, 17 Ekim 2003, https://www.ng.ru/ideas/2003-10-%2017/10_abulatipov.html (Erişim Tarihi 05.01.2022)

¹⁴⁷ Denis Giroux, “The Islamic Connection: Critical Perspectives on the Religious Discourse in Russia's Foreign Policy towards the Islamic World during Vladimir Putin's Presidency, 2000-2008”, Carleton University, **Institute of European, Russian and Eurasian Studies**, January 2011, p. 44-50.

¹⁴⁸ “OIC Participates in the Russia and Muslim World Conference”, **OIC**, 28.05.2016, https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=11234&t_ref=4415&lan=en (Erişim Tarihi 06.01.2022)

Putin, Tacikistan'daki Müslümanlar müftüsü Amonulla Nematzade ile yaptığı görüşmede, yaklaşık olarak 20 milyon Müslüman ülkede yaşadığı için Rusya'nın bir ölçüde Müslüman dünyanın bir parçası olarak görüldüğünü söylemiştir. Ancak, sadece 2005 yılında Rusya ile İİT arasındaki tam teşekküllü bir çalışma ilişkisinin gelişmeye başladığı ifade edilebilir. İslam Zirvesi'nin açılış törenine katılan Putin, Müslüman dünyanın liderlerine seslenmiştir. Putin konuşmasında İslam dünyasına dostluk ve iş birliği elini uzattı. Putin, "Gayretlerimizi ve çabalarımızı, dünya siyasetinde gerçek bir faktör olarak hizmet edebileceğimiz Müslüman dünya ülkeleri ile finans, teknoloji alanında birleştirerek bir atılım yapabileceğimiz oldukça aşıkardır" şeklinde bir beyanat vermiştir.¹⁴⁹

Ağustos 2003 ve Haziran 2005, Rusya ile İİT arasındaki ikili ilişkilerin tarihindeki iki kilit tarih. Ağustos 2003'te Rusya Devlet Başkanı Putin Malezya'ya yaptığı resmi ziyarette Rusya Federasyonu'nun İİT faaliyetlerine katılmak istediğini duyurdu. Rus liderin girişimi, Rusya'nın Çeçenistan'daki eylemlerine yönelik eleştirilere rağmen, Müslüman dünyasında sıcak bir tepki uyandırdı. Malezya Başbakanı Mahathir Mohamed, Putin'i Ekim 2003'te Kuala Lumpur'da düzenlenen 10'uncu İslam Zirvesi'ne davet etti. Rusya bu zirveye, Putin başkanlığında kalabalık bir heyetle katıldı. Putin burada yaptığı konuşmada medeniyetler arası diyalogdan ve "İslamofobi"ye izin verilmeyeceğinden bahsetti ve Rusya'nın üyelik talebini dile getirdi. Daha sonra, Haziran 2005'de Yemen'in başkenti Sanaa'da yapılan İİT Dışişleri Bakanları toplantısında, Rusya'nın gözlemci statüsünde üyeliği kabul edildi.¹⁵⁰

İİT ile temaslar, Rusya'nın İslam dünyasıyla ilişkileri güçlendirme stratejisinin bir parçasıydı. 2004 yılında DUMA'da "Rusya ve İslam Dünyası: Stratejik Diyalog" parlamento grubu oluşturuldu. Milletvekili Şamil Sultanov, bu grubun amacını şu şekilde açıklıyor: Rusya'nın İslam devletleri ve uluslararası İslami örgütlerle, özellikle İİT ile ilişkilerinin geliştirilmesine yasal bir zemin sağlamak; İslam dünyasında entegrasyon süreçlerine katılım; Rusya'nın siyasi seçkinleri ile iş adamları ve İslam

¹⁴⁹ Nurbay Sey, "İslam İşbirliği Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme: Ekonomik Sorunlar Ve Fırsatlar", ", **İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Yıl 2020, s. 58-64.

¹⁵⁰ Mark A. Smith, "Islam in the Russian Federation", **Conflict Studies Research Centre**, Defence Academy of the United Kingdom, November 2006, p. 5.

dünyası arasında yapıcı bir diyalog için elverişli koşulların yaratılması.¹⁵¹ Bu hedefler, İslami faktörün Rus dış politikasındaki yerini göstermektedir. İİT ile başlayan yeni döneme Çeçen sorunu eskiye oranla daha ez etki etmiştir. Putin'in yönetimi sırasında Rus dış politikasında İslami faktörün güçlenmesi, Rusya'nın dünyada bir yer arayışıyla ilişkilendirilebilir.

Rusya'nın İİT ile gelişen ilişkilerinde ve Arap Ortadoğu'su içerisinde önemli bir ağırlığı olan Suudi Arabistan'ın desteği etkili olmuştur. Rusya ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin gelişimi, Suudi Kralı Abdullah'ın veliaht prens olduğu Eylül 2003'te Moskova'ya yaptığı ziyaretten sonra hızlandı. Kral Abdullah, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin ülkesine yönelik suçlamaları ve Suudi-ABD ilişkilerinde başlayan soğukluk sebebiyle Çin ve Rusya ile temasa geçmiştir.¹⁵² Suudi Arabistan'ın Rusya'dan silah alımı gündeme gelmiştir. 1990 yılına kadar diplomatik ilişkileri dahi olmayan ve özellikle Suudi Arabistan'ın Kuzey Kafkasya'da Vehhabi hareketlerine verdiği destekler nedeniyle gerilen iki ülke arasındaki ilişkilerdeki seyrin değişimi, Putin'in Suudi Arabistan'a resmi ziyaretini beraberinde getirmiştir. Şubat 2007'de Putin, Lübnan, Katar ve Suudi Arabistan'ı kapsayan bir Ortadoğu gezisi gerçekleştirmiştir. Putin, iki ülke arasındaki ticari konularla ilgili yıllık ticaret hacmini artırmayı hedefleyen ve 250 milyon dolar civarında olan bu ziyarette Rusya'nın İİT üyeliğine verdiği destekten dolayı Kral Abdullah'a teşekkür etti.¹⁵³

Ayrıca, İİT Rusya'nın Kazan kentinde düzenlenen ve 25-27 Mayıs 2016 tarihleri arasında "Rusya İslam Dünyası" konulu konferansa Tataristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rustam Minikhanov'un davetlisi olarak katılmıştır. İİT Genel Sekreteri İyad Amen Madani, Rusya ile Müslüman dünya arasındaki iş birliği umutlarının görüşüldüğü toplantıda diyalog ve Dışişleri Direktörü Beşir Ahmad Ansari tarafından temsil edilmiştir.

¹⁵¹ Алексей Малашенко, "Интересы и шансы России в Центральной Азии", **Pro et Contra**, Cilt 17, Sayı 1, Ocak-Nisan 2013, s. 21-26.

¹⁵² Fuad Safarov, "Rus Dışişleri: Müslüman ülkeleriyle iş birliğimizi artırmayı planlıyoruz", **Sputnik Türkiye**, 06 Temmuz 2017, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201706061028775122-rusya-islam-tataristan/> (Erişim Tarihi 20.01.2022)

¹⁵³ Алексей Борисович Подцероб, "Влияние Исламского Фактора На Внешнюю Политику Мусульманских Стран", **Институт Ближнего Востока**, 15 Temmuz 2017, http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html (Erişim Tarihi 26.01.2022)

2.4.2. Rusya İçin İslamcı Akımların Güçlenme Tehdidi

“Radikal İslam” ve “İslami Terör”, Rusya’nın Soğuk Savaş’ın bitmesiyle maruz kaldığı ve kendi güvenliğine yönelik bir tehdit olarak nitelendirdiği faktörlerdi. Orta Asya’daki ideolojik boşluk komünizm sonrası milliyetçiliğin yükselişiyle empoze edilmeye çalışılırken, bölgedeki İslami kuruluşların popülaritesi RF’de endişelere yol açmıştır. Zira Rusya’nın arka bahçesi olan Güney Kafkasya’da uyanmaya başlayan “ayrılıkçı Müslümanlar” Türkiye, Katar, Pakistan ve Suudi Arabistan gibi Sünni ülkelerin desteğiyle kendilerine bir etki alanı yaratmaya çalışmışlardır.¹⁵⁴

Özbekistan’da “Özbekistan İslami Hareketi”nin öne çıkmaya başlaması, Orta Asya coğrafyasında özellikle Kırgızistan ve Kazakistan’da İslami bir hilafet oluşturma niyetinde olan “Hizb-ut Tahrir”¹⁵⁵ ve “Selefilerin” sayısının çoğalması tehdidin boyutunu da fazlasıyla artırmıştır. Rusya’nın yakın coğrafyasında elinde tutamayacağı İslami hareketlerin etkinliğinin artması, türlü toplulukların ve mezheplerin ilgi odağı olması bir tek “ruhani” yönünden dolayı değil, hem de bölgede yaşayan halkların yoksulluk, açlık, haksızlık görmeleri ile de ilişkilidir.¹⁵⁶ Böylelikle, bu devletlere farklı nedenlerle gelen İslami hareketler dini bayramlar ve değişik dini ayinlerle insanları kendilerine çekebilmektedirler. Güvenlik kurumlarının, tüm aktif dini hareketlerin terörizme eğilimli olmadığını söylemesine rağmen Taliban, Hizbullah, El-Kaide, Hizb-ut Tahrir, Ceyş-ul İslam, Özbekistan İslami Hareketi gibi yapılanmalar bölge devletleri ve Rusya için güvenlik tehdidi oluşturmaya devam etmektedirler. Sözü edilen örgütlerin Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın kesiştiği Fergana vadisinde boy göstermeleri, RF ve bölge devletlerince “köktenci” yapılanmalar olarak bilindikleri için nüfusları engellemeye çalışılmaktadır. Terörle mücadelede Rusya, tüm İslam toplum ve mezheplerine terörist gözüyle yaklaşmıştır özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası bu ciddiyet daha da keskinleşmiştir.

¹⁵⁴ Ahmet Sapmaz, “Rusya Federasyonu’nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya’nın İstikrarı Üzerine Etkileri”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2, Kasım 2013, s. 1, 2.

¹⁵⁵ “Hizb ut-Tahrir”, *Vikipedi*, https://tr.wikipedia.org/wiki/Hizb_ut-Tahrir (Erişim Tarihi 26.01.2022)

¹⁵⁶ Amit Saksena, “The Shanghai Cooperation Organization and Central Asian Security”, *The Diplomat*, 25 Temmuz 2014, <https://thediplomat.com/2014/07/the-shanghai-cooperation-organization-and-central-asian-security/> (Erişim Tarihi 27.01.2022)

İlaveten Rusya’da artan Müslüman sayısı ve nüfusun %15-20’sinin Müslüman olduğu gerçeği göz önüne alındığında, eski Dışişleri Bakanı İgor İvanov’un ifadesi ile “Rusya’ya tehdit oluşturan sadece ABD ve NATO değil, Kafkaslarda ve Asya dağlarında gizlenen ‘İslam dinini örtünmüş’ teröristlerde aynı oranda tehdit oluşturmaktadır”.¹⁵⁷ Putin’de her fırsatta Rusya’da Müslümanlarla gayrimüslimlerin barış içinde yaşadığını, İslamofobi’nin olmadığını savunarak, Hristiyanlık’tan önce İslam’ın Rus topraklarına ulaştığını söylemektedir. Ayrıca İslamofobi ile ilgilenen Rus uzmanlar, İslamofobiği ırkçılığın farklı bir versiyonu olarak nitelendirmektedirler ve bu kavramın Avrupa merkezli olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre, İslamofobiği sömürgeler döneminin bir ürünü ve aşırı sağ ideolojinin bir unsuru olarak kabul eden tüm teorik yapılar, Avrupa’daki durumu açıklamayı amaçlamakta ve buradaki Müslüman faktörünü öncelikle göç bağlamında ele almaktadır.

Rusya’daki durumun tamamen farklı olduğunu söyleyen uzmanlar, söz konusu Batılı kavramların burada geçerli olmadığını, çünkü Rusya da Müslümanlarının göçmen değil, yüzyıllardır Ruslarla beraber yaşamış Rus vatandaşı olduklarını söylüyorlar. Rus toplumunda İslam karşıtı duyguların oluşmasına yönelik en büyük adım, “Vehabilik” kavramının Müslüman bölgelerinde meydana gelen çatışmalarla ilgili tartışmaların merkezine yerleştirilmesiyle atılmıştır. Böyle bir kavramın Rusya’nın resmi devlet söylemi yapılmasının arkasındaki asıl neden, Müslüman halkların içinde bulunduğu krizin asıl suçlusu olarak “kötü İslam” imajına duyulan ihtiyaçtır.¹⁵⁸ Çünkü Rusya, bu imajı kullanarak Müslüman halkların sosyo-politik yaşamına müdahalesini haklı gösterebileceğini öngördü.

Bununla birlikte, Rusya’da Vehabilik kavramı çok geniş bir anlama sahip ve bu nedenle farklı şekillerde yorumlanıyor. Ancak en çok “köktencilik” anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda Rusya’da, çeşitli bölgesel geleneklerle İslam’a karşı çıkan herkes, Vehabi olarak tanımlanmaktadır. Bu insanların bir kısmı, İslam’ın sonradan dahil edilen uygulamalardan arındırılmasını savunmaları nedeniyle de gerçekten kökten dinciler olarak adlandırılabilirler, ancak Vehabi olarak

¹⁵⁷ Zabortseva Elena Nikolayevna, “From the Forgotten Region to the Great Game, Region: On the Development of Geopolitics in Central Asia”, *Journal of Eurasian Studies*, Cilt 3, Sayı 2, Yıl 2012, s. 169, 170.

¹⁵⁸ Mokhammad Akhiyadov, “Rusya’da İslamofobi”, *İNSAMER*, 25 Temmuz 2020, https://insamer.com/tr/rusyada-islamofobi_3014.html (Erişim Tarihi 03.02.2022)

adlandırılabilirmeleri mümkün değildir. Rusya'nın İslamofobi anlayışının genel olarak iki boyutundan söz edilebilir. Birincisi İslamofobi, Rusya toplumundaki etnik ayrımcılık ve aşırı milliyetçilik politikaları kapsamında değerlendirilmektedir. İkincisi bu olgu, Rus dış politikasının son dönemdeki en önemli araçlarından biri haline dönüşmektedir.¹⁵⁹

Sonuç olarak, İslamofobinin Batı dünyasına ait bir fenomen olduğu fikri, Rus devletinin resmi söyleminin merkezinde yer almaktadır. En temel iddia, Batı dünyasında Müslüman unsurunun göç çerçevesinde değer görmesi ve Rusya'da yerli olarak kabul edilmesidir. Ancak bu düşünceler söylemden öteye geçmemektedir. Elbette, bazı Avrupa devletlerinde olduğu gibi ana gündemi İslam karşıtı olan Rusya'da da aşırı sağ partilerin ortaya çıkması düşünülemez. Ancak bu, Rus toplumunda İslamofobi olmadığı anlamına gelmez. Rus toplumunda İslamofobinin en açık şekilde görüldüğü alan ise medyadır. Medya bir yandan Rus toplumunda var olan İslamofobik düşünceleri gösterirken diğer yandan da bu düşünceleri körükleyen bir araç vazifesi görmektedir.¹⁶⁰

2.4.3. Rusya'nın Ortadoğu Politikasında Rus-Ortodoks Kilisesinin Rolü

Uluslararası alanda Hristiyan dünyasının manevi ve maddi haklarının korunması düşüncesi hem Rus Ortodoks Kilisesi, hem de Rus toplumu ve devlet adamları için kabul gören temel bir konudur. Rusya'da bulunan Ortodoks Kilisesi açısından bakıldığında yeryüzünde konum fark etmeksizin yaşayan, acı çeken ve yardıma muhtaç olan Hristiyan varsa onlara yardım etmek ve gereken maddi ve manevi desteği sağlamak. Rusya'da bulunan kiliselerin böyle bir düşünceye sahip olma sebebi dünyada yaşayan tüm hristiyanların koruyucusu olarak kendilerini görmeleri ve aynı anda kendilerini Bizans İmparatorluğu'nun halefi olarak görmeleridir. Dünya'da en fazla Ortodoks Rusya sınırları içerisinde yaşamaktadır,

¹⁵⁹ Mustafa Şahin, "Rusya'da yükselen İslamofobi ve 'asker' yeni nesil", **Timeturk Haber Merkezi**, 01 Temmuz 2016, <https://www.timeturk.com/rusya-da-yukselen-islamofobi-ve-asker-yeni-nesil/haber-160152> (Erişim Tarihi 03.02.2022)

¹⁶⁰ Şerife Çetin, "Uzmanlara göre İslamofobi 21. yüzyılın ideolojisi haline geldi", **Anadolu Ajansı**, 29 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-islamofobi-21-yuzyilin-ideolojisi-haline-geldi/2023161> (Erişim Tarihi 03.02.2022)

Rusya sınırları hariç Ortodoks Hristiyanlar Ortadoğu ve Balkanlar bölgesinde yaşamaktadır.¹⁶¹

SSCB döneminde Rus Ortodoks Kilisesi çok etkili değildi. Sovyetler döneminde komünist rejimin din karşıtı bir anlayışı bu durumun şekillenmesinde etkili oldu. SSCB'nin çöküşüyle birlikte Moskova'daki Ortodoks Kilisesi, ülkede ve diğer bölgelerde yaşayan Ortodoks Hristiyanlara yönelik çalışmalarını yoğunlaştırarak bir araya gelme düşüncesi başladı. Ancak 1990'larda ifşa edilen gizli belgeler, Ortodoks Kilisesi'nin SSCB yönetiminde devletle ve gizli istihbarat örgütü KGB ile yakın ilişkisini ortaya koymuştur.¹⁶² Kendine inanan halkın bu durumdan rahatsız olmasıyla açıklama yapmak zorunda kalan kilise, istihbarat birimiyle olan ilişkinin kiliseyi ve kendisine inananları muhafaza etmek için böyle bir yola başvurdıklarını ifade etmişlerdir.

SSCB dağıldıktan sonra, Rus Ortodoks Kilisesi komünist düzenin yarattığı ideolojik boşluğu doldurmaya başlamış. Bu dönemde daha yeni önem kazanmaya başlayan kilise, Putin'in iktidara gelmesi ile daha da etkili oldu ve artan faaliyetle dünyadaki tüm Ortodoks Hristiyanları savunmaya başlamış. Rusya, Ortodoks Hristiyanlara Balkanlar ve Kafkasya'da aktif sayılabilecek bir tutum sergilerken, Ortadoğu'da yaşayan Ortodoks Hristiyanlara karşı daha zayıf bir yaklaşım sergiliyor. Rusya'nın modern dış politika Putin'in iktidara gelişiyle başladı ve Ortadoğu'daki Ortodoks Kilisesi de bu politikada yerini aldı. Levant bölgesindeki Hristiyanlar iki kilise ile uluslararası arenada temsil edilmektedir. Bunlardan ilki Suriye, Türkiye ve Lübnan'nın doğu bölgesinde bulunan ve yetkili olan Antakya Patrikhanesi'dir. Aynı anda bu patrikhane bölgede Arap Patrikhanesi olarak da adlandırılmaktadır. Antakya kilisesine üye olan yaklaşık 1 milyon Hristiyan vardır, bunların 500.000'e yakın Suriye'de, 300.000'i Lübnan'da, çok az bir kısmı Türkiye ve Irak sınırları içerisinde yaşamaktadır. Rusya'nın Ortadoğu politikasında kilise önemli bir rol üstlenmiş. Moskova'daki Patrik Kirill ve diğer kilise yöneticileri tarafından yapılan açıklamalarda, Rusya'nın Ortadoğu'da bulunmasının büyük bir önem arz ettiğini ve

¹⁶¹ Leonid M. İssaev, Serafim Yuriev, "Rusya'nın Ortadoğu Politikasının Hristiyanlık Boyutu", **ALSHARQ FORUM**, 2 Mart 2017, <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/262511742> (Erişim Tarihi 04.02.2022)

¹⁶² Ali Murat Yel, "Rusya'nın Suriye'deki kutsal savaşı", **Yeni Şafak**, 30 Kasım 2015, <https://www.yenisafak.com/hayat/rusyanin-suriyedeki-kutsal-savasi-2349445> (Erişim Tarihi 04.02.2022)

bölgede yaşayan mazlum insanların haklarının savunulması için askeri güce ihtiyaç olduğu konusunda bir takım vaazlar verilmiştir.

Rusya’da Putin iktidara gelmesiyle Ortadoğu’ya daha fazla ilgi gösterildiği net bir şekilde görülmektedir. Çünkü ulusal güvenlik, Rusya’nın ulusal çıkarları, Sovyet döneminde olduğu gibi uluslararası arenada aktif bir oyuncu olma arzusu, kendisini Ortodoks dünyasının lideri olarak görmesi nedenlerden dolayı Ortadoğu vazgeçilmez bir önemdedir. Dolayısıyla Kremlin Sarayı, bölgedeki varlığını sürdürmek ve istediği politikayı sürdürmek için tek bir fırsatı kaçırmayacak. Suriye topraklarında önemli sayıda Hristiyan varlığı, Moskova için hem maddi hem de manevi fırsatlar yaratmaktadır. Rusya Ortadoğu’da 2000 yılından bugüne izlediği politikalarda daha çok kararsız, karmaşık ve ikilemde kalan bir ilişki içerisinde olmuştur. Bunda bölgede kendi çıkarları açısından tam anlamıyla sağlam temellere dayalı uzun vadede aynı paydada olabilecek stratejik bir aktörün olmamasıdır.¹⁶³

Rusya’nın ve Rus Ortodoks Kilisesi, Suriye meselesinde aynı siyasi eğilimleri paylaşıyor. Rusya hükümeti ile Rus Ortodoks Patriği’nin ortak siyasi çıkarlarına dayanarak, Suriye’deki krize katılmasının nedenleri birkaç noktada açıklanabilir;

- Rusya’nın Ortadoğu coğrafyasında konumunu sağlama almak için yeni dayanak noktası bulma çabası,
- Kendisini Ortodoks Hristiyan dünyasının lideri konumunda gördüğünden Ortadoğu’da yaşayan Hristiyanlara yönelik gerçekleştirilen soykırıma karşı olduklarını belirtmek ve Ortodoks aleminde iyi bir imaj bırakmak,
- Rusya’nın Suriye’de gerçekleştirdiği hava hareketinin ülkedeki Hristiyan nüfusuna yardım ettiği izlenimi vererek Rus milletinin nezdinde operasyonu meşrulaştırmak,
- Bölgede yaşayan Ortodoks Hristiyanları için Rus mevcudiyetinin gücünü ve önemini vurgulamak.¹⁶⁴

Putin yönetiminin Şam yönetimiyle yaptığı anlaşma sağlam temeller üzerine olmadığından ilişkiler uzun vadede çok kırılgan olabilecek bir yapıdadır. Rusya’nın

¹⁶³ Alexandrovich Panchenko, **Arab Orthodox Christians Under the Ottomans 1516-1831**, Holy Trinity Seminary Press, May 2016, p. 32.

¹⁶⁴ Алексей Дружинин, “Путин: меры по защите христиан на Ближнем Востоке недостаточны”, **RIA Novosti**, 16 Nisan 2015, <https://ria.ru/20150416/1058989211.html> (Erişim Tarihi 08.02.2022)

Suriye’deki Ortodoks kilisesiyle benzer değerlere sahip olması iki aktörün arasında Ortadoğu siyasetinde daha uzun ve sağlam ilişkiler kurulmuş. Moskova Patriği’nin RF’nin Ortadoğu politikası için yaptığı açıklamada Rusya’nın Suriye’de yaptığı operasyonlar terörle mücadelede önemli bir yerinin olduğunun ve bu savaşın aynı zamanda Ortodoks Hristiyanları nezdinde kutsal bir savaş olarak adlandırılmaktadır. Bu açıklama ile Suriye, Hristiyanlarının Rusya’nın yürüttüğü operasyonlara desteğine katkıda bulundu. RF’ye gelince Ortadoğu’daki Hristiyanlara askeri yardım, Suriye’deki operasyona karşı çıkan kitlelere askeri müdahalenin meşruiyetini göstermek için iç siyasette önemli bir argüman haline geliyor.¹⁶⁵

Suriye’de var olan Ortodoks Kilisesi sahip olduğu nüfus ve bölgedeki etkinliği göz önünde bulundurulduğunda Rusya’nın Ortadoğu politikasında kilisenin temel aktörler arasında yer alması pek mümkün değildir. Rusya’nın, bölgede başta İran ve Suriye gibi devletlerle kısa ve orta vadede yaptığı iş birliği Ortodoks kilisesinden siyasi, ekonomik ve askeri anlamda daha etkili bir konuma sahiptir. Rusya’nın Levant bölgesindeki Ortodoks kilisesinin, Ortadoğu politikasındaki rolünün artması için bölgedeki Hristiyanlarla daha fazla ilişki ve yatırım politikaları yürütmesi gerekmektedir.

2.5. Arap Baharına Kadar Rusya’nın Ortadoğu Politikasının Değerlendirilmesi

Vladimir Putin’in ilk başkanlık sürecinde Rusya’nın yeniden canlanmasıyla beraber Moskova’nın Ortadoğu bölgesine etkisi ve ilgisi artmıştır. Bu dönemde RF’nin Ortadoğu’daki en önemli hedefleri, ABD’nin bölgedeki etkisini aşmak, kendi etkisini güçlendirmek, dünya enerji piyasalarına hakim olmak, bölge ülkelerine sattığı askeri teknolojilerden gelir elde etmek ve Rusya’nın dünya üzerinde tekrardan söz sahibi olduğunu göstermek şeklinde sıralanabilir. Bu amaçlara ulaşmak için Rusya’nın izlediği politikaların başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Ortadoğu’daki olayların

¹⁶⁵ “Syria is Disappearing Christians and the Propaganda War”, *The Arab News*, 25 Şubat, 2016, <https://english.alaraby.co.uk/features/syrias-disappearing-christians-and-propaganda-war> (Erişim Tarihi 08.02.2022)

gelişmesine karşı izlediği politikalar ve bölgedeki sorunlara karşı tutumu Rusya'nın bu başarısında etkili oldu.¹⁶⁶

Rusya'nın Ortadoğu'daki sorunlara yaklaşımını ise şöyle sıralayabiliriz:

- Rus yetkililer, Suriye'deki olaylar ve İran'ın nükleer programı başta olmak üzere tüm meselelerin siyasi yollarla hallolmasını istemektedirler;
- Rusya, bölgeye yapılan dış müdahalelere karşı çıkarak, olabildiğince de engellemeye çalışmaktadır;
- Rusya, bölgedeki sorunların BM himayesinde çözülmesini istemektedir;
- Rus yetkililer, planlanan veya uygulanan yaptırımların sorunları çözmeye yardımcı olmadığı görüşündedirler;
- Rusya, askeri operasyonları ve saldırıları engelleyemeyebilir, fakat böyle bir müdahalenin BM himayesinde olmasına da göz yummayacaktır;
- Rusya, bölgedeki sorunların neredeyse tamamında arabulucu olmaya çalışıyor.

Bu politika sayesinde Rusya kısa sürede bölgedeki etkisini artırarak, Ortadoğu devletlerinin güvenini kazanmıştır. SSCB döneminde olduğu gibi Rusya, Ortadoğu devletlerine silah satarak, bölgedeki rejimleri destekleyerek, bazı devletlerin SSCB döneminde kalan borçlarını silerek ve özellikle enerji sektöründe önemli projelere imza atarak, XXI. yy'ın başında yeniden bölgede küresel güç haline gelmişti.¹⁶⁷

Ayrıca, Putin'in 2000'li yıllarda Rusya'nın küresel dünyada ABD'ye karşı bir denge politikası izlemesi ve önemli bir ülke konumunu yeniden ele geçirmesi için geliştirdiği strateji, Rusya'nın İran ile de temaslarını artırmıştır. Söz konusu dönemde nükleer faaliyetleri nedeniyle ABD ve Batılı ülkeler tarafından ekonomik ve siyasi yaptırımlarla karşı karşıya kalan İran için RF, bölgesel politikalarında iş birliği yapabileceği tek ülke olarak ortaya çıkmıştır. Bu iş birliği alanlarında iletişim güçlenirken, ikili ilişkiler Suriye meselesiyle "stratejik ortaklık" düzeyine ulaştı. İki ülkenin küresel düzeyde Avrupa, Türkiye ve Balkanlar gibi pazarlarda hakim enerji

¹⁶⁶ Vitaly Naumkin, "A New Momentum", **Bitterlemons International**, Edition 12, Volume 5, March 2007, http://www.bitterlemons-international.org/previous_opt_1_id_173.html#706 (Erişim Tarihi 11.02.2022)

¹⁶⁷ Люкманов Рушанович, "Перспективы российско-арабского экономического сотрудничества", **Ближний Восток и современность**, Выпуск 27, Москва 2006, с. 16-19

tedarikçisi olma talepleri ve Hazar'ın Statüsü konusu ise çatışma alanlarını oluşturmaktadır ve oluşturmaya devam edecektir.

Putin, Ortadoğu'daki yeni güç dengesinin kurulmasında Rusya'yı meşru bir oyuncu olarak görmektedir. Bunun nedeni sadece Ortadoğu'da yabancı aktör olarak gördüğü ABD'yi saf dışı bırakmak değil. En önemli nedeni bölge güçlerinin karşılaştığı güvenlik tehditlerinin herkesten çok Rusya'ya güvenlik tehdidi oluşturmasıdır. Bu tehditleri düşürme stratejisinin bir parçası olarak Rusya, bölgedeki askeri potansiyelini artırmayı planlamıştır.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Melahat Kemal, “Rusya’nın Ortadoğu politikası: İdeolojiden pragmatizme”, **Timeturk Haber Merkezi**, 29 Ocak 2017, <https://www.timeturk.com/rusya-nin-ortadogu-politikasi-ideolojiden-pragmatizme/haber-470723> (Erişim Tarihi 13.02.2022)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Son bölüm analiz üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölümde Arap Baharı'na konu ülkeler ve Rusya'nın Arap Baharı'na ilişkin yaklaşımı incelenmiştir.

3. ARAP BAHARI VE RUSYA'NIN ORTADOĞU'YA YENİDEN GİRİŞİ

Rusya dış politikasını anlatırken üç parametrenin altının çizilmesi gerekmektedir; bu parametrelerden biri yavaş reaksiyon, esneklik ve düzenli olamamaktır. Çağımızın dış politika anlayış ve eğilimine bakıldığında daha dinamik ve esnek bir politika izlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Böylelikle uluslararası sistemde etkin ve daha fazla söz sahibi olunabilir. Rusya'nın beklenmedik gelişmelere ve uluslararası olaylara verdiği tepkilerdeki gecikme bu bakımdan izah edilebilir.¹⁶⁹ Bu demek değildir ki Rusya uluslararası olaylarda reaksiyon gösterme adına gücü ve etkisi olmayan bir ülkedir, sadece “bekle ve gör” politikasıyla olayların belli bir olgunluğa erişmesini beklemektedir.

Bir diğer husus ulusal istişarelerin asgari düzeyde olmasıdır. Ülkenin varlığının ilk yıllarında, dış politikanın gerçekleri ile Rus halkının, devletin ve toplumunun çıkarları arasında bazı farklılıklar ortaya konulmuştu. Bu farklılıklar bazen sorunlara neden olurken, günümüzde yavaş yavaş ele alınmaktadır. Fakat halen ülke çapında istenilen seviyede uzlaşım oluşmuş değildir. Eskiyle kıyaslandığında dünya politikasına adaptasyon konusunda nispeten daha bilinçli adımlara atıldığını da söylememiz gerekir, lakin büyük devlet refleksleri gösterirken halen hatalar yapmaktadır.

Son olarak üzerinde durulması gereken mesele yönetici grupların etkin rolüdür. Rusya'da mevcut olan dış politikanın, Rus politik elitlerinin çizdiği çerçevede izlendiğini söyleyebiliriz. Bu elitlerin spesifik olarak dünya görüşleri, kökenleri ve diğer etki unsurları olan finans ve ekonomik etkenler ile doğrudan ilişkilidir. Halen ekonomi ve zamanında kazanılmış sınıfsal üstünlük ülkenin dış politikasında önemli parametrelerden biridir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Dağı, v. d., a.g.e., s. 118.

¹⁷⁰ Екатерина Степанова, “Вооруженный Конфликт в Сирии и Политика России, Пути к миру и безопасности”, ИМЭМО РАН, Ноябрь 2012, No 2(43), с. 25-30.

Yukarıda Rus dış politikasını anlatmaya çalışırken, halen belli odakların varlığı ve bunların etkinliklerine değinilmiştir. Bu istikametten bakılacak olursa Rusya, Arap Baharı olarak adlandırılan bu süreç başladığında oluşan bu kaotik durumdan hiç de şikayetçi değildi. Çünkü bölgede istikrarsızlık olması petrol fiyatlarının artması anlamına gelmekte ve elbette bu durum Rusya'nın lehine olacak sonuçlar ortaya çıkarmaktaydı. Ayrıca bölgenin istikrarsız durumu enerji güvenliğini %65'ini doğurmakta, Rusya güvenli enerji merkezi olarak öne çıkmaktaydı. Süreç başladığında Rusya diğer ülkeler gibi "bekle gör" politikası izlemiştir. Aslında bu durum bir nevi Rusya'nın konu ile alakalı nasıl hazırlıksız olduğunu izah etmektedir. Libya, Tunus ve Mısır olaylarında etkisiz kalan Kremlin yönetimi, çözüm içinde yeterli politikalar üretememiştir. Tarafları birkaç kez bir araya getirme girişimleri olsa da bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁷¹ Rusya'nın bu arabuluculuk çalışmalarındaki asıl amacı elde ettiği ve yanında yer alan birkaç ülkeyi kaybetme korkusudur.

2011'in Mart ayında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Arap Baharını yorumlarken, "Elbette beklediğimiz ve öngördüğümüz bir durum değildi. Arap devletlerinde başlayan bu hareketlenme yıllarca dile getirilemeyen bir düşüncenin eseridir. Sosyal ve ekonomik sorunlar olayların başlamasında öncü rol oynamıştır" şeklinde beyanatta bulunmuş ve bu duruma hazırlıksız olunduğu en yetkili ağızdan bildirilmiştir. Arap Baharı sürecinde Tunus, Yemen, Mısır'da halk ayaklanmasıyla değişimler yaşanırken, Libya'da ise aksine bir uluslararası müdahaleyle rejim değişikliği gerçekleşmiştir. Suriye'de muhalifler, Esad'ın sert biçimde şiddet kullanımına maruz kalmışlar ve diğer devletlerinde sürece müdahale etmesiyle birlikte Suriye'deki manzara, günümüzde hala süren ve çıkılmaz hal alan bir iç savaşa dönüşmüştür. Oluşan bu korkunç durum, Ortadoğu'nun değişimden uzak olduğu düşüncesini şüpheye düşürmüş ve uluslararası güçleri bölgeye yönelik politikalarını yeniden düşünmeye zorlamıştır.¹⁷²

¹⁷¹ İlyas Kamalov, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası. Moskova'nın Rövanşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 19.

¹⁷² Александр Демченко, "Арабская Весна и Политика России в Ближневосточном Регионе", **Перспективы**, 15 Сентябрь 2012, http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/arabskaja_vesna_i_politika_rossii_v_blizhnevostochnom_regione_2012-09-15.htm (Erişim Tarihi 21.02.2022)

Batılı ülkeler Tunus'ta başlayan hükümet karşıtı ayaklanmaları memnuniyetle karşıladılar ve olanları Ortadoğu'nun demokratikleşmesinde büyük adım olarak değerlendirdiler. Bu olaylara verilen olumlu anlam nedeniyle bu sürece "Arap Baharı" adı verilmiştir. Rusya'nın Arap baharı sürecine olan tepkisi incelendiğinde Putin'in resmi açıklamalarında Tunus'ta başlayan halk ayaklanmalarını hoş karşıladığı belirtilebilir. Bu durumu, kuşkusuz Rusya'nın Tunus ve Mısır'daki olayların ciddi tehdidinin farkına varmaması da etkiledi. Ancak Rusya'da hükümetin bakış açısını yansıtan belli başlı köşe yazarları ve gazeteler incelendiğinde Ortadoğu'daki huzursuzluğun "Arap Baharı" olarak değil aşırılık, kaos ve istikrarsızlık olarak tanımlandığı ortaya çıkıyor.¹⁷³ Rusya, özellikle Libya'ya uluslararası müdahale kararı alınması ve ayaklanmalarının Suriye'ye yayılmasından sonra reformist karşıtı bir duruş sergiledi.

Arap Baharı yaşanmadan önce Ortadoğu'daki etkinliğini artırmaya çalışan ve ABD'ye karşı artan güvensizlikten yararlanan Rusya için bölgedeki dönüşüm süreci birçok tehdit ve fırsatları da beraberinde getirmiştir. Bölgedeki Tunus ile Mısır gibi ABD'den yana olan iktidarların çökmesi ve yeni siyasi düzenle oluşturulacak iyi ilişkiler RF için bir fırsat olarak görülebilir.¹⁷⁴ Suriye krizi konusundaki güçlü diplomasisi, Rusya'nın küresel bir aktör olma çabalarını güçlendiren bir faktör haline geliyor. Bu bağlamda, Arap Baharı ile yeniden şekillenen aktörler ve siyasi yapılar ile dönüşüm sürecine giren Batı'nın Ortadoğu'daki menfaatlerinin bozulması, Rusya için küresel hegemonluk teziyle birleşerek bir fırsat ortamı yarattı.

Arap Baharı'nın, Rusya açısından üç önemli ülkeri bulunmaktadır ve bunlar da Cezayir, Libya ve Suriye'dir. Cezayir'de devrim niteliğinde henüz bir olay gerçekleşmediğinden şimdilik Libya ile Suriye Moskova'nın gündemini teşkil etmektedir. Rusya'nın üç ülke ile de gerek enerji gerekse de silah ticareti anlamında önemli ilişkileri mevcuttur. Olayların Libya'ya sıçramasının ardından Batı'nın NATO vasıtasıyla askeri müdahalede bulunmasına şiddetle karşı çıkmış ve operasyonların başlamasını engileyememiştir. Daha sonra Mayıs 2011'de Fransa'nın "Deauville"

¹⁷³ Pavel K. Baev, "Russia's Counter-Revolutionary Stance toward the Arab Spring", *Insight Turkey*, Summer 2011, <https://www.insightturkey.com/commentaries/russias-counter-revolutionary-stance-toward-the-arab-spring> (Erişim Tarihi 22.02.2022)

¹⁷⁴ Neziha Musaoğlu, "Krizin İlk İki Yılında Suriye Krizinin Çözümü, Çözumsuzluğünde Rusya", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 12, Sayı 48, Yıl 2015, s. 22, 23.

şehrinde gerçekleşen G-8 Zirvesi'nde Libya hakkında Rusya'dan Batı'ya destek niteliğinde açıklamalar gelmeye başlamıştır. Medvedev zirvede Libya lideri Kaddafi yönetiminin meşruiyetini kaybettiğini, görevini bırakmasını ve Rusya'nın arabuluculuğunu kabul etmesini teklif etmiştir.¹⁷⁵ Zirvenin en önemli konusunu oluşturan "Arap Baharı" nedeniyle G-8 üyesi devlet başkanları Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin siyasi ve ekonomik reformlarına yardımcı olmak üzere iş birliği başlattıklarını ilan etmişlerdi.¹⁷⁶

2011 yılında Libya'da resmen Kaddafi rejiminin yıkılması ise Rusya'nın Libya ile olan 4 milyar dolarlık silah anlaşmasının geleceğini belirsizleştirmiştir. Buna ilave olarak Libya'nın en büyük petrol sahalarından (Elephant-Fil) birinde Rus Gazprom şirketi ile İtalyan ENİ şirketinin ortak yatırımları mevcuttur. Libya'da isyanların çıkmasından kısa bir süre önce Gazprom, ENİ'den hisselerin %50'sini alarak "Fil" sahasında ortak oldu. Bunun karşılığında da Moskova, ENİ'ye Kuzey Sibirya bölgesinde projelere katılma izni verdi. Rusya'nın Libya'nın enerji kaynaklarından çekilmek zorunda kalması, Moskova'nın yıllardan beri Avrupa'nın Kuzey Afrika'dan sağladığı enerji kaynaklarını kontrol etme stratejisine büyük zarar vurmuştur.¹⁷⁷ Son olarak Libya'nın yeni Başbakanı Abdül Rahim basın açıklamasında Libya hükümetinin daha önce imzalanan bütün uluslararası iş anlaşmalarını tanıdığını söylemiştir. Bununla birlikte, Libya'nın Rusya ile ilgili olan hem silah hem, de enerji anlaşmalarına sadık kalıp kalmayacağı belirsizliğini sürdürmektedir.

Suriye meselesi ise Rusya için farklı bir ayrıcalıklı önem taşımaktadır. Suriye'nin Limanı Tartus Rusya Donanması tarafından kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Suriye, Rusya'nın önemli silah pazarlarından birini teşkil etmektedir. Esad yönetimi, son olarak "Bastian antigemi" füzesi, "Pantsir hava savunma" sistemi ve "Yahkunt füze" sistemi anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Silah ticaretinden dolayı Suriye'nin halen Rusya'ya ödenmemiş 3.5 milyar dolar borcu bulunmaktadır. Suriye

¹⁷⁵ Patrick Wintour, Kim Wilster, "G-8 Summit: Gaddafi Isolated As Russia Joins Demand For Libyan Leader to Go", **The Guardian**, 27 Mayıs 2011, <https://www.theguardian.com/world/2011/may/27/g8-gaddafi-libya-russia> (Erişim Tarihi 24.02.2022)

¹⁷⁶ "Is the G8 supporting or undermining the Arab spring?", **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/jun/03/g8-arab-spring> (Erişim Tarihi 24.02.2022)

¹⁷⁷ "Libya to honour contracts with Russia", **Trend News Agency**, 9 Mart 2012, <https://en.trend.az/world/arab/2001784.html> , (Erişim Tarihi 24.02.2022)

içerisinde Rus enerji şirketlerinin yatırımları olduğu gibi Rusya'nın Irak'taki enerji yatırımlarının çıkış noktası olması dolayısıyla da önem arz etmektedir.¹⁷⁸ Bu nedenle, özellikle Libya'ya uygulanan NATO operasyonlarından da ders çıkartan Moskova, Şam ile ilgili krizi ve gelişmeleri başından beri dikkatlice takip etmekte ve açıklamalarda bulunmaktadır.

Rusya, Suriye'deki olayların patlak vermesiyle Batı'da dile getirilmeye başlayan, BM veya NATO operasyonlarına karşı olduğunu ve BMGK'nin Şam'a yönelik kararlarını veto edeceğini açıkça belirtti. Bunun yanı sıra Suriye yönetimine, vatandaşlarına yönelik şiddet kullanmaması ve reformlar yapması konusunda da uyarılarda bulunmuştur. Ekim'in ilk haftasında BMGK'de Suriye'ye yönelik daha sert adımlar atılmasını öngören karar tasarısı sunuldu fakat Çin ile Rusya'nın kararı veto etmesi nedeniyle karar reddedildi. Rusya, Suriye'nin içişlerine karışmayan ve askeri müdahaleyi dışlayan açıklamaların bulunmaması nedeniyle karara karşı çıktığını söyledi. Kremlin, böyle bir karar verilirse, Libya'nın yaşadığına benzer bir müdahalenin Suriye liderinin lehine olabileceğinden endişe duyuyordu.¹⁷⁹

Rusya, Libya örneğinde olduğu gibi aynı şekilde Suriye'de yönetim değişikliği olması durumuna hazırlıklı olmak ve yeni yönetimle de iş birliğini devam ettirebilmek adına tedbirli davranmaktadır. Bu sebeple BMGK'de karar tasarısını veto etmesinin hemen ardından Suriye muhalefeti ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla muhalefet liderini Moskova'ya davet etmiştir. Rusya Başkanı Medvedev, 7 Ekim'de Esad'ın siyasi reformları uygulamak ya da gitmek zorunda olduğunu ancak bunun kararını verecek olanın da Batı değil, Suriye halkının olduğunu vurgulayarak Suriye muhalefetine de duymak istediği cümleleri söylemiştir.¹⁸⁰

ABD ve Rusya ikili ilişkilerinin “Yeniden Kurma” çabasına odaklandığı bir dönemde ABD, Ortadoğu'daki jeostratejik rolünü arttırmış ve NATO operasyonu vasıtasıyla bir kez daha bölgeye askeri girişimde bulunmuştur. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yönetim değişikliğini hedefleyen ABD dış politikası, Rusya

¹⁷⁸ Louis Chorbouneau, “Europe Warns Syria of UN Steps, Russia Wants Reform”, **Reuters**, Ağustos 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/08/11/us-syria-un-idUSTRE77A01Y20110811> (Erişim Tarihi 24.02.2022)

¹⁷⁹ Kemal Çiftçi, “Ulus-Devletlerden Kozmopolitan Küreselleşmeye Uluslararası Siyaseti Yeniden İnşa Etmek: Arap Baharı Örneği”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, Yıl 2015, s. 193, 194.

¹⁸⁰ Фарит Гиниятов, “События Арабской весны и их влияние на геополитическое положение России в ближневосточном регионе”, **Вестник Экономики Права и Социологии**, No 2, Год 2013, с. 134, 135.

açısından çok da yeni bir proje değildir. G. Bush döneminde Rusya'nın "Near Abroad-Yakın Çevre" ülkeleri olarak nitelendirdiği etki alanı içerisindeki devletlerde Washington tarafından desteklenen "Renkli Devrimler" sırasında, Rusya önemli bir diplomatik geçiş süreci izlemiştir.¹⁸¹ Bu nedenle Arap Baharı'nın gerek Orta Asya ve Kafkas ülkelerinde gerekse Rusya içerisindeki cumhuriyetlere yayılacağı tezi araştırmacılar tarafından tartışılmakta ve Rusya'yı da tedbir almak zorunda bırakmaktadır.

3.1. Rusya'nın Olaylara Tepkileri

3.1.1. Tunus Örneği

Tunus'ta rejim değişikliğine yol açan ayaklanmalar, diğer devletler gibi Rusya'yı şaşırtsa da, Rusya bu kaos döneminde temkinli ve sakin bir politika sergilemiştir. Olaylar sırasında Rusya, küresel bir aktör olarak arka planda ve izleyici konumunda yer almıştır. Böyle davranmasının da temel sebebi, Tunus ile RF arasında önemli siyasi çıkarlarının ve büyük ekonomik bağlarının olmamasıdır. Zira geçmişten günümüze Tunus, Rus dış politikasının öncelikli alanlarından biri olmamıştır.¹⁸²

Tunus'ta, Mısır'da olduğu gibi dış müdahale gerçekleştirilmeden hükümet devrildi ve RF'nin uluslararası platformda aktif olduğu en önemli kuruluş olan BMGK'de devreye girmemiştir. Davos'ta 26 Ocak 2011'de düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nda RF başkanı Dmitri Medvedev'in yaptığı konuşmada "Tunus'ta yaşananların tüm dünya liderleri için bir ders olduğunu ve dünyanın neresinde olursa olsun hükümetlerin, halklarıyla beraber ilerleyerek gelişme kaydetmesi gerektiğini" söylemiştir.¹⁸³ Putin de Rusya'nın bu süreçte demokratik reformlar için mücadele edenleri desteklediğini vurgulanmış fakat Dannreuther'a göre bu durum: "Putin'in

¹⁸¹ Emre Erşen, "Rusya'nın Arap Baharı Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 6, Sayı 61, Yıl 2014, s. 80-83.

¹⁸² Ayhan, v. d., *a.g.m.*, s. 93, 94.

¹⁸³ "Dmitry Medvedev Address the World Economic Forum in Davos", *Kremlin Archive*, 26 January 2011, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10163>, (Erişim Tarihi 25.02.2022)

gerçek hislerini yansıtmıyordu sadece o sırada Putin, Arap halklarının meşru mücadelelerine karşı çıkan bir lider olarak görünmek istememiştir”.¹⁸⁴

Tunus’taki ayaklanmalara karşı Rusya’nın sessiz kalmasının altında kâr ve zarar hesaplarının yattığına inanılıyor. Daha öncede belirttiğimiz gibi, Rusya’da Arap Baharı’na hazırlıksız yakalanmıştır ve liderlerin çelişkili ifadeleri de bu durumu net bir biçimde ortaya koymuştur. Bir yandan Arap isyanlarının haklılığına dikkat çekilirken, diğer yandan Ortadoğu’daki çatışmaların Batı’nın propagandasıyla oluştuğuna işaret edilmiştir. Kuşkusuz Rusya’nın en büyük kâbusu, ülke içerisinde demokratik hareketlerin ve radikal İslam’ın yaygınlaşmasıydı nitekim Tunus’taki ayaklanmalar sonrası İslamcılığın ön plana çıkması bu telaşı artırmıştır.

Arap Baharı ülkelerinde muhalefetin öncü unsurlarından olan Müslüman Kardeşler yapılanması, 2003’ten beri Rusya’daki terör örgütleri listesinde yer almaktaydı. Fakat buna karşın Moskova, demokratik dönüşümlere karşı çıkan bir iktidar gibi gözükmek için ve yeni ittifaklar geliştirme arzusuyla Tunus’un yeni lideriyle çalışmaya hazır olduğunu açıkça belirtmiştir. Rusya, Tunus ile ilişkileri geliştirmek amacıyla ticaret kotasını %25 oranında azaltmış ve iki devlet arasında karşılıklı seferler düzenlenmiştir.¹⁸⁵ Türkiye ile yaşanan siyasi kriz ve Mısır’ın Sina Yarımadası’nda Rus turistleri taşıyan uçağın düşmesinin ardından Rus vatandaşlarının ziyaretlerinin azalması, Tunus’u Rus turistler için önemli bir destinasyon haline getirmiştir. Nitekim istatistiklere göre 2016’da Tunus, Rus turistler için birinci sıralarda yer almaktaydı. 26 Eylül 2016’da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK)’nin Viyana’da düzenlediği görüşme sırasında ikili görüşme yapan Tunuslu ve Rus yetkililer, nükleer alanda iş birliği anlaşmasına imza atmışlardır. Nükleer enerjinin barışçıl kullanımına ilişkin bu ikili anlaşma, Rusya’nın Tunus’un nükleer enerji altyapısını inşa etmesine ve geliştirmesine yardımcı olmasını sağlamaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Дмитрий Иванов, “Революционный уикенд в Тунисе: к проблеме 2017”, **Ведомости**, 18 января 2011, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/01/18/revolyucionnyj_uikend_v_tunise_k_probleme_2017 (Erişim Tarihi 25.02.2022)

¹⁸⁵ Дмитрий Дмитриенко, “Цветная революция в Тунисе”, **Ведомости**, 15 января 2011, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/01/15/cvetnaya_revolyuciya_v_tunise (Erişim Tarihi 26.02.2022)

¹⁸⁶ “Russia and Tunisia sign nuclear energy cooperation agreement”, **Russia Herald**, 27 September 2016, <https://www.russiaherald.com/news/248010017/russia-and-tunisia-sign-nuclear-energy-cooperation-agreement> (Erişim Tarihi 26.02.2022)

3.1.2. Mısır Örneği

1950’lerde SSCB’nin bölgeye girmesinden sonra bölgeye uzun süre hakim olan olaylardan biri, başta Mısır ve Suriye olmak üzere çeşitli Arap ülkeleriyle yakın ilişkilerin kurulması olmuştur. SSCB’nin çöküşünün ardından ilişkiler zayıfladı ve 2000 yılında Putin’in iktidara gelmesi ile yeniden büyümeye başladı. Mısır’da Mübarek rejiminin Rusya ile ikili ilişkileri güçlendirmek için attığı adımlar ve Moskova’nın buna olumlu yanıtı, iki ülke arasında istenen düzeyde olmasa da çeşitli alanlarda iş birliğini sağlamıştır. Ancak Tunus’ta başlayıp 25 Ocak’ta Kahire meydanlarına ulaşan Arap Baharı, her iki yönetimin de geleceğini şekillendirmiştir. Rusya’nın bölgede istikrarsızlık yaratacağı ve bu ülkelerden bazılarıyla kurduğu kişisel ilişkilere zarar vereceği için protestolara şüpheyle yaklaştığı söyleniyor, ancak Mısır’la ilişkileri Suriye örneğine göre daha zayıf olduğu için tarafsız kalmayı tercih etmiştir.¹⁸⁷

Rusya, Mübarek’in devrilmesini Mısır’la olan zayıf ticaretini ve siyasi iş birliğini arttırmak için bir fırsat olarak görmüş fakat protestoların dış menşeli olduğu konusunda da her zaman şüpheyle yanaşmıştır. Ancak tüm bu şüphelere rağmen Rus yetkililerin Mübarek yanlısı veya aleyhinde bir tavır sergilememesi, Rusya’nın “bekle ve gör” stratejisine bağlı kaldığını göstermiştir. Mart 2011’de Mübarek’in istifasının ardından, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov Kahire’yi ziyaret etti ve Yüksek Askeri Konsey Başkanı General Hüseyin Tantavi tarafından kabul edildi. Rusya Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada bu görüşmede Mısır’da stabilizasyonun sağlanması ve ikili ilişkilerin ilerletilmesi yönünde görüş alışverişinde bulunulmuştur.¹⁸⁸

16-17 Haziran 2012 seçimlerinde Müslüman Kardeşler’in adayı Muhammed Mursi, %50’lik bir katılımı ile seçilen ilk Mısırlı lider oldu. Ancak ülkedeki Müslüman Kardeşler hareketinin hakimiyeti uzun sürmedi, Mursi’ye yönelik yoğun protestolar nedeniyle 3 Temmuz 2013’te Mısır ordusu yönetimi devraldı ve azledilen hükümete

¹⁸⁷ Dimitar Bechev, “Russia in The Middle East: From Arab Uprisings to the Syrian Conundrum”, **Alsharq Forum**, 12 February 2016, <https://research.sharqforum.org/2016/02/12/russia-in-the-middle-east-from-the-arab-uprisings-to-the-syrian-conundrum/> (Erişim Tarihi 27.02.2022)

¹⁸⁸ Mark N. Katz, “Russia and The Arab Spring”, **Middle East Institute**, 3 April 2012, <https://www.mei.edu/publications/russia-and-arab-spring> (Erişim Tarihi 27.02.2022)

karşı hareket başlattı. Neredeyse bir yıl süren Mursi döneminde Mısır özellikle iç ve dış politikada bir takım zorluklarla karşılaştı ve üstesinden gelemediği bu sorunlar onun devrilmesinde rol oynadı. Bu dönemde Mısır ile Rusya arasındaki ilişkiler bir takım nedenlerden dolayı gelişemedi.¹⁸⁹

Hüsnü Mübarek'e karşı protestolar sırasında tarafsız kalmaya çalışan Moskova, Mübarek'in düşüşünden sonra Mısır ile ilgili temkinli açıklamalarını sürdürdü ve Dışişleri Bakanı Lavrov, Mart ayında Kahire'yi ziyaret etti. Mursi seçildikten sonra, Moskova çıkarlarını gözetecek bir hamlede bulundu. 2003 yılında Rus Yüksek Mahkemesinin Müslüman Kardeşleri terör örgütü olarak tanımasına rağmen, Sergei Lavrov yaptığı açıklamada Moskova'nın Mursi'nin zaferini tanıdığını ve Müslüman Kardeşler ile iş birliğine hazır olduğunu belirtti.¹⁹⁰

Mursi hükümetinin yeni bir dış politika geliştirmesi hem Müslüman Kardeşler'in siyasal vizyonu hem de çevresel etkilerle beraber değerlendirilmelidir. Nitekim dini bir yapıya sahip olan Müslüman Kardeşler hareketi siyasal İslam ortak noktasında Katar ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurmayı kısa sürede başarmıştır. Ancak Mübarek dönemine nazaran yaşanan değişimde diğer ülkelerin de büyük bir rolü bulunmaktadır ki Obama'nın Mursi seçildikten kısa bir süre sonra yaptığı açıklamada Mısır'la ilgili "ne dost ne düşman" sözlerini kullanması buna örnek olabilir.¹⁹¹ Mursi'nin hem Batılı ülkelerle hem de zengin Körfez ülkeleriyle anlamlı temasları sürdürememesi Kahire'yi farklı rotalar izlemeye mecbur bırakmıştır ki bu izlediği rotalardan biri de Rusya rotası olmuştur. İktidarı döneminde Mursi ile Putin arasında birçok kez görüşmeler yapılmış ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik açıklamalarda bulunulmuştur. Moskova ziyareti sırasında IMF'den kredi alamayan Mursi, ihtiyaç duyduğu parayı Rusya'dan almaya çalışmış, ancak bu çabası sonuç vermemiştir. Nitekim iki ülke arasında olumlu açıklamalarda bulunulsa da Rusya'nın

¹⁸⁹ "Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Sonrasında Mısır Yol Ayrımında", **Al Jazeera Türk**, Temmuz 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/cumhurbaskanligi-secimleri-sonrasi-misir-yol-ayriminda>, (Erişim Tarihi 27.02.2022)

¹⁹⁰ Alexey Malashenko, "Russia and The Arab Spring", **Carnegie Moscow Center**, Cilt 16, Sayı 2, Moscow 2013, s. 9-11

¹⁹¹ "Obama: Egypt is not US ally, nor an enemy", **BBC News**, 13 September 2012, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-19584265> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

Mısır'a ekonomik destek anlamında yavaş hareket ettiği hususu yorumlara yansımıştır.¹⁹²

Mısır'ın Rusya'yı ülkesinde uranyum ve nükleer enerji tesisleri inşa etmeye çağırması ve Moskova'nın da Kahire'yi doğal gaz ihracatçıları zirvesine davet etmesi gibi karşılıklı ziyaretler samimi bir düzeye oturamamış ve sadece görsel bir seviyede kalmıştır. Nitekim Mursi karşıtı ayaklanmaların başlaması ve ordunun da yönetimi ele geçirmesiyle Rusya yine tarafsız kalmayı seçmiş ve şiddetten sakınılması açıklamalarında bulunmuş fakat askeri darbeyi kınayan herhangi bir söylemde bulunmamıştır. Yaşanan olaylara bakacak olursak Rusya bölgede çatışmaların sürmesi ve Mısır'da karışıklığın hakim olması durumlarından endişe etmiş ve yaşanan siyasi değişim üstünde durmamıştır.

Mursi karşıtı gösteriler 30 Haziran 2013'te yoğunluk kazanarak gruplar arasında fiziki çatışmalar yaratmış ve bu dönemde Mısır politik hayatında etkili bir yeri olan ordu yeniden devreye girmiştir. Nihayet, Savunma Bakanı Abdulfettah El-Sisi başkanlığında 3 Temmuz'da yönetime el konduğu ilan edilmiştir. Böylelikle Mısır'da demokrasi rafa kalkmış ve darbe yönetimi iktidarı teslim almıştır. Müteakiben, yaklaşık bir yıl ordu yönetiminde geçiş süreci yaşanmış ve 2014 Mayıs'ı sonunda yapılan seçimlerde %97 oy aldığı ilan edilen El-Sisi ülkenin yeni cumhurbaşkanı olmuştur. Dünya devletlerinden, ordunun yönetimi ele geçirmesinden sonra gelişen olaylara yönelik pek çok farklı tepkiler sergilenmiştir.¹⁹³ Örneğin Türkiye gelişen olayları hukuksuz bir darbe olarak değerlendirmiştir. Batılı liderler ise herhangi bir taraf tutmadan şiddet kullanımından uzak durulması çağrısı yapmakla yetinmişlerdir. Bölgedeki Arap devletlerinin neredeyse tamamı Sisi yönetimini tanımış ve ilk tebrik mesajlarını göndermişlerdir. Sonuç olarak kısa zaman içinde askeri yönetim uluslararası toplum tarafından tanınmıştır.

Bu dönemde Kahire ile Washington'daki Obama yönetimi arasında bir uyumsuzluk olduğu bilinmektedir. Aslında, darbenin ardından ABD Kongresi Mısır'a

¹⁹² Alexander Bratersk, "Morsi Seeks Union With Kremlin", **The Moscow Times**, 21 April 2013, <https://www.themoscowtimes.com/2013/04/21/morsi-seeks-union-with-kremlin-fails-to-get-loan-a23463> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

¹⁹³ "World reaction to the ousting of Egypt's Mohammed Morsi", **BBC News**, 4 July 2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-23175379> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

yaptığı yardımın ve askeri sevkiyatın bir kısmını kesmiştir. Ancak bütünüyle ikili ilişkiler kesilmemiş, temsil seviyesi gerilememiştir. Ancak ilişkilerdeki belirsizlik Mısır'ın Rusya'ya yaklaşması için elverişli bir ortam hazırlamıştır.¹⁹⁴ 2009-2018 arasında Mısır'ın toplam askeri ithalatının %30'undan fazlası Rusya'dan olmuştur. 2017 Aralık ayında Putin Kahire'yi ziyaret etmiş, ziyarette Rusya'nın Mısır'a nükleer santral inşası ile Rus Sanayi Bölgesi kurulması konularında mutabakata varılmıştır. İki devlet Suriye ve Libya konularında da, sınırlı da olsa işbirliği içinde olmaya başlamıştır. 2020 yılında Mısır Rusya'dan 5 adet Su-35 Savaş uçağı almıştır. Ukrayna işgali nedeniyle BM'de alınan Rusya aleyhindeki karara Mısır olumlu oy vermiş olsa da Rusya ile diyalogun devam edeceğini beyan etmiştir.

3.1.3. Libya Örneği

SSCB'nin dağılmasından önce Libya, Moskova'nın Ortadoğu'daki önemli müttefiklerinden biri olarak kabul ediliyordu. 1990'dan sonra RF'nin siyasi ve ekonomik sorunları nedeniyle bölge devletleriyle etkileşim hızı yavaşladı. BM, Nisan 1999'da Libya'ya uluslararası yaptırımlar uygulamaya karar verdi. BMGK'nin Eylül 2004'te yaptırımları kaldırmasının ardından, gücünü korumak için Batı odaklı bir politika izleyen Muammer Kaddafi paralel olarak Rusya ile de iş birliği yapmaya devam etti. Rusya, 1990'ların başına kadar yaklaşık 20 yıl süren ekonomik bağlarını, Libya'nın büyük bir silah tedarikçisi olarak eski konumunu yeniden kazanacağına inanarak yeniden kurmaya çalıştı. Vladimir Putin, Libya'yı 2008 yılında ziyaret eden ilk Rus devlet başkanı olmuştur. Bu görüşme 2008 yılında Trablus'da gerçekleştirilmiştir ve bu esnada Libya'yla Rusya arasında bir silah satışı anlaşması imzalanarak Libya'nın Sovyet döneminden kalma 4.5 milyar dolar borcu da silinmiştir.¹⁹⁵

Fakat ABD, Fransa ve İngiltere'nin de Libya'yla aralarında hem diplomatik hem de ekonomik ilişkileri geliştirmeye başlamasıyla Rusya bu girişimlerinden istediği ölçüde yararlanamamıştır. Zira Rusya'nın asıl amacının Libya'nın tüm gaz ve

¹⁹⁴ Alaa Elhadidi, "Egypt's Shifting Foreign Policy Priorities", *The Cairo Review of Global Affairs*, Spring 2018, <https://www.thecaireview.com/essays/egypts-shifting-foreign-policy-priorities/> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

¹⁹⁵ Erşen, v. d., *a.g.m.*, s. 88, 89.

petrol rafineleri üzerinde bir kontrol tesis etmek olduğu belirtilmektedir. Bu sayede AB ülkelerinin Rus hidrokarbonuna alternatif olarak gördüğü bir kaynağın da kontrolü yine Rusya'da olacaktı.¹⁹⁶

Arap Baharına kadar Rusya ve Libya arasında bir altyapı zemini hazırlanarak savunma ve enerji alanında önemli adımlar atılmıştır. Fakat ayaklanmaların başlaması bu ilişkileri askıya almıştır. Kaddafi'nin liderliğini korumak ve protestocuları bastırmak için kullandığı güç sonucunda çok fazla sayıda sivil ölmüş ve yaralanmıştır. Bunun ardından önce 1970 sayılı BMGK kararı alınmış ve bununla Libya rejimine bazı yaptırımlar ilan edilip uygulanmaya başlanmıştır. Ardından BMGK 1973 sayılı kararını kabul etmiştir. Bu karar doğrultusunda Libya hükümetinin sivil halka yönelik sistematik ve geniş çaplı saldırıları “insanlığa karşı suç” olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁷ 17 Mart 2011'de BMGK'da Libya'ya müdahalenin önünü açan bu kararın oylamasında; daimi üyelerden Rusya ve Çin ile geçici üyelerden Almanya, Hindistan ve Brezilya oy kullanmamış, tasarıyı veto etmemişlerdir. Böylece tasarı 10 evet 5 çekimser reyle kabul edilmiştir. 19 Mart 2011 tarihinde ABD öncülüğünde NATO ülkeleri 1973 sayılı kararı öne sürerek Libya'ya askeri operasyon başlatmışlardır.¹⁹⁸

Arap Baharı ve Libya'da yaşanan iktidar değişikliğinin etkisiyle Rusya'nın Libya'daki tesiri bir nebze sarsılmıştır. Bu nedenle Rusya ekonomik zarara uğramış ancak bundan daha önemlisi, Batılı güçler Rusya'nın ilgi sahası içinde gördüğü bir alanda hareket düzenleme ve siyasal sonuç doğurma imkanına sahip olmuşlardır. Buna rağmen dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Batı'nın uluslararası müdahale kararına itiraz etmeyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Medvedev Rusya'nın çekimser oy kullanması üzerine şu şekilde bir açıklama getirmiştir: “Bu kararın yanlış olduğunu düşünmüyorum. Ancak bu karar, bir bütün olarak Libya'da olup bitenler hakkındaki düşüncelerimizi yansıtıyor”. Bu ifadelerden kısa süre önce de Medvedev Libya'daki Rus Büyükelçisini Vladimir Çamov'u görevden almıştır. Nedenin ayaklanmaların başlamasından itibaren büyükelçinin Kaddafi rejimini

¹⁹⁶ Sabir Askeroğlu, “Rusya'nın Libya'daki dolaylı tutumu”, **Anadolu Ajansı**, 02 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-nin-libya-daki-dolayli-tutumu/1897670> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

¹⁹⁷ Ülkü Halatçı Ulusoy, “Uluslararası Hukuk Açısından Libya ve Suriye Örneğinde Koruma Sorumluluğu”, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, Temmuz 2013, s. 279-281.

¹⁹⁸ Gökhan Telatar, “Rusya ve Arap Baharı: Batı ile Yeni Soğuk Savaş Mı?”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, Yıl 2015, s. 181-183

savunan açıklamalarda bulunması olduğu değerlendirilmiştir.¹⁹⁹ Rusya Dışışleri Bakanlığı, BM tasarısının veto edilmesiyle bağlı fikir bildirmiş, Rusya'nın BM'nin daimi temsilcisi Vitaly Çurkin, “daha geniş kapsamlı bir müdahaleye yol açabilecek ek maddeler” konusunda uyarı getirmiştir.

Rusya içindeki bu görüş ayrılıklarına, BMGK'nin 1973 sayılı kararına ilişkin veto edilmemesi, Libya'ya karşı “insani müdahale” kararı da dahil olmak üzere, dönemin Rusya Başbakanı Vladimir Putin tarafından son derece sert tepki gösterilmiştir. Putin, Libya'ya yönelik uluslararası müdahalenin “Haçlı Seferlerini” anımsattığını vurgulamıştır. Ayrıca dönemin, Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Aleksandr Lukaşeviç yaptığı açıklamada, “Bir kaç ülkenin hava kuvvetleri, 19 Mart'ta Libya'ya karşı askeri eylemlere başladı, Moskova bu askeri eylemi üzüntüyle karşılamaktadır. Akıtılan kanın en kısa sürede durması ve ülkedeki iç çatışmanın kalıcı bir biçimde çözümlenmesi için Libyalıların birbirleriyle masaya oturup konuşmaları gerektiğini düşünüyoruz” ifadesini kullanmıştır. İkinci çağrı, Libya'daki hava hareketinin ikinci gününde Kremlin'den gelmiş, Fransa ve İngiltere “hedeflerin ayırım gözetilmeksizin vurulmamaları konusunda” uyarılmıştır.²⁰⁰ Bazı Rus uzmanlar açıklamalarında Moskova'nın siyasetinin kasıtlı olarak çelişkili olduğunu, bu politikanın “iyi polis-kötü polis” oyunu olduğunu zira Medvedev ve Putin'in aynı madalyonun iki yüzü olduklarını iddia etmişlerdir.

Rusya, ilerleyen dönemde Libya'daki ayaklanma sonucunda ortaya çıkan muhalif gruplar arasındaki siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar yoluyla Libya siyasetine müdahale etmek için bir etki alanı yaratmaya çalışmıştır. Böylelikle Rusya BM Güvenlik Konseyi tarafından tek yetkili olarak tanınan Tobruk merkezli Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanı Fayiz es-Serrac'a karşı ayaklanan General Halife Hafter'i desteklemiştir. Rusya'nın Halife Hafter'i destekleme amaçlarından biri Mısır'la ortak hareket ederek Libya sınırına hava kuvvetlerinin yerleştirilmesini temin etmektir.²⁰¹ “American Wall Street Journal”ın Avrupalı ve Libyalı yetkililere atıfta

¹⁹⁹ Roland Dannreuther, “Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution”, **Journal of European Integration**, December 2014, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2014.975990> (Erişim Tarihi 01.03.2022)

²⁰⁰ “Rusya'dan saldırıları durdurun çağrısı”, **En Son Haber**, 20 Mart 2011, <https://www.ensonhaber.com/gundem/rusyadan-saldirilar-durdurun-cagrisi-2011-03-20> (Erişim Tarihi 01.03.2022)

²⁰¹ Duygu Dersan Orhan, “Rusya Dış Politikasında Orta Doğu: Arap Baharı Sonrası Tehditler ve Fırsatlar”, **Avrasya Etütleri**, Cilt 53, Sayı 1, Yıl 2018, s. 87-116.

bulunduğu bir rapora göre Rusya, Hafter'ın Libya'nın en büyük petrol rafinerisini ele geçirmesine yardım etmek için paralı askerler göndermiştir. ABD istihbaratı, Rusya'nın Suriye hava üssünden Libya'ya devamlı olarak kargo uçaklarıyla asker ve mühimmat taşıdığını belirtmiştir.

Ayrıca, Mayıs ve Haziran 2020 yılında haberlerde MİG-29 savaş uçaklarının ve gelişmiş radar sistemlerinin Libya'ya gönderilmesinin görüntüleri de yer almıştır. Bunun yanı sıra Libya Ulusal Ordusu yaptığı açıklamada Suriye'nin Lazkiye şehrinden 6 Rus kargo uçağının havalandığını bildirmiştir. Libya ordu sözcüsü General Abduldahi Dırah bu kargoların Halife Hafter'ın ana karargâhı konumundaki Bingazi şehrine indiğini söylemiştir: “Uçaklar, Esed rejimine bağlı paralı asker ya da mühimmat taşıyor”. Sözcü, kargo uçaklarının Libya'nın doğusundaki Hafter güçlerine destek için, Suriye'de Esad rejimine bağlı paralı asker veya askeri mühimmat taşıdığını vurgulamıştır.²⁰² Bu haberlerin yayılmasından sonra Rusya bunların bir komplo olduğunu söyleyerek inkar etmiş, sadece Hafter güçleriyle IŞİD terör örgütüne karşı beraber çalıştıkları ifade etmiştir.

Trablus'un ilk entitüsü olan “Sadek Enstitü”sü kurucusu olan Anas El Gomati, Foreign Policy dergisinde 18 Ocak 2020 yazdığı makalede Putin'in Hafter, Serrac ve aynı anda Muammer Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam'la görüşerek tüm yumurtaları aynı sepete koymadığını iddia etmiştir. Aynı şekilde Putin'in Hafter'e 200 “Wagner Grubu” (Rusya merkezli bir özel askeri şirkettir) ve 3 milyar dolar yolladığını yazmaktadır.²⁰³ Paralı askerlerin en önemli görevlerinin Suriye'de veya Libya'da petrol ve gaz rafinelerini korumak olduğu finansmanlarının da bu yolla sağlandığı belirtilmektedir.²⁰⁴

Rusya resmi olarak Libya'daki kaosa taraf olmadığını iddia etse de Hafter güçleriyle bağlantısı açık seçik ortadadır. Suudi Arabistan, Mısır ve BAE gibi Ortadoğu ülkelerinin ikinci sırada kalmak istemesi de Rusya'yı ön plana çıkaran bir

²⁰² “Rusya'dan Hafter'e 6 uçak dolusu askeri yardım daha”, **Mepa News**, 16 Ağustos 2020, <https://www.mepanews.com/rusyadan-haftere-6-ucak-dolusu-askeri-yardim-daha-38809h.htm> (Erişim Tarihi 02.03.2022)

²⁰³ Mehmet Sinan Birdal, “Rusya'nın Libya politikası”, **Evrensel**, 29 Ekim 2020, <https://www.evrensel.net/yazi/85621/rusyanin-libya-politikasi> (Erişim Tarihi 02.03.2022)

²⁰⁴ “Rusya uzmanları Putin'in paralı askerleri olan Wagner Grubu'nu anlattı”, <https://www.haberturk.com/wagner-grubu-nedir-rusya-uzmanlari-putinin-parali-askerleri-olan-wagner-grubu-nu-anlatti-1853055>, (Erişim Tarihi 02.03.2022)

etken olmuştur. Bununla birlikte Rusya, Libya'da doğrudan ve kapsamlı bir savaşa dahil olmaktan da kaçınmaktadır.²⁰⁵ Ayrıca, Türkiye ile bu bölgelerde karşı karşıya gelmeyi de istememektedir. Libya'nın Rusya'ya uzaklığı ve Suriye'deki gibi askeri üslerin bulunmaması buradaki riskleri artıran çok önemli bir faktördür. Suriye ile Akdeniz, özellikle Rusya ana karası arasında uygun bir nakliye ve lojistik hattı karadan ve havadan Türkiye üzerinden geçebilmektedir. Bu sebeple Moskova, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki askeri operasyonlarda her zaman Türk faktörünü hesaba katarak hareket etmelidir. Ayrıca Ukrayna'daki krizin ve Rusya'nın içinde bulunduğu Suriye'deki iç savaşın maliyeti Rusya için yüksek ve bu krizler siyasi olarak çözülebilmiş değildir. Sonuç olarak, mevcut koşullarda Rusya, stratejik hesaplamalarla değil, olayların gelişmesi nedeniyle Libya sürecine dahil olmuştur denilebilir. Bu nedenle Rusya'nın Libya politikası doğası gereği daha savunmacıdır.²⁰⁶

3.2. Rusya'nın Zamanlaması ve Yöntemi Bakımından Kırım İlhakı

Kafkasya gibi Ukrayna da, Rusya tarafından ulusal güvenlik perspektifinde öncelikli bir jeopolitik saha olarak algılanmaktadır. Ukrayna, Rus milletinin tarih sahnesine çıkış ve Rus devletinin doğuş coğrafyası olarak tarihsel bağlamda da Rus düşüncesinde önemli yere sahiptir. Batı'nın Rusya içine nüfuz edebilmesi veya Rusya'nın Doğu Avrupa üzerinde tesirli olabilmesi bu coğrafyadaki hakimiyet ile yakından ilişkili olmuştur. Rusya'nın yüzyıllardır süregelen Akdeniz'e açılma ve Karadeniz'e hakim olma politikaları bakımından bugünkü Ukrayna toprakları hayati önem taşıırken; Akyar ve Odessa limanları ekonomik olduğu kadar askeri ve stratejik açıdan da belirleyici olmuştur.²⁰⁷ 2014 yılında Euromeydan olayları ve müteakip Kırım krizinde Rusya ilk toprak genişletme istikametinde bir siyaset izleyerek Avrupa devlet ve toplumlarına, geride kaldığı düşünülen riskleri hatırlatmıştır.

Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tanımayan / ihlal eden Rusya'ya bazı siyasi, diplomatik ve ekonomik yaptırımlar uygulanmıştır. Örnek olarak Rusya'nın G-8

²⁰⁵ Vladimir Subin, Alexandra Arkhangelskaya, "Russia's Africa Policy", *SAIIA*, September 2013, s. 10-12.

²⁰⁶ Mokhammad Akhiyadov, "Rusya'nın Libya politikası", *Anadolu Ajansı*, 06 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-rusya-nin-libya-politikasi/1794069> (Erişim Tarihi 02.03.2022)

²⁰⁷ Habibe Özdağ, *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna*, USAK Yayınları, Ankara 2016, s. 238-241.

üyeliğinin askıya alınması, NATO-Rusya ilişkilerinin askıya alınması, bazı diplomat ve devlet adamlarına uygulanan yasaklar gibi yaptırımlar ilk akla gelenlerdir. Bazı uzmanlar, Batı'nın ekonomik, mali ve enerji araçları üzerinden Rusya'yı dizginleme veya izole etme çabalarının, Rusya ile iş birliğine ihtiyaç duyulan uluslararası terörizmle mücadele, nükleer güvenlik, silahsızlanma ve Arap Baharı sonrası Ortadoğu'daki (başta Suriye olmak üzere) bazı bölgesel meseleler gibi konularda yeni sorunlara yol açacağına dikkat çekmişlerdir. Meselâ, ABD'li siyaset bilimci ve eski Savunma Bakan Yardımcısı Joseph S. Nye'ye göre Batı, Rusya'yı izole ederken, geliştirmek ve sürdürmek zorunda olduğu yukarıda belirtilen alanlarda Rusya ile iş birliği ihtiyacını göz ardı etmemeliydi.²⁰⁸

Bunlara rağmen, Batı'nın ekonomik, askeri, güvenlik ve diplomatik alanda uyguladığı yaptırımlar veya Rusya'yı yalnızlaştırma politikası, Rusya'yı Kırım'ın ilhak ve işgalinden vazgeçirmemiştir. Rusya tarafından stratejik bir tehdit olarak görülen Batı tarafından çevrelenme yani AB ve NATO genişlemesi, Kırım'ın ilhakından sonra oluşan yeni jeopolitik ortamda devam etmektedir. Soğuk Savaşın bitiminden sonra geliştirilmek istenilen Avrupa-Rusya, NATO-Rusya ilişkilerinin de güvenlik ve askeri anlamda, Kırım meselesinden ve 2022'de başlayan savaştan sonra olumlu bir mecraa kayacağı yakın gelecekte beklenmemektedir.

3.2.1. Ukrayna Krizinin Ortadoğu'daki Gelişmeler Bakımından Analizi

Genel anlamda Arap Baharı başladığı dönemden itibaren Rusya bekle ve gör politikası izleyip sonrasında da ayaklanmaların yaşandığı ülkelerde ABD ve AB'nin nüfuzunu azaltma hedefine yönelmiştir. Esad rejiminin devrilmesini, Deniz ve hava üslerinin kaybı marifetiyle Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarlarına darbe vuracak olan bir risk olarak gördüğü için Suriye'de daha açık ve askeri boyutu ağırlıklı bir politika izlemiştir. Konunun bir diğer boyutu enerji alanındaki rekabettir. Doğal gaz rezervleri ve üretimi açısından dünya devleri arasında yer alan küçük Körfez ülkesi Katar'ın, Suriye üzerinden Avrupa'ya döşenmesi düşünülen doğalgaz boru hattı sayesinde,

²⁰⁸ Joseph S. Nye, "Batı, Putin'i Dizginlerken Rusya'yı Kaybetmemeli", *Aljazeera*, Eylül 2014
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bati-putini-dizginlerken-rusyayi-kaybetmemeli> , (Erişim Tarihi 03.03.2022)

Avrupa'daki doğalgaz piyasasında belirleyici olmak istemesi de etkenler arasında olmuştur. Ama daha da önemlisi, Avrupa'nın Rus enerji kaynaklarına bağımlılığını azaltmak isteyen ABD'nin alternatif projeleri teşvik etmesi Rusya tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bölgedeki çatışmaların ortaya çıkardığı savunma sanayi ihtiyacının sadece Batı ülkelerinden karşılanması da Rusya açısından dezavantaj teşkil edecektir. Bu itibarla bölge devletleri, yönetimleri ve/veya örgütleri ile temas önemsenmekte, sahada varolmak bu bakımdan da gerekli görülmektedir. Suriye ve yakın çevresinde çatışmaya devam eden radikal İslamcı gruplar içinde savaşıyan Rus vatandaşlarının sayısının yüksek seviyelere ulaşması da Rusya tarafından ulusal güvenliğine ve özellikle Kuzey Kafkasya'daki radikal hareketlere yansımaları olabilecek bir husus olarak görülmüştür.²⁰⁹

Rusya 2008'de Gürcistan'ın, 2014'te Ukrayna'nın Batı ile bütünleşme çabalarına sert güç kullanarak karşılık vermiştir. Batı ile örtüştüğü düşünülen IŞİD ile mücadele hususu da muğlaklık içermektedir. IŞİD'in Suriye ve Irak sahasındaki yayılma süreci ile Ukrayna krizinin zamansal örtüşmesi dikkat çekicidir.²¹⁰ Keza, Rusya'nın Paris'teki terör saldırılarının ardından Suriye'deki hava hareketini dünya kamuoyuna yansıtma şekli, kamu diplomasisi ve psikolojik savaş alanındaki etkisini göstermiştir. Rusya'nın Suriye'de çeşitli muhalif gruplara yönelik hava hareketinde kullandığı bombaların üzerine “#Paris!” gibi yazılar yazıp sosyal medyada bunları paylaşması çok anlamlı olmuştur.²¹¹

Ağustos 2008 Savaşı'nda gerekli tepkinin verilmemesi ve Suriye'de kırmızı çizgileri ihlal etmesine rağmen Esad'a karşı bir yaptırım uygulanmaması, küresel güvenlik yönetiminde bir boşluğun olduğunu göstermiş bu da Putin'in Kırım ihlakında daha cesur olmasını sağlamıştır.²¹² Nitekim hem Gürcistan'da hem de Kırım'da bağımsız bir devlete saldırmazlık ilkesi ihlal edilmiş ve Batı'nın bu konudaki tepkisinin Rusya için pek caydırıcı veya engel teşkil etmediği görülmüştür. Kırım'ın

²⁰⁹ Seda Türkoğlu, “Suriye, Rusya İçin Neden Önemli?” **Sözcü**, 07 Ekim 2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/>, (Erişim Tarihi 03.03.2022)

²¹⁰ Mehmet Efe Çaman, “Suriye Örneğinde Türkiye ve Rusya Arasındaki Jeopolitik İhtilafın İdeolojik Nedenleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Yıl 2015, s. 79, 80.

²¹¹ “Rusya'dan IŞİD Hedeflerine Paris Mesajlı Füze”, **Hürriyet**, 21 Kasım 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyadan-isid-hedeflerine-paris-mesajli-fuze-40016822>, (Erişim Tarihi 03.03.2022)

²¹² Şaban Kardaş, “Türkiye ve Ukrayna Krizi: Suriye Krizinin İzdüşümleri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 6, Sayı 62, Mayıs-Haziran 2014, s. 5-7.

ilhakından sonra uygulanan yaptırımlar devam ederken, Rusya Suriye'deki krizde daha aktif bir politika izlemeye başlamış. Böylelikle Kırım'ın ilhakı ve Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçılara verilen desteği unutturmak şeklinde bir caydırma politikası izlediğini söyleye biliriz.²¹³ Kırım ve Ortadoğu gibi Batı için önemli olan uluslararası sorunların Rusya'nın onayı olmadan çözülemeyeceği, Rus çıkarları ile çatışmalarını konusunda mesaj verdiği de yorumlanabilir.²¹⁴

Rusya, jeopolitik çıkarları açısından hayati önem taşıyan Ukrayna Krizini kendi lehine çevirerek ele aldıktan sonra Suriye meselesine daha fazla müdahil olmaya başlamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi Suriye'de sahip olduğu Tartus Üssü'ne ek olarak Lazkiye'deki üsteki askeri varlığını artırmaya çalışmış ve 24 Kasım 2015'te Türkiye tarafından uçağının düşürülmesi bahane ederek, Lazkiye'deki hava Üssü'nde hem asker sayısını hem de teçhizatını artırmıştır. Tüm aktörler 2014 yılında Kırım'ın ilhakına ve Ukrayna'da devam eden krize odaklanırken 2015 yılı itibarıyla Rusya, hem Şam rejimine desteğini hem de Suriye'de IŞİD'e karşı mücadele adı altında kendi bölgesi dışındaki varlığını dünyaya göstermek istemiştir diye biliriz.²¹⁵

3.3. Suriye İç Savaşı ve Rusya'nın Müdahil Oluşu

Hafız Esad döneminden beri Suriye'nin iç dinamikleri ve öncelikli olan güvenlik kaygıları, güvenlik güçlerinin toplum üzerindeki hakimiyetinde somutlaşmıştır, bu da muhalefetin yurt dışında örgütlenmesine yol açtı. Ancak, farklı ülkelerde çeşitli kuruluşlar örgütlendiğinden; ideolojileri ve bakış açıları arasındaki farklılıklar, parçası oldukları ülkelerin politikalarından da farklıydı, yani bir birlik sağlanamazdı. Ancak Baas yönetimine uzun süredir tek etkili muhalefet eden siyasi grup, Müslüman Kardeşler ve bağlı oldukları insanlar olmuştur.

Hafız Esad'ın ölümünden sonra Suriye'deki sosyal ve siyasi muhalefet daha görünür hale geldi. Hafız Esad'ın despot kişiliğinin etkisinin ortadan kalkması ve

²¹³ Ingo Mannteufel, "Putin'in Ukrayna Krizindeki Suriye Kozu", DW, Ocak 2016, <https://www.dw.com/tr/yorum-putinin-ukrayna-krizindeki-suriye-kozu/a-18956977>, (Erişim Tarihi 05.03.2022)

²¹⁴ Burak Çalışkan, "Rusya-Suriye İlişkileri ve Ortadoğu Krizlerine Etkisi", İNSAMER, Rapor 14, 22 Mart 2016, s. 8, 9.

²¹⁵ Alexander Shumilin, "Russia's Diplomacy in The Middle East: Back to Geopolitics", İFRİ, May 2016, s. 23, 24.

Beşar Esad'ın bir reform süreci başlatma vaadinin ardından siyasi ortam, muhalefet gruplarını hükümete karşı seslerini duyurmaya, siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları oluşturmaya teşvik etti. Beşar Esad, kamuoyuna dürüst, reformcu ve zamanının ılımlı adamı olarak tanıtıldı ve ülkeyi de iyi bir şekilde yönetecek bir izlenim uyandırmıştır. Ancak gerçekte Hafız Esad'ın halefi olduğunu her zaman kanıtlamıştı. Rahatsızlığını yüksek sesle ifade etmekte hiçbir zaman tereddüt etmemişti ve iktidarını doğrudan hedef alan ve reform talep eden ülkenin önde gelen entelektüellerine sert tepkisini dile getirmekten asla çekinmemiştir.²¹⁶

Arap Baharı ayaklanmaları sırasında, Hafız Esad'ın ölümüyle rejimin şiddetli tepkisinden nasibini alan Suriye muhalefeti, bir araya geldi ve siyasi çözüm aradı. Ancak muhalifler arasındaki fikir ayrılıkları, koordinasyon eksikliği, diasporadaki muhalefet ile siyasiler arasındaki güven sorunu ve muhalefet gruplarının siyasi partilerinin olmaması büyük bir eksiklik yaratıyordu. İsyanların başlangıcından bu yana Suriye Ulusal Konseyi (SUK), Yerel Koordinasyon Komiteleri, Müslüman Kardeşler, Şam Ulusal Demokratik Değişim Bildirgesi, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Ulusal Değişim Hareketi ve muhalefetteki isimleri olmayan diğer birçok örgüt burada adı geçen Beşar Esad'a karşı taleplerini dile getirdiler. Fakat bilinçsizce hareket etmeleri Beşar Esad'ın konumunu güçlendirme etkisi yarattı. Suriye'deki protestoların başlamasının ardından, Esad'ın da bu protestoları kanlı bir şekilde yatıştırması, yurt içi ve yurt dışındaki muhalefet hareketlerinin bir çatı konseyi oluşturmak için bir araya gelmesine neden oldu.

20 Ağustos 2011 tarihinde İstanbul'da kurulan SUK, kısa sürede genişleyerek üye sayısını 310'a çıkardı ve Suriye'nin en büyük muhalefet grubu oldu. Esad rejimini sona erdirmek ve Suriye halkının taleplerini uluslararası topluma duyurmak için kurulan SUK, Şam Ulusal Demokratik Değişim Bildirgesi Hareketi, Suriyeli Müslüman Kardeşler, Süryaniler, bazı Kürt aşiretler, laik ve bağımsız muhalifler yerel koordinasyon komiteleri tarafından desteklendi.²¹⁷ Arap Baharı'nın Suriye'ye

²¹⁶ Sabir Askeroglu, "Suriye İç Savaşının Onuncu Yılında Değişen Dengeler", **İRAM**, 27 Mart 2020, <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasinin-onuncu-yilinda-degis-en-dengeler/> (Erişim Tarihi 05.03.2022)

²¹⁷ "The Syrian National Council", **Carnegie**, 25 September 2013, <https://carnegie-mec.org/diwan/48334?lang=en> (Erişim Tarihi 06.03.2022)

sıçraması rejim için bir sürpriz olmadı ve bu yüzden de rejimin buna hazırlanması ve iyi bir şekilde tabii ki dış aktörlerin yardımıyla direniş gösterdiğini söyleyebiliriz.

Suriye'nin dengeleme politikasını, özellikle Esad yönetimini değerlendirirken, diğer ülkelerin iç savaşa ve Esad rejiminin kendisine ve Suriye-Rusya yakınlaşmasına karşı tavrını da göz önünde bulundurmak aynı derecede önemlidir. Beşar Esad, hedeflerine ulaşmak için bölgedeki iki süper güç arasında manevra yapma şansı bulamadığına göre aradaki çizgileri çizebilmek için her iki faktörü göz önünde bulundurması gerekiyordu. Diğer bir deyişle, her ne kadar ilk etapta ikili ilişkilerin ortak paydaları etrafında pekiştiği düşünülse de, onları diğer ülkelerden ayıran noktalar ve kökleşmiş politikaları her iki müttefik için de bir araya gelen iki faktördü. Bu nedenle, Suriye'deki olayların başlangıcından itibaren, Rusya-Suriye ilişkilerini uygun şekilde yapılandırmak için diğer aktörlerin müdahaleleri ve hatta bazı dokunuşları, formüle edilen ve ima edilen tavırlar, politikalar tespit edilecektir.²¹⁸

Rusya'nın Avrasyacı gözüyle bakıldığında, Esad rejiminin iktidardan indirilmesi ve Atlantikçi politikalara göre hareket edecek yeni bir yönetimin iktidara gelmesi, Rusya'nın bu ülkedeki etkisini zayıflatacak ve hatta tamamen ortadan kaldırabilir. Üstelik Akdeniz'deki tek deniz üssü Tartus'un kaderini şüpheli hale getirecektir. Başka bir deyişle, Rusya'nın Suriye'de izlediği politika, Avrasya ideolojisinin temel önermeleri ve ilkeleriyle örtüşmektedir. Aslında bu ideoloji, Rusya'nın çıkarlarına öncelik veren ve gerekirse sert güç faktöründen kendi lehine yararlanmaktan çekinmeyen bir doktrin içeriyor. Suriye örneğini Ukrayna örneği ile ele alırsak, Rusya'nın dış politikasında var olan bir düzenlilik göze çarpmaktadır. Buna göre, Rusya'nın Suriye ve Ukrayna politikaları esasen Avrasyacı şartlar altında, Rus karar alıcılarının Batı ve ABD'nin (Atlantikçilerin) kalpgahı çevrelemelerinin önünü almak için olduğu görünmektedir. Rusya, Gürcistan savaşında da benzer bir tepki göstermiştir. Rusya, sert güç kullanarak Gürcistan'ın NATO'ya girmesini engellemeyi başarmış ve ABD bu duruma karşı çıkamamıştır.²¹⁹

²¹⁸ Yiğit Oğuz, "Uluslararası İlişkilerde Gündeme Dair-1: Suriye Krizi", **KBÜ Uluslararası İlişkiler Kulübü**, Haziran 2017, Sayı 1, s. 7-10.

²¹⁹ Aleksandr Dugin, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, Kaynak Yayınları, Ankara 2017, s. 121.

2013'teki Suriye krizi nedeniyle daha aktif bir diplomasi başlattığı anlaşılan Rusya, 30 Eylül 2015'te Esad rejimini desteklemek için Suriye'de hava operasyonları başlattı. Aslında Moskova'nın Suriye krizi için yeni planını müdahaleden bir ay önce ortaya konulmuştur. Putin yönetimi, ABD liderliğindeki IŞİD'e karşı uluslararası koalisyonun etkisiz olduğunu savundu ve Esad rejimini, yerel Kürt gruplarını ve bölgedeki ülkeleri birleştirmek için yeni bir koalisyon teklifinde bulundu. Rusya hem de Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, İran ve İsrail gibi bölgedeki ülkelerle diplomatik girişimlerini hızlandırmış ve bu ülkelerle Suriye konusunda bir takım anlayışlar tesis etmeye çalışmıştır.²²⁰

Siyasi arenada bu olaylar yaşanırken Eylül ayında Rusya'nın Suriye'de askeri varlığını artırdığını gösteren uydu görüntüleri ve haberler tüm uluslararası kamuoyunu bir anda sarmıştı. Rusya'nın özellikle Lazkiye'de Basil Esed Havaalanı çevresinde donanımlı bir askeri üs kurduğu, buraya son nesil silah ve teçizat konuşlandığı tespit edilmiştir. Rusya'nın kurduğu bu yeni havva üssü "Hmeymim" dışında Tartus'taki üssüde güçlendirdiği görülmekte idi, nitekim buraya 1.700'e yakın askeri uzman göndermiştir. Bazı medyalar Rus kuvvetlerinin Esad rejiminin yanında muhalif güçlere karşı çatıştığını belirtmiş olasıda Rusya bu haberlerin asılsız olduğunu söylemiştir. Rusya'nın Suriye'deki askeri varlığı ortaya çıkınca, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ve diğer yetkililer yaptığı açıklamalarda; Suriye'de IŞİD'le mücadele yetersiz olduğu için Rus askeri Esad rejimiyle beraber bu terör grubuna ve IŞİD yanlısı örgütlerle mücadele kapsamında beraber hareket ettiklerini belirtmiştir.²²¹

Suriye topraklarında bu gelişmeler baş verirken dikkati çeken bir başka konu, Rusya'nın yaptığı bu seferlerde İran ve Irak havasahasını kullanmasıdır. Nitekim Eylül ayında, Bağdat'ta bu dört ülke teröre karşı ortak bir askeri koordinasyon oluşturduklarını açıklamışlardı. Moskova'nın Esad rejimine destek verdiği ve aynı anda İran ve Irakla askeri ilişkilerini geliştirmesi bazı siyasetçilerde, Rusya'nın

²²⁰ Reid Standish, "Russian Troops are in Syria, and We have the Selfies to Prove it", **Foreign Policy**, 8 Eylül 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/09/08/russian-troops-are-in-syria-and-we-have-the-selfies-to-prove-it/> (Erişim Tarihi 06.03.2022)

²²¹ "Rusya Suriye'de askerleri olduğunu doğruladı", **Sözcü Gazetesi**, 10 Eylül 2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/rusya-suriyede-askerleri-oldugunu-dogruladi-932028/> (Erişim Tarihi 06.03.2022)

Ortadoğu'daki mezhep çatışmalarında “Şii blokuna” destek verdiği şeklinde yorumlanmıştır.²²²

Rusya'nın, Suriye'deki askeri varlığı dünya medyasında tartışılan bir dönemde New York'ta bir araya gelen BM Genel Kurulu'nun gündemini Putin'in on sene sonra bu platformda yaptığı konuşma gündem olmuştur. Putin bu konuşmasında Şii blokuna verilen destek düşüncesini çürüterek “İŞİD'e karşı tüm bölge güçlerinin dahil olacağı geniş çaplı bir uluslararası koalisyon kurulmalı ve Esad rejimiyle yerel Kürt güçlerinin de bu koalisyonda yer alması önemli ölçüde gerekli” ifadesini kurarak dikkat çekmiştir.²²³ Ayrıca Ukrayna krizi nedeniyle Putin siyasi görüşmeleri askıya almıştı ve BM Genel Kurulu toplantısı vasıtasıyla bazı siyasilerle görüşme fırsatı buldu. Burada özellikle Putin ve Obama görüşmesi dikkat çekmektedir, zira bu iki başkan yaklaşık iki senedir görüşmemişlerdi. Bu görüşmede Esad rejiminin geleceği hakkında ortak bir fikir sahibi olmamışlarsa da, İŞİD hakkında ortak bir iş birliği niyetini sergilemişlerdi.

BM platformundaki Obama ve Putin diyalogundan iki gün sonra Rusya Suriye'de sözde İŞİD mevzilerini vurmaya başlamış fakat bombaladığı mevzilerin birçoğu Esad rejimine karşı çatışan ve bazılarının da ABD tarafından desteklendiği gruplar olmuş. Rusya'nın bu operasyonu Suriye'de ne yapmak istediği hakkında soru işaretlerinin çoğaltmış. Nitekim ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Katar, Suudi Arabistan ve Türkiye ortak açıklama yaparak Rusya'nın İŞİD'le mücadele adına Suriye muhalefetini ve sivilerini vurmasını eleştirmiştir.²²⁴

Putin yönetiminin küresel düzeyde temel amacının, Rusya'nın Ukrayna krizi nedeniyle diplomatik izolasyonunu zayıflatmak için Suriye'de aktif rol almak olduğunu söyleyebiliriz. Zira Rusya'nın Suriyede'ki hava operasyonları ABD ile arasında yeni bir anlaşmazlığa yol açmışsa da Kırımın ihlakından sonra Washington ve Moskova arasında askıya alınan askeri görüşmeler bu nedenle yeniden başladığına

²²² Elnur İsmayilov, “Rusya-Batı Krizi Çerçevesinde Rusya'nın Yeni Askeri Doktrini”, **BİLGESAM**, 25 Şubat 2014, https://www.academia.edu/11080971/Rusya_Batı_Krizi_Cercevesinde_Rusya_nin_Yeni_Asker_Doktrini (Erişim Tarihi 07.03.2022)

²²³ “70-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН”, **Kremlin**, 28 Eylül 2015, <http://kremlin.ru/events/president/news/50385> (Erişim Tarihi 08.03.2022)

²²⁴ “7 Ülkeden Rusya'ya Çağrı”, **Radikal**, 2 Ekim 2015, <http://www.radikal.com.tr/dunya/7-ulkeden-rusyaya-cagiri-1443711/> (Erişim Tarihi 08.03.2022)

vurgu yapılabilir. Obama yönetiminin Suriye krizine doğrudan katılma konusundaki isteksizliği, uluslararası koalisyonun IŞİD'e karşı hava operasyonlarının istenen sonuçları getirememesi, ABD tarafından başlatılan eğit-donat programının başarısızlığa uğraması ve özellikle avrupa ülkeleri için son dönemde büyük bir soruna dönüşen Suriyeli mülteciler faktörü Batı ile Rusya arasında yeni bir siyasi diyalogu zorunlu kılmıştır.²²⁵

Rusya'nın müdahalesi sonrası AB ve ABD yetkililerin Suriye'deki geçiş sürecinin Esad'la bir çözüme varacakları mesajını vermeleri bu açıdan önemlidir. Almanya başbakanı A. Merkel de Rusya'yla iş birliği yapılmadan mülteci krizinin çözümü zor olacak ve AB'nin bu konuda yetersiz kaldığı hakkında ipucu vermiştir. Bu gelişmelerin peşinden hız kazanan III. Cenevre süresinde Rusya'nın ABD ile beraber en etkin rolü sahiplenilen devlet olması da Putin iktidarının Suriye müdahalesi sayesinde küresel düzeydeki en önemli hedefine ulaştığına işaret etmektedir.²²⁶

Bölgesel düzeyde bakıldığında Moskova'nın öncelikli hedefi Esad rejimiyle beraber Suriye ve Ortadoğu'da varlığını sürdürebilmektir. Bu amaçlarda 2015 yılında Esad rejimi muhalif gruplar ve IŞİD karşısında %18 oranında toprak kaybetmesiyle Rusya buraya doğrudan müdahil olarak ülkedeki durumu Esad lehine çevirmeyi hedeflediği söylenebilir.²²⁷ Bir başka iddiaya göre Rus müdahalesinden önce Temmuz ayında İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü'nün komutanı Tümgeneral Kasım Süleymani Moskova'yı ziyaret etmiş ve Rus yetkilileriyle görüşmüştür. Bu görüşte Süleymani, Rusya Suriye'ye müdahale etmezse Esad'ın savaşı kaybedeceğine dair mesajlar verdiği iddia edilmiştir.²²⁸

Ulusal düzeyde bakıldığında Suriye'de IŞİD ve diğer muhalif gruplarla beraber Esad rejimine karşı çatışan 7.000 civarında militanın Rusya, Kafkasya ve Orta Asya kökenli olduğuna da dikkat çekmek gerekir. 2014 yılında Rusya'da yayınlanan rapora

²²⁵ “Kerry Says Syria’s Assad Must Go But Timing Negotiable”, **Aljazeera**, 20 Eylül 2015, <https://www.aljazeera.com/news/2015/9/20/kerry-says-syrias-assad-must-go-but-timing-negotiable> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

²²⁶ “Меркель: Европа без России не справится с проблемой беженцев”, **Ntv.ru**, 22 Eylül 2015, <https://www.ntv.ru/novosti/1534816/comments/> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

²²⁷ “Rusya Suriye'deki savaşın gidişatını değiştirdi”, **Sputnik News**, 23 Ocak 2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201601231020396318-rusya-suriye-isid/> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

²²⁸ “Putin’i Esad için İranlı general Kasım Süleymani mi ikna etti?”, **T24**, 8 Ekim 2015, <https://t24.com.tr/haber/putini-esad-icin-iranli-general-kasim-suleymani-mi-ikna-etti.312246> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

göre 800 civarında Rus vatandaşı IŞİD'e katılmış, bu rakamlar 2015 yılında 2.400'e yükselmiştir. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da hassas güvenlik durumu göz önüne alındığında, bu militanların ileri de Suriye'yi terk edip kendi topraklarına dönerek burada eylemler yapacakları endişesi Putin yönetimini bir hayli tedirgin etmektedir. Bu nedenle Rusya bir çeşit “önleyici müdahale” yaklaşımı dahilinde bu meseleyi kendi topraklarına taşımadan çözmeyi planladığı söylenebilir ve ülke içinde de güvenlik tedbirlerini artırdığı bilinmektedir.

Ukrayna krizi sonrası Batılı devletlerin yaptırımlarına ilaveten petrol fiyatlarının düşmesi Rusya'ya ekonomik anlamda çok büyük bir zarar vermiş. Ülke gelirinin yarısından fazlasını petrol ve doğal gaz satışından sağlayan Rusya ekonomisi 2015 yılında %4 küçülmüş ve Rus rublesi ABD doları karşısında %25 oranında değer kaybetmiştir. Bu bağlamda Putin yönetiminin Kırım ve Suriye müdahalelerini Rus medyasına “Batı'ya karşı kazanılan zafer” şeklinde sunması işe yaramış gözükmemektedir, zira ülkedeki tüm ekonomik sıkıntılara rağmen Putin'in arkasındaki halk desteği yıl boyunca yüzde %80-%90 seviyesinin altına hiç inmemiştir.²²⁹

3.4. Rusya'nın Libya'ya Artan Müdahalesi

2015 sonrasında Rusya'nın Ortadoğu politikasında yeni bir aktör ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra Putin yönetimi, Libya, BAE ve Suriye başta olmak üzere tüm Ortadoğu devletleriyle ilişkilerinde, RF'de yaşayan Müslüman unsurları aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Moskova'nın bu yeni “paralel diplomasisinin” başında ise hiç şüphesiz Ramazan Kadirov yönetimi ön saflarda yer alıyor. Günümüzde Kadirov, RF'deki özerk cumhuriyetlerin başkanları arasında resmi olarak Ortadoğu temsilcisi olan tek yöneticidir. Aynı şekilde Rusya'nın Libya Temas Grubu başkanı Lev Dengov'un da Kadirovla yakın ilişkilerinin olduğu biliniyor. Bu bağlamda Kremlin, Ortadoğu politikasında Kadirov faktörünü çok iyi bir şekilde değerlendiriyor. Örneğin Eylül 2017 yılında Moskova'da, Rusya Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı, Libya Ulusal Ordusu sözcüsü Ahmed el-Mismari ile görüşmelerde

²²⁹ Emil Aslan Souleimanov, “Mission Accomplished? Russia's Withdrawal From Syria”, **Middle East Policy**, 09 June 2016, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mepo.12198> (Erişim Tarihi 10.03.2022)

bulunurken, aynı gün Kadirov, Çeçenistan'ın başkenti Grozni'de Libya UMH'nin Başkanlık Konseyi Başkan Yardımcısı Ahmed Muaytik ile görüşmeler yapmıştı.

Rusya'nın dış politikasında izlediği bu “paralel diplomasi” aslında Putin yönetiminin iç yapısının bir yansımasıdır. İlk bakışta sert ve otoriter bir yapıya sahip olduğu düşünülen Putin hükümetinin gerçek gücü, Rus yönetimindeki çeşitli elit grupların çıkarları arasında kurduğu dengeye dayanıyor. Bu bağlamda Putin Ortadoğu politikasında Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları arasında rekabet yaratarak içlerinden birinin güçlenmesini engellemekte ve böylece son karar verici konumunda olmaktadır.

Uzun süredir Libya'da devam eden iç savaş, söz konusu Rus dış politikası hedeflerinin gerçekleşmesi için uygun bir ortam yarattı. Aynı zamanda ABD'nin doğrudan müdahale etmemeyi tercih ettiği, Suudi Arabistan ve BAE gibi unsurlar üzerinden dolaylı yollardan müdahalelerde bulunduğu ve AB'nin ortak bir duruş geliştiremediği ortamda Moskova daha rahat hareket edebilmekte. Öte yandan Türkiye, Libya krizinde Rusya'ya karşı net duruşu olan tek güçtür. Fakat son yıllarda Türkiye ve Rusya, özellikle Suriye konusunda farklı düşüncelerde olsalar da yaptıkları müzakereler sonucunda ortak hareket etmeyi başardılar. Nitekim 13 Ocak 2020 tarihinde Moskova'da Hafter ile Serrac arasında bir ateşkes görüşmesini düzenleyen Rusya ve Türkiye, aslında Libya krizinde de ortak hareket etmeye hazır olduklarını göstermişlerdir.²³⁰

2019 yılı boyunca Hafter'in Libya stratejisi, Trablus'un kontrolünü ele geçirme hedefine dayanıyordu. Öte yandan, Serrac liderliğindeki UMH'nin stratejisi, başkent Trablus ve çevre bölgelerin savunmasını amaçlıyordu. Ancak Türkiye ile Ulusal Mutabakat Hükümeti arasında Kasım 2019'da imzalanan askeri anlaşmanın ardından, Türkiye'nin Serrac hükümetine vermeye başladığı destekle Libya'daki güç dengesi önemli ölçüde değişti. Libya UMH, askeri konseptini savunma stratejisinden aktif karşılık verme ve hasmı Hafter'in güçlerini Trablus'a yakın stratejik alanlardan uzaklaştırmak için değiştirdi. Hafter güçleri ise ellerinde tuttukları stratejik bölgeleri

²³⁰ Sabir Askeroglu, “Rusya'nın Libya'daki Hedefleri”, İRAM, 30 Mayıs 2020, <https://iramcenter.org/rusyanin-libyadaki-hedefleri/>, (Erişim Tarihi 10.03.2022)

korumaya öncelik vermek zorunda kaldılar, ancak bu süreçte Libya'nın batı kesimlerinden ülkenin doğusuna doğru çekilmek zorunda kaldılar.

Libya'daki güç dengesindeki değişim, doğal olarak dış aktörlerin politikalarını da etkiledi. Hafter'e destek veren güçlerden biri olan Rusya, diğer aktörlerden daha fazla öne çıktı ve bununla birkaç nedeni vardı. İlk Hafter'in arkasındaki BAE, Suudi Arabistan ve Mısır koalisyonunun ya da Fransa'nın, Libya UMH'nin başarılarının arkasındaki Türkiye'yi, Libya'daki politikalarından vazgeçirme gücünden yoksun olmasıydı. Dolayısıyla da Rusya bu rol için en uygun aktör olarak öne çıkmaya başladı.²³¹ Ayrıca BAE-Suudi Arabistan-Mısır üçlüsünden farklı olarak Rusya, Türkiye ile krizleri durdurma ve bunu iş birliğine dönüştürme tecrübesine sahip aynı şekilde Türkiye için de Rusya potansiyel ortak olarak görülmektedir. Türk-Rus ilişkisinin bu niteliği, Rusya'nın Türkiye ile müzakere etmesinin önünü açmakta ve çözüm bulma olasılığını artırmaktadır.

Rusya, Ukrayna'daki paramiliter güçleri desteklemek için kullandığı Wagner grubunu Suriye'den sonra Libya'ya Hafter'i desteklemek için yolladı. Wagner grubunu anlatırken uzmanlar sadece askeri bir yapıdan bahsetmiyorlar. Aksine milislerin seçim propagandasından sosyal medyaya, askeri eğitimden konvansiyonel medyaya kadar pek çok farklı alanda uzmanlaştığı belirtiyorlar. Özellikle Afrika devletlerinde seçimlere müdahale etmek, protestoları bastırmak gibi birçok görevlerde kullanıldığını bildiriyorlar. Libya örneğinde ise Wagner'in petrol tesislerinin güvenliğini sağlayan ana unsur olduğu bilinmektedir.²³²

Libya'daki Rus güçleri "Petrol Hilali" olarak bilinen Bingazi ile Sirte illeri arasındaki bölgeye odaklanmaktadır. Bu nedenle Sirte'de ve ülkenin orta kesimindeki "Cufra Hava Üssü"nde ciddi bir Wagner varlığı bulunmaktadır. İlaveten "Barak Şati Hava Üssü"nde de güçlerini artırdıkları rapor ediliyor. Libya güvenlik güçleri, Cufra ve Sirte arasında kazılan hendeklerin Wagner grubu tarafından kazıldığını iddia ediyor ve askeri üslerdeki Rus faaliyetlerinin büyük ölçekte olduğuna

²³¹ Suinbay Suyundikov, "Rusya'nın Libya Politikası", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 25 Eylül 2020, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/rusya-nin-libya-politikasi> , (Erişim Tarihi 10.03.2022)

²³² Mücahit Aydemir, "ABD, Libya'daki petrol üretimine Rus 'Wagner' müdahalesinden endişeli", **Anadolu Ajansı**, 26 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-abd-libyadaki-petrol-uretimine-rus-wagner-mudahalesinden-endiseli/1891499> (Erişim Tarihi 10.03.2022)

inanıyor. Ayrıca uydu görüntüleri üstte konuşlanmış, Rus P-18 radar sistemlerini de tespit etmiştir.²³³

Rusya, paralı askerlerini Cufra ve Sirte yollayarak Libya'daki güç dengesinin UMH aleyhine değiştirerek, Libya'da büyük bir güç olduğunu kanıtlamaya çalışıyor. Ancak izlediği bu politika, “yapıcı diplomasi” kavramı üzerinden çizmeye çalıştığı imajına ve güvenilirliğine zarar vermektedir. Resmi söylemi ile eylemi arasındaki uyumsuzluk RF'nin itibarını kötü yönde etkilemektedir. Bu şekilde, bir ülkenin yeraltı kaynaklarına el koymak isteyen Rusya görüntüsü vermektedir.

Rusya'nın Libya'daki kısa vadeli ve öncelikli amacı, Türkiye destekli UMH'nin Hafter'e karşı askeri başarısını engellemek ve Hafter güçlerinin tamamen zayıflamasını önlemektir. Elbette bunu diplomatik yöntemlerle ve Libya'daki güç dengesini sağlayarak yapmaya çalışıyor. Hafter'in zayıflaması ve başarısızlığının kaçınılmaz olması durumunda siyasi aktörler, Libya içi aşiretler ve paralı askerler Hafter'e olan desteklerini azaltabilirler veya desteklerini kesebilirler ya da karşı tarafa geçebilirler. Ayrıca Hafter'in bu süreçteki siyasi ve stratejik kayıpları, yabancı aktörlerin Hafter'e askeri ve ekonomik desteğini azaltmalarına veya Hafter'e yönelik siyasi tutumlarını değiştirmelerine neden olabilir.²³⁴

Rusya'nın son dönemlerde göz ardı edemediği bir konu daha, Libya'da Hafter üzerinden kurduğu nüfusun Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam Kaddafi'nin ortaya çıkması ile kaybetmek endişesidir. Trablus Terörle Mücadele Teşkilatı Komutanı Albay Abdülbasit Tikka'ya göre Seyfülislam'ın dönüşünden en çok zarar görecektir olan şüphesiz Halife Hafter olacaktır. Zira Hafter, Kaddafi rejimine bağlı güvenlik birimlerinin liderleriyle 2014'ün sonundan beri ittifak kurmuş, Mısırlı güvenlik görevlilerinin direktifleri doğrultusunda onlara bağlı unsurları milislerinin saflarına katmıştı. 2019'da Seyfülislam yüzünden tutuklanan iki Rus ajandan aktarılan bir açıklamaya göre, Seyfülislam'ın kendisi de Hafter saflarındaki savaşçıların %80 kendi destekçileri olduğunu savunuyor. Hafter'in Trablus'u ele geçirmek için başlattığı

²³³ Selami Kökçam, “Biden yönetiminin Libya'daki Rus varlığına karşı tutumu nasıl olacak?”, **TRT Haber**, 4 Şubat 2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/biden-yonetiminin-libyadaki-rus-varligina-karsi-tutumu-nasil-olacak-553348.html>, (Erişim Tarihi 12.03.2022)

²³⁴ Güner Özkan, Elif Özkan, “Rusya'nın Büyük Güç Test Alanı Olarak Libya”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 21, Sayı 47, Yıl 2020, s. 25-31.

savaşta aldığı acı yenilgi sonucunda yerel ve uluslararası imajının büyük ölçüde zedelendiği bir ortamda Seyfülislam'ın dönüşü, özellikle Rusya destekli Hafter saflarında çatlağa sebep olabilir.²³⁵

Libya'da yakın zamana kadar paralel olarak iki yürütme organı mevcuttu Trablus'taki Libya UMH ve ülkenin doğusundaki Hafter ve parlamento tarafından desteklenen geçici hükümet. Savaşan tarafların silahlı oluşumları uzun süreli savaşlar verdi. Mayıs 2017'de Abu Dabi'de ve daha sonra Temmuz'da Paris'te Hafter ile Serrac arasında bazı anlaşmalara varılmasına rağmen bu anlaşmalar uygulanamadı. Serrac hükümeti BM tarafından tanınmasına rağmen, Hafter ve Libya Temsilciler Meclisi dünyanın başta Rusya olmakla birçok ülkesi tarafından desteklenmektedir. UMH ise Fransa dışında Batılı ülkelerden siyasi, Türkiye ve Katar'dan da askeri ve maddi yardım almaktadır.²³⁶

23 Ekim 2020 Cenevre'de Serrac ve Hafter hükümetleri birimlerinden beş askeri personeli içeren 5+5 komitesinin üyeleri, kalıcı bir ateşkes anlaşması imzaladı. Sonuç olarak, bu yılın Şubat ayının başında, farklı yollarda BM'nin arabuluculuğunda yapılan müzakerelerin ardından, Libya'nın tek hükümetinin Başbakanı Abdulhamid Dibeybe ve Başkanlık Konseyi'nin üç üyesi seçildi. Ana görevleri, ülke genelindeki farklı güç yapılarını birleştirmek ve 24 Aralık 2021'de Libya'da yapılacak olan cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerine ülkeyi hazırlamak ve yürütmek olacak.²³⁷

Sonuç olarak, özellikle son yıllarda Libya'daki varlığını artıran Rusya'nın temel hedefi, buradaki ekonomik ve güvenlik çıkarlarından ziyade, Akdeniz bölgesinde hem uluslararası güçler hem de bölge güçleri arasında süren jeopolitik rekabette söz sahibi bir aktör olmaktır. Dolayısıyla, mevcut gidişatta Libya iç savaşında kimin galip geleceğinden emin olamayan Rusya, sadece Hafter yönetimine

²³⁵ Mücahit Aydemir, "Libya'da Seyfülislam'ın dönüşü Hafter saflarında kırılmaya yol açabilir", **Anadolu Ajansı**, 03 Ağustos 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-seyfulislam-donusu-hafter-saflarinda-kirilmaya-yol-acabilir/2323241>, (Erişim Tarihi 13.03.2022)

²³⁶ Mücahit Aydemir, "5+5 Ortak Askeri Komitesi, yabancı asker ve savaşçıların aşamalı olarak Libya'dan ayrılması planını onayladı", **Anadolu Ajansı**, 08 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-5-ortak-askeri-komitesi-yabanci-asker-ve-savascilarin-asamali-olarak-libyadan-ayrilmasi-planini-onayladi/2386875>, (Erişim Tarihi 13.03.2022)

²³⁷ "Источник: Россия Поддерживает Регулярные Контакты Со Всеми Сторонами Конфликта в Ливии", **TASS.ru**, 21 июля 2021, <https://tass.ru/politika/11952027>, (Erişim Tarihi 13.03.2022)

yardım etmekle kalmayıp, aynı zamanda rakipleriyle de temaslarda bulunmayı sürdürüyor.

3.5. Çatışmadan İş Birliğine Ortadoğuda Türkiye-Rusya İlişkileri

3.5.1. Çatışma Dönemi

Tarih boyunca ikili ilişkilerde Türkiye ve Rusya, her zaman birbirlerinden şüphelenmiş, fakat beraber ilişkiler kurmaktanda kaçınmamışlardır. SSCB'nin çöküşü Türk-Rus ilişkilerini derinden etkilemiştir. Nitekim Soğuk Savaş döneminde farklı bloklarda bulunan Türkiye ve Rusya, Soğuk Savaş'ın bitimiyle ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlar. Fakat Türkiye'nin, Orta Asya'da bağımsızlık elde etmiş Türk Cumhuriyetlerine gösterdiği ilgi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler bazı dönemlerinde gerilmeler yaşamıştı.²³⁸

Türk-Rus ilişkilerinde, 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidara gelmesiyle, önemli gelişmeler yaşanmıştır. Doğası gereği nüfuzlu liderler olan Erdoğan ile Putin arasındaki ilişki, iki ülkenin dış politikasına da yansımaktadır ve dönemselsel gerginlikler yaşansa da ilişkiler üst düzeyde sürdürülmektedir.²³⁹ Bu bağlamda iç siyasette yaşanan güç değişimleri Türkiye ile Rusya'yı daha da yakınlaştırmıştır. Bu süreçte devletler arasında diplomatik temaslara yaygınlaşması, diğer alanlarda ilişkilerin gelişmesini kolaylaştırmış, bu da imparatorluk döneminde ve Soğuk Savaş döneminde oluşan güven sorunu gibi olumsuz algıların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuştur.

Nitekim 2001 yılında dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in önerisiyle Stratejik Üçgen olarak adlandırılan "Orta Asya-Moskova-Ankara-üçgeni"nde siyasi ve ekonomik alanlarda iş birliği yapılması ve bu alanların belirlenmesi maksadıyla bir ekip oluşturulmuştur. Yine aynı yıl içinde New York'taki BM Genel Kurulu kongresi'nde Dışişleri Bakanları düzeyinde Rusya ile Türkiye arasında Avrasya'da iş birliği Eylem Planı, "İkili iş birliğinden çok boyutlu ortaklığa" başlıklı belge

²³⁸ Doğan Ertuğrul, "Türkiye Dış Politikası İçin Bir Test: Suriye Krizi", TESEV, 1 Haziran 2012, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/turkiye-dis-politikasi-icin-bir-test-suriye-krizi/> (Erişim Tarihi 15.03.2022)

²³⁹ Çaman, v. d., a.g.m., s. 91-93

imzalanmıştır. Bu belgede, Rusya'yla Türkiye arasında ileri düzeyde bir ortaklık kurulduğu ve geçmişteki rekabetin terk edildiği belirtilmektedir, üstelik Avrasya ilk kez ikili bir anlaşmayla söz konusu olmuştur. Daha sonra 2004'de "Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon"; 2009'da kültür, enerji, ekonomi ve bilim alanında devletler arası 12 belge; 2010'da ise vize muafiyetini de içeren 16 farklı belge daha imzalanmıştır. Giderek her alanda büyüyen ilişkileri kurumsallaştırmak maksadı ile yine 2010 yılında Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmuştur.

Türk-Rus ilişkileri 1999-2010 yılları arası büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Bu yıllarda RF Batı'ya yönelik neo-revizyonist stratejisini sürdürürken, Türkiye'de 2010 yılına kadar Batı ittifakıyla uyumlu bir strateji izlemiştir.²⁴⁰ TBMM'nin 2001 yılında, ABD'nin Irak'a müdahalesine ilişkin önergeyi reddetmesinin ardından Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde gerginlik yaşansa da, yapısal düzeyde ilişkilerde köklü bir değişim olmadı. Ayrıca aynı dönemde Rusya'nın tehdit algısında önemli bir yere sahip olan AB genişlemesine, Türkiye de dahil olmuş ve Batı blokuna ilk kez bu kadar yaklaşmıştır.²⁴¹

Bu bağlamda taraflardan birinin Batı ile yaklaşması ve diğerinin uzaklığı, özellikle 2011 sonrası Ankara'nın dış politika söylemlerinde öne çıkan revizyonist siyasi çizgiyle birlikte taraflar arasında soğuk bir hava yarattı. Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yaşanan değişimler; Tunus, Bahreyn, Libya, Ürdün, Yemen ve Mısır'daki ayaklanmaların üzerine Suriye Savaşı'nın da gelmesi, AKP'nin dış siyasetinde bir farklılaşma oluşturacaktır. Çünkü Arap isyanlarından sonra Ahmet Davutoğlu'nun önderlik ettiği dış politika çok yönlü bir çizgi izleyecektir.

Türkiye ve Rusya, Arap Baharı sırasında ve sonrasında Ortadoğu'nun geleceği konusunda farklı siyasi görüşlere sahipti. Karşılıklı şüphelerin arttığı bu dönemde 10 Ekim 2012'de Moskova'dan kalkan Suriye yolcu uçağının silah taşıdığı gerekçesiyle Ankara'ya inmesi taraflar arasında soğuk bir hava yarattı. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, bu durumun ilişkilere zarar vermeyeceğini belirtse de, Putin'in 14

²⁴⁰ Çalışkan, v. d., **a.g.m.**, s. 12, 13.

²⁴¹ Evren Balta, Behlül Özkan, "Türkiye-Rusya İlişkilerine Tarih İle Bakmak", **TÜSİAD Dış Politika Forumu**, DPF 2016-RR 01, s. 29, 30.

Ekim 2012’de gerçekleşmesi beklenen Türkiye ziyaretini ertelemesi uçak olayına tepki olarak algılandı. Fakat Putin beklenen ziyareti 3 Aralık 2012’de gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında iş birliği anlaşması yapılmıştır. “Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Toplantısı”nın gerçekleşmesi ve iki ülke arasında yapılan karşılıklı olumlu açıklamalar, yaşanan olayın ilişkilerde bir sorun teşkil etmediği mesajını vermektedir.²⁴²

3.5.1.1. Uçak Krizi

Ekim 2015’ten bu yana Rusya, Suriye’deki Esad rejiminine havadan destek sağlamaktadır. Bu süreç içerisinde, Rus “SU-24” saldırı uçağı 24 Kasım 2015 tarihinde Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle, THK tarafından Suriye sınırları içerisinde düşürülmüştür. Bu olay Suriye bunalımında değişik bakış açılarına sahip iki ülke arasındaki en önemli krizlerden biri olmuştur.²⁴³ Olaydan sonra kamuoyuyla, uçağın Türk yetkililerin bilgisi ve talimatıyla vurulması paylaşılnca Rusya’yla Türkiye arasında gerilme dönemi başlamıştır. Putin’de “sırtımızdan vurulduk” diyerek bu duruma tepkisini bildirmiştir. 2000’li yılların başından itibaren yaşanan sorunların birçoğunun üstünü kapatan bu iki ülke, böyle bir kriz sonrasında diplomatik söylemleri bir kenara bırakarak, iki toplumuda etkileyecek bir krize sebep olmuşlardır.²⁴⁴

Bu olaylardan sonra Rusya, Türkiye’ye yönelik sert ve tavizsiz bir politika izlemiştir. Bu bağlamda başlıca olarak, Türkiye’nin jetin düşürülmesinden dolayı özür dilemesi ve tazminat ödemesi gerektiğini söylemiştir. Daha sonra ekonomik yaptırımlar uygulanması gerektiğini belirterek, bu yaptırımların Türkiye’yi zor duruma sokacak ve bunun sonucunda Türkiye’nin geri adım atabileceği hesaplanmıştır.²⁴⁵ Rus yetkililer tarafından, vatandaşların Türkiye’ye gitmemelerini de

²⁴² Fatih Özbay, “Türk-Rus İlişkileri”, **BİLGESAM**, Rapor 58, Haziran 2013, s. 27-30.

²⁴³ Erdem Özlük, “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve Özür Meselesi”, **ORSAM**, No 35, Aralık 2015, s. 2-5.

²⁴⁴ Samet Yüce, “Rusya’nın Suriye’deki Varlığının Nedenleri”, **Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, Yıl 2016, s. 281-284.

²⁴⁵ Sertif Demir, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Sonbahar 2016, s. 148, 149.

dile getiren açıklamalarda bulunulmuş, Rusya’da ikamet eden veya çalışmak için Rusya’ya gidenlere karşı ciddi problem teşkil eden uygulamalar söz konusu olmuştur.

Rus “SU-24” jetinin düşürülmesinin ardından her iki taraf da kendini haklı çalışmıştı. Türkiye’nin argümanları uçağın radar izini içerirken, Rusya taraflar arasındaki “güç kapasitesi” farkının sağladığı özgüvenle kendi tezini doğrultma uğraşında bulunmuştur. Rus uçağının düşürülmesi ile Türk-Rus ilişkileri tarihinin en kötü dönemlerinden birine girmiştir. Yaşanan olaylardan sonra NATO ve BM ile istişare eden Türkiye, kendi yasal iddialarını teknik veriler doğrultusunda ortaya koymuştur. Olaydan duyduğu üzüntüyü dile getiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Uçağın Rusya’ya ait olduğu öğrenilse farklı şekilde uyarılırdı”, bu eylemin geleneksel “düşman” söylemini kullanmadığına işaret etti.²⁴⁶

Uçak krizi Türkiye-Rusya ilişkilerinde çok şey ortaya çıkardı bunlardan birincisi, Putin’in Türk liderine yönelik uygunsuz suçlamaları kısa vadede daha iyi ilişkiler için zemini ciddi şekilde yok etti. İkinci Türkiye’ye karşı, Rusya yaşanan bu olayı propaganda aracı gibi kullandı ve ekonomik yaptırımlar uyguladı. Bu da iki ülke arasında ki yakınlaşma sürecine büyük ölçüde zarar verdi. Üçüncüsü, Rus hükümetinin Türkiye’ye yönelik saldırgan politikası, Rus zihnindeki eski fikirlere ışık tutmuş ve Türkiye karşıtı algılara yol açmıştır. Son olarak Türkiye’nin Avrasyacı yaklaşımları zarar görmüştür.²⁴⁷ Böylelikle, RF’nin kurucularından olduğu Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) ve benzer topluluklara Türkiye’nin artık yakınlaşma ihtimalinin azalması gündeme getirilmiştir.

Bu sürecin bir sonucu olarak sadece enerji sektörünü değil, ekonomik alanları da olumsuz etkilemesi ve siyasi diyalogların askıya alınması dikkat çekicidir. Örneğin, olayın ardından Ortak Stratejik Planlama Grubu’nun (OSPG) İstanbul’da yapılması planlanan 5’inci toplantısı, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrovu kriz nedeniyle

²⁴⁶ “Uçak krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söylediler?” **CNN Türk**, 30 Kasım 2015, <https://www.cnntrk.com/dunya/ucak-krizi-patladi-ginden-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler> (Erişim Tarihi 18.03.2022)

²⁴⁷ Vefa Kurban, Hatem Cabbarlı, “Türkiye-Rusya İlişkileri Ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansısı”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Yıl 2019, s. 105-118.

toplantıdan çekilmek zorunda bıraktı ve yine 2015 yılının Aralık ayında Rusya’da yapılması planlanan 6’ncı ÜDİK karar gereği iptal edildi.²⁴⁸

3.5.1.2. Astana görüşmeleri

15 Aralık 2016’da Suriye’nin en önemli şehirlerinden biri olan Halep’in tamamı ordu tarafından ele geçirildi. Halep’in geri kazanılması, krizin başlangıcından beri Esad yönetiminin İran ile Hizbullah’ın karadan ve Rusya’nın da havadan sağladığı güç desteğiyle beraber sahadaki en büyük başarısıydı. Ayrıca, Halep’in geri alınması muhalif gruplarda büyük bir şok etkisi yaratmıştır. Halep’in rejim tarafından geri alınması sürecinde, doğusundan muhaliflerin çıkarılmasında kilit rol oynayan Rusya ve Türkiye önce ülke çapında ateşkes, daha sonra da tarafların müzakere masasına oturmasını sağlamaya odaklandı. Rusya ve Türkiye’nin girişimiyle, 2016’nın sonlarına doğru El Nusra Cephesi ve IŞİD’in kontrolünde olan bölgeler dışında, Suriye genelinde geçerli bir ateşkes ilan edildi.²⁴⁹

Cumhurbaşkanları arasında Aralık ayında yapılan telefon görüşmesinde, Kazakistan’ın başkenti Astana’da Suriye’deki tarafları bir araya getirecek bir görüşme yapılması konusunda mutabakata varılmıştı. Birkaç hazırlık görüşmesi sonrası toplantının 23 Ocak 2017’de Astana’da yapılmasına karar verildi. Halep’teki muhaberenin son bulmasıyla Suriye’nin bundan sonraki durumunu konuşmak üzere İran, Rusya ve Türkiye arasında Moskova’da bir görüşme ayarlandı. Görüşme sonrası 8 maddelik bildiri açıklandı. Bildiride, müzakerelerin Aralık 2015’te alınan BMGK’nin kararına göre yapılacağı belirtilmişti. Ayrıca bildiride Esad’ın görevden ayrılmasına ilişkin bir açıklama bulunmuyordu. Kararda, siyasi geçişin ateşkes ilanından sonra başlayacağı ve seçimlerin 18 ay boyunca BM tarafından izleneceği belirtiliyordu.

²⁴⁸ “Rusya, Türkiye ile yapılması planlanan ÜDİK toplantısını iptal etti”, **Sözcü**, 26 Kasım 2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/rusya-turkiye-ile-yapilmasi-planlanan-udik-toplantisini-iptal-etti-995487/> , (Erişim Tarihi 20.03.2022)

²⁴⁹ Ece Göksedef, “Suriye’de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası”, **BBC Türkçe**, 15 Mart 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932> , (Erişim Tarihi 20.03.2022)

Ancak toplantıya gelmeye karar veren tarafların açıklamaları, başka planlarının olduğunu gösteriyor. Esad'ın haber ajansı olan Sana'ya 9 Ocak'ta yaptığı açıklamasında, Astana sürecinde “her şeyin masada” olduğu ifadesini kullandı. İlaveten, “Eğer Suriye'deki çatışmayı sona erdirmeye ve ülkenin geleceğinden bahsediyorsak, bunların hepsinin masada çözülmesi gerektiğini” vurguladı. Ancak muhalifler, iç savaşı sona erdirmek için kapsamlı bir çözüm değil, ülke genelinde ilan edilen ateşkes ihlallerinin tartışılacağını söylemektedirler.

AFP ajansa konuşan SUK Sözcülerinden olan Ahmet Ramazan, “Bizim için en önemli gündem maddeleri arasında ateşkesin güçlendirilmesi, zorla yer değiştirmelerin durdurulması ve herhangi bir kısıtlama olmaksızın kuşatma altındaki bölgelere insani yardım gönderilmesi yer alıyor” dedi. Ramazan'a göre muhalefet, İsviçre'de yapılacak görüşmelerde iç savaşı sona erdirecek siyasi çözümün tartışılmasını istiyor. Türkiye'de, Astana görüşmelerini BM sürecinin tamamlayıcı bir unsur olarak görmekte ve asıl görüşmelerin BM Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura'nın öncülüğünde Cenevre'de gerçekleştirilmesini savunmaktadır.²⁵⁰

Rusya, Suriye'deki krizin çözümünde ve IŞİD ile mücadelede önemli bir rol üstlenerek, Ortadoğu'daki statüsünü artırırken, Ukrayna'daki kriz gibi diğer konularda müzakere şansını artırdı. Suriye'ye doğrudan askeri müdahalenin ardından Rusya ile Suriye'deki diğer oyuncular arasında yakın askeri eşgüdüm sağlandı. Teröristlerle daha etkin bir şekilde mücadele etmek ve yeni bir kriz yaratarak diplomatik girişimleri tehlikeye atabilecek yanlış hedeflere ulaşmaktan kaçınmak için bu gerekliydi.

Aralık 2017'de Rus parlamentosu Suriye hükümeti ile imzalanan “Tartus” ve “Hmeymim” üslerinin kiralanması hakkındaki anlaşmaları 25 yıl daha uzatarak 49 yıla çıkarmıştır. Böylece Rusya, Ortadoğu'da askeri üsleri olan ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye ile aynı seviyeye gelmiştir. Rusya küresel bir güç olarak algılanmasının çok önemli bir nedeni olan “gücü kendi sınırları ötesinde etkin bir şekilde yerleştirme ve bulundurma kapasitesini” sergilemiştir.

²⁵⁰ “Suriye müzakereleri: Astana görüşmeleri hakkında merak edilenler”, **BBC**, 19 Ocak 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38661085> (Erişim Tarihi 20.03.2022)

Suriye’de yürüttüğü operasyonlarında Rusya yeni tip silahlarını burada test etme fırsatı bulmuştur. Suriye’de bu silahların eksikliklerini ve aksaklıklarını keşfederek onları geliştirme ve onarma fırsatı ele geçirmiştir. Ayrıca Moskova, yeni gelişmiş silahları olan Su-34, Su-35 savaş jetleri S-400 hava savunma sistemi ve Pantsir-S1 hava savunma topçu sistemini potansiyel müşterileri için sergileme ve pazarlama imkanı bulmuştur. ABD silah alıcısı olan Cezayir, Türkiye, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri bile Rus silahlarıyla ilgilenmeye başlamışlardır.

Böylece Ortadoğu’da Batı’nın bu bölgelerde istikrarsızlığa neden olan rejimi eski liderleri devirerek değiştirme çabaları, Rusya tarafından Ortadoğu’yu düzensizleştiren tek taraflı bir müdahale olarak algılanmaktadır. Yani Suriye’de bir taraf olarak Rusya, bazı yerlere vurgu yapmak istemektedir. İlki tek taraflı rejim değişikliği ve demokrasiyi destekleme politikaları uluslararası ilişkilerde tehlike ve dengesizlik yaratmaktadır. İkincisi, devletlerin içişlerine uluslararası müdahalede bulunmama normlarının ihlali ve insan hakları adına askeri müdahale yarardan çok zarar verir. Müdahale öncesi Irak, Suriye ve Libya vatandaşlarının durumu şimdi olduğundan daha iyiydi. Üçüncüsü, dış yardım alan demokratik olmayan bir lideri devirmeyi protesto eden vatandaşlar bir iç savaşı kışkırtabilir. Dördüncüsü, Rusya’nın görüşleri dikkate alınmazsa ciddi sorunlar yaratabilir, bu yüzden ABD her zaman Rusya’yı hesaba katmalı.²⁵¹ Kısacası, Ortadoğu coğrafyası, Rusya ve ABD’nin uluslararası ilişkiler konusundaki algıları ve bazen Moskova için çok önemli görülen devlet egemenliğinin temel ilkeleri ve ABD için bazen önemli olan insan hakları temellerini görebileceğimiz bir mercektir gibidir.

3.5.1.3. İdlib Saldırısı

27 Şubat 2020’de Beşar Esad rejiminin İdlib’e düzenlediği hava saldırısında 34 Türk askeri şehit oldu. Suriye’de rejimi koruma görevini üstlenen Rusya’nın onay ve desteği olmadan bu saldırının gerçekleştirilemeyeceği yorumları yapıldı. Zira dokuz yıllık iç savaşta büyük oranda güç kaybeden ve adeta başkent Şam’a hapsedilmiş

²⁵¹ Roger E. Kanet, “Russian Foreign Policy in the 21st Century”, **University of Miami**, Volume 12, Issue 1, Year 2017, s. 37-39.

görüntüsü veren Suriye rejiminin bir başına böyle bir saldırıyı tek başına göze alması ve gerçekleştirmesi mümkün görülmektedir. Bu olayın hemen ardından Türkiye, Esad rejimine sert bir yanıt vererek Bahar Kalkanı Harekatı'nı başlattı. Bu saldırının ardından gözler Türkiye-Rusya ilişkilerine çevrildi. İdlib birçok nedenden dolayı Türkiye, Rusya ve Esad rejimi için kritik bir konumda bulunuyor.²⁵²

İdlib, Suriye'nin yoğun nüfusa sahip bir şehridir ve Beşar Esad'a muhalif tüm unsurların bulunduğu bir bölgedir. Bu kapsamda Esad güçleri, İdlib'i ele geçirmek için şehre birçok saldırı gerçekleştirmiştir. İdlib'den geçen M5 karayolu Türkiye, Suriye, Ürdün'ü birbirine bağlıyor ve aynı zamanda şehir, Akdeniz'e açılan bir kapıdır. Bu nedenle hem Rusya hem de Esad rejimi için çok kritik bir bölgede bulunmaktadır. Türkiye'nin ayrıca İdlib ile 130 km'lik bir kara sınırı var. Nitekim İdlib'de yaşanabilecek herhangi bir kriz Türkiye'yi doğrudan etkileyebilir. Türkiye, Rusya ve İran ile imzalanan Astana ve Soçi anlaşmaları doğrultusunda İdlib'de gözlem noktaları kurmuştur. Türkiye'nin İdlib'e bakış açısını belirleyen iki ana parametreden bahsedilebilir. Bunlardan biri mülteci sorunu bir diğeri de terör gruplarının Türkiye sınırına yaklaşmasıdır ve haliyle İdlib'teki duruma Türkiye kayıtsız kalmazdı. Bu iki temel parametreye ek olarak önemli bir stratejik parametre daha vardır. Suriye iç savaşı sürecine bakıldığında İdlib, Rusya ve Esad rejimi için son kale konumundadır. Bölgenin tamamen Rus hakimiyetine girmesi durumunda, Türkiye'nin düzenlediği tüm askeri operasyonlarda elde edilen başarılar da tehlikeye girebilir. Bu parametrelerin hayata geçmemesi için Türkiye, İdlib'teki varlığını sürdürmektedir.²⁵³

Rusya ve Suriye rejimi, İdlib'de Astana Anlaşması terör grupları içermediğine ilişkin maddeden yararlanarak askeri operasyon düzenleme ve teröristleri yok etmek motivasyonu ile İdlib bölgesini tamamen ele geçirerek kendi otoritelerini oluşturmak istemişlerdi. İran'da bölgede Şii nüfusunu koruyarak, Batı'dan gelecek tehlikelere karşı Suriye rejiminin yanında yer almak istemiştir. Türkiye ise, bölgede ılımlı

²⁵² “Erdoğan: İdlib’de 36 Şehidimiz Var”, **Cumhuriyet**, 29 Şubat 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-idlibde-36-sehidimiz-var-1724181> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

²⁵³ Fatih Muslu, “5 Soru: İdlib’in Önemi ne?”, **SETA**, 28 Şubat 2020, <https://www.setav.org/5-soru-idlibin-onemi-ne/> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

muhalifler üstünden denetim sağlamak ve PYD/YPG unsurlarının güçlenmesine engel olmak bunun yanı sıra Esad rejiminin iktidardan ayrılmasını istemiştir.²⁵⁴

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Türkiye ile Rusya arasında önemli bir yakınlaşma süreci başlamıştı. Türkiye, darbe girişimine zayıf destek veren ve hatta kaçan darbecilere ev sahipliği yapan Batılı müttefiklerine tepkiliydi. Bu süreçte Rusya ve İran, Batılı müttefiklerinin aksine Türkiye'yi güçlü bir şekilde desteklediler tabii ki kendi çıkarları doğrultusunda. Fakat 27 Şubat 2020'de Beşar Esad rejiminin saldırısının ardından ilişkilerde ciddi bir kırılma yaşanmıştır.²⁵⁵ Rusya ve Türkiye'nin bugüne kadar elde ettiği kazanımlar bu saldırıyla birlikte kaybedildi. Rusya, Türk askerlerine yönelik saldırıyı biz yapmadık dese de yukarıda da belirtildiği gibi Esad rejiminin Rusya'nın bilgisi olmadan bu saldırıyı gerçekleştiremeyeceği biliniyor. Nitekim Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın açıklamaları da bunu doğruluyor. Hulusi Akar, "Türk askerlerinin bulunduğu bölgelerin daha önce Rusya'ya bildirildiğini ancak saldırının buna rağmen gerçekleştiğini" ifade etmiştir.²⁵⁶

İdlib saldırısı sonrası Türkiye, Esad rejimine bağlı güçlere büyük zarar verdi ve bunun üzerine Rusya, Türkiye'yi yeniden diplomasi masasına davet etti. 5 Mart 2020'de Vladimir Putin, Recep Tayyip Erdoğan ve iki ülke heyetleri Moskova'da bir araya geldi. Uzun bir görüşmenin ardından iki ülkenin dışişleri bakanları 3 maddelik bir mutabakat üzerinde anlaştıklarını kamuoyuna duyurdu. Türkiye'nin bu toplantıdan beklentisi kalıcı bir ateşkes olsa da sonuç geçici bir ateşkes oldu. Bu ateşkesin çok uzun sürmeyeceği düşünülüyor. Bu doğrultuda, İdlib krizinin orta ve uzun vadede Türkiye-Rusya etkileme potansiyeline sahip olduğu görülmektedir.²⁵⁷

Bu olay aynı zamanda Türkiye'nin Rusya ile ABD arasında bir denge kurması gerektiğini de gösterdi. Yani Türkiye ABD'yi görmezden gelir ve Rusya'ya tamamen

²⁵⁴ Sertaç Aktan, "Suriye krizinin kilidi İdlib'de ateşkes sağlandı, Peki şehir neden önemli?", **Euronews**, 06 Mart 2020, <https://tr.euronews.com/2020/03/06/idlib-neden-onemli> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

²⁵⁵ Talha Köse, "İdlib'de Türkiye ve Rusya'nın Pozisyonu", **DOSYA Kriter**, Mart 2020, <https://kriterdergi.com/dosya-idlib-catismasi/idlibde-turkiye-ve-rusyanin-pozisyonu> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

²⁵⁶ Nebi Miş, "Saldırı ve Sonrası", **SETA**, 29 Şubat 2020, <https://www.setav.org/saldiri-ve-sonrasi/> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

²⁵⁷ Hasan Ebrar Alarçin, "İstikrarsızlığın İstikrarı: Moskova'daki Erdoğan-Putin Görüşmesi ve İdlib Krizi", **Politika Akademisi**, 07 Mart 2020, <http://politikaakademisi.org/2020/03/07/istikrarsizligin-istikrari-moskovadaki-erdogan-putin-gorusmesi-ve-idlib-krizi/> (Erişim Tarihi 26.03.2022)

yaklaşırsa bu tür istenmeyen olaylar yaşanabilir. Sonuç olarak İdlib krizi Türkiye ile Rusya arasında ciddi bir sınav olmuştur.

3.5.1.4. İkinci Karabağ Savaşı

Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20sine yakın bir kısmını işgaliyle ortaya çıkan ve yaklaşık 30 yıllık bir ihtilaf olan Karabağ sorunu, 2020 yılındaki savaşıla büyük ölçüde çözülmüştür. Doğrusu, sorunun çözüm merci olarak 1994'ten itibaren işaret edilen AGİT Minsk Grubu'nun 28 yıl boyunca konuya ilişkin esaslı bir ilerleme kaydedememiş olması, Bişkeke Protokolüne rağmen sınırlı çatışmaların ve sınır ihlallerinin can almaya devam etmesi, bu platforma olan inancı sıfıra indirmiştir. Aradan geçen süre içinde bir hidrokarbon zengini olarak Azerbaycan kaynaklarının önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırmıştır. Milli ordusunu güçlendirmiş, Türkiye ile askeri eğitim başta olmak üzere savunma ve savunma sanayiinin muhtelif alanlarında verimli işbirliği ilişkisi tesis etmiştir. Rusya, İsrail, Türkiye ve Batı menşeli silah sistemleri temin etmiş, bunların kullanımına ilişkin tecrübeyi de oluşturmuştur. 2020'deki İkinci Karabağ Savaşı'na kadarki dönemde birisi Nisan 2016 (Leletepe), birisi Mayıs 2018 (Günnüt) sonuncusu da Temmuz 2020 (Tovuz) çatışmaları olmak üzere birkaç kez Azerbaycan üstünlüğü ve kazanımı ile sonuçlanan ve topyekun savaş riski içeren çatışmalar yaşanmıştır. Nihayet 27 Eylül 2020'de Ermenistan silahlı kuvvetlerinin tacizine karşı başlatılan ve 44 gün süren Demir Yumruk Harekâtı İkinci Karabağ Savaşını başlatmıştır. Bu savaş her iki tarafta büyük kayıplara yol açsa da Azerbaycan tarafının işgal altında kalmış toprakların önemli kısmımını güç yoluyla işgalden kurtarması dolayısıyla Azerbaycan'ın açık galibiyeti ile sona ermiştir. Azerbaycan'ın özellikle Karabağ'ın güney bölgesi ve stratejik şehri olan Şuşa'yı ele geçirmesinden sonra, Erivan yönetimi mağlubiyeti kabullenmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında Moskova'nın arabuluculuğu ile 10

Kasım 2020’de imzalanan anlaşma ile Transkafkasya’da yaklaşık 30 yıldır süren statüko kırılmış ve yeni süreç başlamıştır.²⁵⁸

10 Kasım’da varılan anlaşmayla uygulamada yaşanabilecek zorluklar bir yana, Azerbaycan’ın askeri ve diplomatik sahada büyük başarılar elde ettiği kesindir. Tabi bu başarıların arkasında yıllarca kurulan iyi bir dış politika ve Türkiye ile olan stratejik işbirliğinin çok önemli yeri vardır. Türkiye ile 2010’da imzalanan ve müşterek savunma anlayışına dayanan işbirliği antlaşmasından itibaren defalarca ortak tatbikatlar icra edilmiştir. Ermenistan’ın Tovuz şehrine saldırması ve bu saldırıda Tümgeneral Polat Haşimov’un şehit olmasından sonra Türkiye’nin Azerbaycan’a desteği daha net ve sert ifadelerle beyan edilmiştir. Türkiye’den Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Savunma Bakanı Genelkurmay Başkanı, Savunma Sanayi Başkanı dahil en üst düzeyde ziyaretlerle Bakü’ye destek izhar edilmiştir. Türk savunma sanayisinin iftihar kaynağı olan, Suriye ve Libya’da başarılı hareketlerle savaşların seyrini değiştiren Türk SİHA’ları ve İHA’ları Azerbaycan tarafından ithal edilmiştir. Bu ve benzeri ekipmanın kullanımı için personel desteği de Ankara tarafından sağlanmıştır.

Ermenistan’ı bir ileri karakol olarak kullanan ve Birinci Karabağ Savaşı’ndaki tutumu işgalde belirleyici olan Moskova, bu şartlar altında daha temkinli bir politika izlemiştir. Ermenistan’a silah sevkıyatı devam etse ve hatta İlham Aliyev’in ifadesiyle bunların öneli kısmı hibe olarak Erivan’a verilse de sahada savaşa doğrudan müdahil olma riskine girmemiştir. Moskova savaşın son safhasında Şuşa’nın işgalden kurtarılmasına müteakip vitesi yükselterek kendi arabuluculuğunda ve kendisini 30 yıl sonra yeniden Azerbaycan topraklarında askeri varlık bulundurma imkanı tanıyan bir mutabaka metniyle finale son şeklini vermiştir.²⁵⁹

İkinci Karabağ Savaşı döneminde ve sonrasında Ankara ile Moskova, Güney Kafkasya’yı en fazla etkileme gücüne sahip aktörler olarak öne çıktılar. Türkiye, Azerbaycan’a sağladığı askeri ve diplomatik destekle Bakü’nün işgal altındaki

²⁵⁸ Saslanbek İsaev, “Karabağ’da kim kazandı?”, **Anadolu Ajansı**, 05 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-karabagda-kim-kazandi/2098531> , (Erişim Tarihi 26.03.2022)

²⁵⁹ Zeynep Kaplan, “Türkiye Karabağ’da ne kazandı? Rusya ile ilişkilerimiz ne olacak?”, **Sözcü**, 12 Kasım 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/turkiye-karabagda-ne-kazandi-rusya-ile-iliskilerimiz-ne-olacak-6121875/> , (Erişim Tarihi 26.03.2022)

topraklarının geri alınmasında büyük rol oynamıştır. Ermeni ordusunu öteden beri şekillendiren ve teknolojisi ve istihbaratı ile Ermenistan'ı destekleyen Moskova, bu süreçte diplomatik olarak iki tarafa da eşit yaklaştığını ilan etmiştir.²⁶⁰ Nitekim Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin Şuşa'yı işgalden kurtararak Hankendi'ye yaklaşmasından sonra Rusya alelacele arabuluculuk yaparak anlaşmayı her iki tarafın da kabul etmesini sağlamıştır.

10 Kasım muatabakatı, Karabağ bölgesinin merkezi niteliğindeki Hankendi, Askeran, Hocalı, Hocavend, Ağdere şehirlerini kapsayan bir sahayı 5 yıl süreyle görev yapacak bir Rus Barış gücünün denetimine sokmaktadır. Bu barış gücünün yanında bir izleme misyonu olacağı da belirtilmektedir. Metinde Türkiye'nin ismi geçmezken İlham Aliyev, Türk ordusunun da bölgede olacağını dile getirmiştir. Sonra bunun nasıl olacağı konusunda çeşitli tartışmalar başlamıştır. Türkiye, Karabağ'da Türk askerlerinin görev yapacağına ilişkin açıklamalar yaparken, Rusya tarafından Türk askerlerinin Azerbaycan'ın kurtarılan diğer topraklarındaki Ateşkes İzleme Merkezi'nde görev yapacağı belirtilmiştir. Daha sonra Rus yetkililerin Ankara'ya gelerek ikili görüşmelerde bulunması, Moskova'nın da Türkiye'nin süreçteki varlığını kabul ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. 17 Kasım'da TBBM'de yapılan müzakerelerden sonra, Azerbaycan ile Türkiye arasında 2010 yılında imzalanan stratejik ortaklık ve karşılıklı yardım anlaşmasına dayanılarak Azerbaycan'a asker gönderilmesi kararı kabul edilmiştir.

Tartışmalar bir kenara, Karabağ'da ve dolayısıyla Güney Kafkasya'da ister Türk Gözlem Merkezi ister Türk Barış Gücü olsun, nihayetinde Transkafkasya'daki Türk askeri varlığı tescillenmiştir. Bölgede tek güç olarak gösterilen Rusya, çeşitli kazanımlar elde etmesine rağmen hem kurduğu statükodaki değişimi hem de Türkiye'nin bu coğrafyadaki varlığını kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca Moskova, Transkafkasya'da Gürcistan'dan sonra Ermenistan'da da çok ciddi anlamda bir imaj

²⁶⁰ Sertaç Aktan, "Dağlık Karabağ savaşı Türk-Rus ilişkilerini nasıl etkileyecek?", **Euronews.com** 06 Ekim 2020, <https://tr.euronews.com/2020/10/06/daglik-karabag-savas-turk-rus-iliskilerini-nas-il-etkileyecek>, (Erişim Tarihi 26.03.2022)

kaybına uğramıştır. Türkiye'nin ise “oyun değiştirici” bir aktör olduğu gerçeği hem Kafkasya’da hem de Türkistan coğrafyasında yankılanmaya başlamıştır.²⁶¹

Türkiye ve Azerbaycan, zafer ve antlaşma sonrasında Rusya ile işbirliğine açık bir pozisyon içinde olmuşlar ve hatta İran ile Gürcistan’ın da içinde olacağı 3+3 veya 6’lı formatı önermişlerdir. Bu format, mantığı itibarıyla bölge devletlerinin bölgedeki sorunları kendilerinin çözmelerini öngören ve sistemi dışarıdan müdahalelere kapatan bir formattır.

3.5.2. İş Birliği Dönemi

15 Temmuz 2016’da FETÖ mensubu olan “Yurtta Sulh Konseyi” adlı bir grup asker ile bunların sivil unsurları Türkiye’de bir darbe girişiminde bulunmuşlardır. FETÖ’cülerin darbe girişimi başarısız olmuş, fakat o geceki saldırılarda 173’ü sivil, 5’i asker ve 62’si polis olmak üzere yaklaşık 240 kişi şehit olmuştur. Bu başarısız darbe girişiminin ardından Temmuz ayında “Demokrasi Nöbeti” olarak adlandırılan ve bu süreci kınamak için birçok miting düzenlenmiştir. Bu mitinglerde ölüm cezasının gündeme gelmesi Almanya, Avusturya ve Fransa gibi AB üyelerini endişeye sevk etmiştir. Çok sayıda FETÖ mensubu sivil ve askerin çeşitli yollarla yurt dışına özellikle Batı ülkelerine kaçtığı ortaya çıkmıştır. 7 Ağustos 2016’da İstanbul Yenikapı’da yapılan “Demokrasi ve Şehitler Mitingi” ile demokrasi nöbeti süreci sona ermiş, 19 Temmuz 2016 tarihinde başlayan Olağanüstü Hal (OHAL), 19 Temmuz 2018’e kadar toplam 7 kez uzatılmıştır.²⁶²

Türkiye, başarısız darbe girişimini organize eden Fethullah Gülen’in halen Pensilvanya’da olması nedeniyle ABD’yi eleştirmiştir. Başarısız darbe girişimi’nin ardından dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Süleyman Soylu, ABD yönetimini darbeden sorumlu tutmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan, ülkeyi bölmeye çalışan “üst akıl” hakkında konuşmuş ve düzenlemiş olduğu mitinglerden birinde, “Pensilvanya’daki bu kadar akıllı değil, üst akıl farklı” diyerek FETÖ’nün

²⁶¹ Burak Çalışkan, “2. Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya’da Yeni Dönem”, **İnsamer Yayınları**, 04 Aralık 2020, https://insamer.com/tr/2-karabag-savasi-ve-guney-kafkasyada-yeni-donem_3524.html (Erişim Tarihi 26.03.2022)

²⁶² “OHAL sona erdi: İki yıllık sürecin bilançosu”, **BBC**, 19 Temmuz 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489> (Erişim Tarihi 26.03.2022)

maşa olduğunu ifade etmiştir. Bu ve benzer ifadeler Erdoğan'ın darbenin arkasında ABD'nin bulunduğu işaretleri olarak yorumlanmıştır.²⁶³

Rusya Türkiye'yi Batı'ya karşı müttefik olarak kazanmak için 15 Temmuz'u büyük bir fırsat olarak kullandı. Rus hükümeti, Ortadoğu'da muazzam bir jeo-stratejik avantajı olan Türkiye'ye, özellikle bölgedeki en büyük Rus müttefikleri olan Suriye ve İran'a komşu bir devlet olarak, bu fırsatı değerlendirmekten çekinmedi. Türkiye ABD yönetimini "üst akıl" olarak değerlendirmiş ve darbe girişiminin beyni Gülen'i iade konusundaki isteksizliği nedeniyle mesafeli bir ilişki sürdürdü. Bu bağlamda Putin darbe girişimini kınamış ve bunun akabinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbe sonrası ilk yurtdışı ziyaretine ev sahipliği yapan lider olmuştur. Türkiye açısından Putin'in yaklaşımı, darbe sonrası siyasi atmosferde ABD'ye karşı bir güç dengesi yaratma politikası olarak memnuniyetle karşılandı.²⁶⁴

3.5.2.1. 15 Temmuz Sonrası Rusya-Türkiye İlişkilerine Realist Bir Bakış

Rus-Türk ilişkilerine değinmeden önce, bu ilişkileri açıklayıcı tek teorik çerçeve olmayı sürdüren "Realizm"i yeniden hatırlamakta fayda var. Realizm: "askeri güç" ve "güvenliğin" belirleyici olduğunu, uluslararası ilişkilerin doğası gereği anarşik olduğunu ve devletlerin her zaman kendi çıkarlarını ilerletmeyi ön planda tuttuğunu savunuyor. Devletlerin, güvenlik önceliğiyle hareket eden özdeş varlıklar olduklarını ve uluslararası ilişkilerin tek temel aktörü olduklarını belirtiyor.²⁶⁵ İttifakların belirleyiciliği de gücün, bilhassa askeri gücün diğer güç unsurlarına kıyasla açık ara önde olmasından ileri geliyor.²⁶⁶

Elbette Türkiye bir NATO üyesi olarak ABD ile müttefiklerdir. Ancak 1990'larda başlayan ve 2010'dan sonra farklı boyutlar kazanan iniş ve çıkışlar olduğu açıktır. Bu istikrarsızlık, müttefiklerin karşılıklı güvensizliklerini artırmıştır. ABD, Türkiye'nin

²⁶³ "Kim bu üst akıl?", **Yeniakit**, 07 Ağustos 2016, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/kim-bu-ust-akil-200304.html>, (Erişim Tarihi 26.03.2022)

²⁶⁴ Muhittin Ataman, Gloria Shkurti, "Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi", **Adam Akademi**, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2016, s. 51-73.

²⁶⁵ Davut Ateş, "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, Yıl 2009, s. 17-20.

²⁶⁶ Mehmet S. Erol, Mehmet Keyik, "Realizmde Güç ve Güç Dengesi Kavramları", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Yıl 2019. s. 39-42.

terör örgütü olarak gördüğü PYD ve FETÖ gibi unsurları desteklemekten çekinmezken, Türkiye’yi “hasım” devlet olarak gören bazı yasaları meclisinden geçirebilecek kadar ileri gitmiştir. Bu süreçte Türkiye ile Rusya arasında pek çok noktada işbirliği ve mutabakatın geliştiği gözlenmiştir. İki devlet arasındaki muazzam ticaret ile Karadeniz ve Boğazlar konusunda süregelen mutabakat önemli katalizörler olmuştur.

Suriye krizi ve iç savaşı bu ilişkileri bozma potansiyeli çok yüksek bir faktörken, Türkiye ABD’nin izlediği siyasetin muhtemel hayati etkilerini görmüş ve bunları Rusya ile dengeleyebileceğini değerlendirmiştir.

15 Temmuz FETÖ darbe girişimi sonrası Rusya, Türkiye’yi destekleyen ve darbeyi kınayan ilk devletlerden biri olmuştur. Bu yakınlaşmayla beraber, bir yıl önce savaşın eşiğine gelmiş olan iki devletin, hem de en zıt uçlarda bulundukları düşünülen Suriye sahasında işbirliği kapısını araladıkları görülmüştür. Türk Akımı doğalgaz boru hattının açılması ve karşılıklı ticarete milli para birimlerinin kullanılması kararları ise ilişkileri daha da geliştiren ancak aynı ölçüde ABD’yi de rahatsız eden adımlar olmuştur.²⁶⁷ Müteakiben Türkiye, bölgesel güvenlik ihtiyaçları nedeniyle ABD’den almak isteyip alamadığı “Patriot” Hava Savunma Sisteminin yerine, Rusya’dan “S-400” Hava Savunma Sistemini almış, bu da NATO devletlerinin bilhassa ABD’nin tepkisine sebep olmuştur.²⁶⁸

Türkiye’nin Suriye’de gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı Harekâtı, Zeytin Dalı Harekâtı ve Barış Pınarı Harekâtı’nın Rusya ile koordine edildiği, Rusya’nın bu operasyonlar nedeniyle rahatsız olması beklenen Esad rejimini bir şekilde sakin tuttuğu, hava savunma sistemlerinin ve başka unsurların devreye sokulmadığı bilinmektedir. Astana ve Soçi süreçleriyle Rusya’nın Türkiye ve İran’la birlikte soruna çözüm zemini oluşturması, kendisi açısından da bölgesel bir prestij unsuru olmuştur. Bu görüşmeler Cenevre sürecinin parçası olsa da Cenevre’de hiçbir ilerleme

²⁶⁷ “Rusya’dan 15 Temmuz açıklaması: Türkiye’nin zaferi ABD’nin ciddi yenilgisidi”, **A Haber**, 19 Haziran 2021, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2021/07/19/rusyadan-15-temmuz-aciklamasi-turkiyenin-zaferi-abdnin-ciddi-yenilgisidir> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

²⁶⁸ Taha Akyol, “Milli ve yerli” Avrasyacılık!, **Hürriyet**, 22 Kasım 2017 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/milli-ve-yerli-avrasyacilik-40653608> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

kaydedilememişken Astana mutabakatlarıyla sahada önemli değişiklikler yaşanması, ABD ve diğer aktörler tarafından endişeyle karşılanmış olmalıdır.

3.5.2.2. S-400 Hava Savunma Sistemlerinin Satımı ve Alımı

NATO kodlaması SA-21 Growler olan Rus menşeli S-400 sistemleri, uzun ve orta menzilli füze savunma sistemleri, 2007 yılından bu yana Rus ordusu tarafından kullanılmaktadır. Türkiye başlangıçta özellikle Ortadoğu'daki gelişmelerin ardından ABD yapımı Patriot sistemleri satın alarak millî hava savunma sistemini inşa etmek istemiştir. Fakat NATO müttefiki ABD ile yapılan görüşmelerin ardından sistemlerin satın alınması karmaşık hale gelmiş ve nihayet Washington bu sistemin üretimi ile ilgili teknolojileri Ankara'ya vermeyi reddetmiştir. Türkiye, NATO ülkelerinden destek beklerken bekleyişleri cevapsız kalmış ve bunun üzerine başka bir hava savunma sistemi satın almaya yönelmiştir. Ankara, diğer alternatifler arasında Rusya'nın elverişli teklifini değerlendirdikten sonra S-400 hava savunma sistemini satın almaya karar vermiştir.²⁶⁹

S-400 sistemlerinin ilk alıcıları Çin ve Belarus olmuştur. Türkiye'ye ilaveten Rusya'nın S-400 sistemlerini satmak istediği ve anlaşmaya vardığı diğer devletler ise Hindistan ile Suudi Arabistan olmuştur. Türkiye ile Rusya arasında Eylül 2017'de imzalanan anlaşmaya göre, Türkiye Rusya'dan dört bölümden ibaret olan iki adet S-400 sistemlerinin 2,5 milyar dolara satın alacaktı. S-400'ün ilk teslimatının 2019 yılı Temmuz ayında yapılması planlanmış ve bu plana göre sistemler üç kısım halinde Türkiye'ye getirilmişti.²⁷⁰

Türkiye'nin S-400 alımından sonra NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in yaptığı açıklamada, askeri yeteneklerin geliştirilmesinin devletlerin ulusal bir kararı olduğunu ve NATO'nun farklı sistemlerle çalışmasının önemli olduğunu vurgulanmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı ise, henüz tedarik gerçekleşmemişken

²⁶⁹ Zuhâl Demirci, "10-soruda Türkiye neden S-400 alıyor", **Anadolu Ajansı**, 08 Mart 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-turkiye-neden-s-400-aliyor/1412408> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

²⁷⁰ "S-400'ler Türkiye'ye gelmeye başladı! İşte S-400'lerin özellikleri", **Sabah**, 12 Haziran 2019, <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/s-400ler-turkiyeye-gelmeye-basladi-iste-s-400lerin-ozellikleri/2> , (Erişim Tarihi 28.03.2022)

Türkiye'nin Rusya'dan S-400 sistemleri satın alması halinde farklı yaptırımlar uygulanabileceğini duyurmuştur. Dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Robert Palladino, ABD'nin S-400 konusundaki düşüncelerinin değişmediğini ve Türkiye'nin bu sistemleri Rusya'dan satın alma girişimlerinin ABD'yi ciddi anlamda endişelendirdiğini belirtmiştir. Palladino, Türkiye'nin Rusya'dan S-400'leri satın almasıyla birlikte F-35 programına katılımının yeniden değerlendirileceğini ve gelecekte diğer potansiyel silah sevkiyatlarını da riske atacağını net bir şekilde belirtmiştir.²⁷¹

Ayrıca R. Palladino, ABD'nin Düşmanlarına Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası (CAATSA) aracılığıyla tüm bireylerin ve kuruluşların yaptırımlardan potansiyel olarak etkilenebileceğini belirtmiştir. ABD Kongresi Temsilciler Meclisi 10 Haziran'da CAATSA çerçevesinde Türkiye'ye yönelik yaptırımların tam olarak uygulanması çağrısında bulunmuştur. 11 Haziran'da ABD, F-35 uçakları için ABD'deki Türk pilotların uçuş eğitimini askıya almış, 14 Haziran'da Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, ABD yaptırımları konusunda uyarıda bulunarak, "Bize karşı olumsuz bir tavır varsa biz de benzer bir yanıtla geleceğiz" ifadesini kullanmıştır.

Türkiye'yi S-400 almaktan caydırmak için ABD yetkilileri ve bizzat Başkan Trump tarafından yapılan sert uyarılara tepki gösteren Cumhurbaşkanı Erdoğan, "S-400 almak için bize kendi iradesini dayatanlar bunu Yunanistan'a neden yapmıyorlar?" diyerek ABD'nin Yunanistan, Slovakya ve Bulgaristan'ın S-300 sistemleri almasına ilişkin benzer açıklamalarda bulunmadığına işaret etmiştir. ABD'nin tüm yaptırım girişimlerine rağmen Türkiye'nin, S-400 sistemleri alımından vazgeçmemiş olması Türkiye-RF ilişkileri açısından önemli bir noktadır. Sistemlerin kurulum ve test faaliyetleri tamamlandıktan sonra Nisan 2020'de devreye alınması planlanmıştır.²⁷² Sonuç olarak ABD'nin her fırsatta Türkiye ile ilişkilerini yokuşa sürmek (her ne kadar da Türkiye NATO üyesiyse) Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşmasına olumlu etkide bulunmuştur.

²⁷¹ "ABD Dışişleri, S-400 alımının Türkiye için taşıdığı 'riskleri' sıraladı", **Sputnik News**, 12 Nisan 2019, <https://tr.sputniknews.com/abd/201904121038732145-abd-disisleri-s-400-turkiye-risk/>, (Erişim Tarihi 28.03.2022)

²⁷² "CAATSA Yaptırımları Nedir? Süreç Nasıl İşliyor?", **Amerikanın Sesi**, 11 Temmuz 2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeyi-s400-alimindan-sonra-neler-bekliyor/4996208.html> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

3.6. Ortadoğu Ekseninde Rusya-İran İlişkileri

RF için İran, bölgesel politikaları şekillendirirken her zaman stratejik bir ülke olmuştur. Tarihsel olarak RF-İran ilişkilerine bakıldığında çoğunlukla rekabet görülse de, özellikle Soğuk Savaş Sonrası dönemde RF'nin yeni politik tanımlamaları, İran'ın ABD ve Batı tarafından yaptırımlara ve izolasyona maruz bırakılması, iki ülke arasındaki coğrafi yakınlık ve ortak bölgesel çıkarların da etkisiyle, RF ve İran muhtelif konularda bir araya gelebilmişlerdir. Soğuk Savaş sonrası İran, RF'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikalarında belirleyici bir rol oynamış, Moskova için bölgesel bir dengeleyici müttefik olarak muhafaza edilmiştir. Zira her iki devletin Kafkasya ve Orta Asya bölgelerindeki çıkar tanımlamaları birbirine yakındır. Bunun temel nedenlerinden biri, Türk Cumhuriyetlerinin bölgede bağımsızlıklarını kazanarak RF ve İran'ın güvenlik dengesini değiştirmeye zorlaması olmuştur. İran için de güvenlik kaygıları yanında bölgedeki Türk ve Batı etkisini sınırlamak bakımından Rusya'yı doğal müttefik olarak gördüğü açıktır.²⁷³

İran, 1990'lar boyunca; Karabağ sorunu, Tacikistan iç savaşı, Hazar'ın statüsü ve Afganistan gibi başlıklarda Rusya ile istişare ve işbirliği içinde olmuştur. 12-15 Mart 2001'de İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin Moskova ziyareti, Rusya-İran ilişkilerinin canlanması açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu ziyaret sırasında Moskova ve Tahran arasında "Karşılıklı İlişkilerin Temelleri ve İş birliği İlkeleri Anlaşması" imzalanmıştır. İki Devlet Başkanının bir araya geldiği bu görüşmede ticari, siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarında iş birliği yapılmasına karar verilmiştir. Hatemi'nin Moskova ziyareti, iki ülke arasında 7 milyar dolarlık bir ticaret hacmi fırsatı yaratmış ve bazı modern Rus silahlarının İran'a teslim edilmesini sağlamıştır. Satış rakamları 1998-2001 yılları arasında 300 milyon dolara, 2002-2005 yılları arasında ise 1,7 milyar dolara ulaşmıştır. Rakamlar da gösteriyor ki İran, Rusya'nın bölgedeki önemli pazarlarından biri haline gelmiştir.

²⁷³ Bijan Khajepour, "Iran Opens New Chapter in Relations with Russia", *Al-Monitor*, 07 Şubat 2014, <https://www.al-monitor.com/originals/2014/02/iran-russia-relations-new-chapter.html> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

Öte yandan İran, Rusya'nın Ortadoğu'daki aktif politikasını ABD ve İsrail'i bölgede dengeleme açısından memnuniyetle karşılamıştır. Rusya ile ikili askeri ve nükleer ilişkilerini geliştirmek isteyen İran, Rusya'nın İİT gözlemcisi olarak üyeliği gibi platformlarda Rusya'yı desteklemiştir. Rusya ile İran arasındaki ekonomik ve savunma iş birliği, Rusya'nın Ortadoğu bölgesindeki rolünü de artırmıştır.²⁷⁴ Rusya İran ve Suriye'nin bölge coğrafyasındaki nüfuzundan da yararlanarak Hizbullah ve Hamas ile ilişkilerini geliştirmiştir. Ayrıca Irak'ta Şiiilerin artan etkisiyle Rusya, İran'ın Irak'taki etkisinden yararlanma şansına sahip olmuştur. Ancak Ortadoğu bölgesindeki etkisinin kısmen sınırlı olduğu göz önüne alındığında Rusya, başta Basra Körfezi ülkeleri ve İsrail olmak üzere bölgedeki diğer güçlerle ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesine de büyük önem vermektedir. Bu bağlamda Rusya, bölgedeki güvenlik dengesini bozmayacak şekilde Suriye ve İran'a silah satmaya çalışmıştır.

Böylece Batı ve İsrail'in müdahalesine karşı Suriye ve İran'ı silahlandıran Rusya, Körfez Arap devletleri odaklı bir Batı politikasını dengelemeyi arzu etmiştir. Geleneksel olarak Filistin meselesinde FKÖ/El Fetih çizgisini destekleyen Moskova Hamas'ın sistemdeki ağırlığının artmasına paralel olarak İran bağlantısından yararlanmıştır. Diğer yandan 2010'da patlak veren Arap Baharı süreci, Rusya-İran iş birliğinde yeni bir aşama olarak "stratejik iş birliği"nin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Suriye'nin küresel ve bölgesel müttefiki olarak her iki devlet de Esad'ı kurtarmak için askeri ve diplomatik çaba göstermiş, rejime yönelik uluslararası bir müdahalenin önünü almışlardır.²⁷⁵

Rusya ile İran arasındaki ilişkiler çerçevesinde bölgede radikal İslami hareketlerin en başta da IŞİD'in etkinlik kazanması, işbirliği için yeni bir motivasyon unsuru olmuştur. Rusya'nın Atlantikçi İslam olarak tasnif ettiği devletlerin etki alanının Şii İslam ile dengelenebileceğine dair Yeni Avrasyacı perspektifi, İran ile sahada daha etkili bir ortaklığı beraberinde getirmiştir. Suriye iç savaşının ilerleyen dönemlerinde Suudi Arabistan ve BAE ile Türkiye arasında bozulan ilişkilere Astana

²⁷⁴ Mariya Y. Omelicheva, "Russia's Friend-United State's Enemy: Russian Foreign Policy Toward Iran", **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 14, Sayı 3, Yıl 2008, s. 12-14.

²⁷⁵ Michael Singh, "Iran is Not An Ally in Irak", **Wall Street Journal**, 17 Haziran 2014, <https://www.wsj.com/articles/iran-is-not-an-ally-in-iraq-1403024591> (Erişim Tarihi 30.03.2022)

ve Soçi süreçleri eşlik etmiş ve İran da bu sistematığın bir parçası olarak diplomatik zemin bulmuştur.²⁷⁶

İran İslam ülkelerine dışarıdan özellikle de Müslüman olmayan devletlerden askeri müdahalelere sert şekilde karşı çıkarken Rusya'nın Suriye'deki faaliyetinin ortağı konumundadır. Rus bombardıman uçaklarının Suriye'deki hedefleri yok etmek için Hemadan'daki "Şahid Naje" hava limanında konuşlandırılması için izin vermiştir.²⁷⁷ Anlaşılmaktadır ki, ideolojik etkenler İran için çoğu zaman ikinci planda kalmakta ve stratejik öncelikler belirleyici olmaktadır. Suriye'de rejimin Nusayri bir aileye ve anlayışa bağlı olması, Suriye rejiminin İran'a; Lübnan'a erişim imkanı sağlaması da temel etkenlerden biridir. Böylelikle Tahran, bölgedeki Şiilerin nüfuzunu artırmak istemektedir. İran'ın en önemli amacı bölgedeki kendisine müttefik olan Hizbullah gibi grupları çoğaltmaktır. Haziran 2011'de, Kudüs silahlı kuvvetleri komutanı Kasım Süleymani ve Suriye güvenlik teşkilatı başkan yardımcısı Muhammed Nasif Heirbek görüştüler ve İran, Lazkiye'de İran'dan Suriye'ye doğrudan silah naklini kolaylaştıracak askeri üs inşası için, Şam'a 23 milyon dolar kredi sağlamayı kabul etmiştir. Ayrıca İran, Hizbullah vasıtasıyla, Suriye'de Suudi Arabistan'ın desteklediği El-Nusra cephesine karşı Esad rejimine arka çıkmıştır zira İran için, Esad ailesi kilit önemdedir.²⁷⁸

Böylelikle İsrail ve İran'ın çatışması Tel Aviv ile Moskova arasında tartışma yaratacak bir potansiyele erişmiştir. Rusya'nın, İran'ın Suriye'den çekilmesini istediği yönünde de artan iddialar bulunmaktadır. Nitekim İran'ın Almanya'daki eski büyükelçisi Seyid Hossein Mousavian, Suriye konusunda Rusya ile İsrail arasında 7 maddelik gizli bir anlaşma olduğunu ve bunlardan birinin Suriye'deki İran ve Hizbullah askeri varlığının sona ermesi olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov düzenlediği basın toplantısında, Suriye-İsrail sınırında Suriye

²⁷⁶ Владимир Сажин, "Россия и Иран: Военно-Воздушная Турбулентность", **Valdaiclub**, 24 Ağustos 2016, https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/rossiya-i-iran-voenno-vozdushnaya-turbulentnost/?sphrase_id=39710 (Erişim Tarihi 30.03.2022)

²⁷⁷ Will Fulton, Joshep Holiday, Sam Wyer, "Iranian Strategy In Syria", **Institute Of Study Of War**, May 2013, p. 11, 12.

²⁷⁸ Jessica Donati, Julia Payne, "How Russia, Iran Keep Fuel Flowing To Syria", **REUTERS**, 26 Nisan 2012, <https://www.reuters.com/article/2012/04/26/us-syria-russia-iran-idUSBRE83P0GE20120426> (Erişim Tarihi 30.03.2022)

hükümetinin askeri varlıklarının dışında başka yabancı güçlerin bulunmaması gerektiğini savunduğunda İran'a da işaret etmiştir.

Bu itibarla Rusya, İran ile ilişkilerde temkinli hareket etmekte ve bazen bu konuda uluslararası oyuncuların çıkarlarına dikkat çekmektedir. Rusya ne İran gibi silah pazarını kaybetmek istemekte ne de onu gelişmiş yeni nesil stratejik silahlarla donatmak istemektedir. Rusya'nın bu yaklaşımını Putin şu şekilde ifade etmektedir; “İran ile teknik ve askeri iş birliğimiz var ama çok az, bunu İran'ın kendisini köşede hissetmemesi için yapıyoruz”.²⁷⁹ Sonuç olarak Rusya ve İran'ın savunma alanındaki iş birliği, genel olarak istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmaktadır.

İki devlet, Suriye meselesine paralel olarak bölgesel güvenlik bağlamında da ortak bir politika izlemişlerdir. Keza Rusya, askeri gücünü artırması için İran'ı desteklemiş ve olası bir sivil ayaklanmayı önlemek için 500.000 kişilik özel bir polis gücü yetiştirmesine yardım etmiştir. Buna karşılık İran, Bender Abbas limanında Rus savaş gemilerinin demirlemesine imkân tanıyarak Rusya'nın Hürmüz Boğazı'nda stratejik sulardaki varlığını desteklemiştir. Ayrıca Basra Körfezi'ndeki konumlarını güçlendirmek için Rusya ve İran kolektif güvenlik sistemi anlayışına dayalı bölgesel güvenlik ve iş birliği örgütü kurmak girişiminde bulunmuşlardır.²⁸⁰

Farklı motivasyonlarla olsa da, Esad rejiminin iktidarda kalması gerektiği konusunda hemfikir olan Rusya ve İran, Suriye'deki olayların başlamasından bu yana birlikte ve planlı bir biçimde hareket etmişlerdir. 2013 Ağustos ayında Guta'da gerçekleştirilen kimyasal saldırı sonrası Rusya'nın harekete geçmesi, Esad yönetimine yönelik olası bir ABD müdahalesinin karşısını almıştır. İlaveten İran, Rusya'nın çabaları sonucunda Ocak 2014'te II. Cenevre Konferansı'na davet edilmiş fakat kısa süre sonra davet geri çekilmiştir. Yine 14 Kasım 2015'te İran, Rusya'nın çabaları ile Viyana'da toplanan Uluslararası Suriye Destek Grubu toplantısına katılmıştır.²⁸¹

²⁷⁹ “Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности”, **Kremlin**, 10 Şubat 2007, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

²⁸⁰ Ümit Ateşagaoglu, “İran Ülke Raporu”, **Etüd Merkezi Raporu**, Mayıs 2012, s. 8, 9.

²⁸¹ Zafer Ay, “Ortadoğu'nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi”, **South Security School**, 27 Mayıs 2019 <https://www.gencdiplomatlar.com/masalar/avraya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

3.7. Rusya'nın Körfez Ülkeleriyle İlişkileri

30 Ekim 1991 yılındaki Madrid barış sürecinin başlangıcından bu yana, Basra Körfezi bölgesinde barışı koruma sorunu, Ortadoğu çapında daha geniş bir bölgesel güvenlik sisteminin parçası olarak görülüyor. Körfez ülkeleri, silahsızlanma ve bölgesel güvenlik çalışma grubu da dâhil olmak üzere barış sürecinin çok taraflı formatına katıldılar. 1990'ların sonlarından bu yana, ABD'nin Irak'ı işgal etme tehdidinin ortaya çıktığı zamandan beri, Rusya, Basra Körfezi'nde bir tür "alt-bölgesel" güvenlik sistemi oluşturma sorununu formüle etmeye başladı.²⁸²

ABD ve Batı ülkeleri bu öneriye karşı olumsuz bir pozisyon alarak, tüm Ortadoğu'nun "demokratik yeniden yapılanmasının" önsözü olması beklenen Irak işgalinin örgütlenmesine öncülük ettiler. Bölge ülkeleri iç çelişkilerinin üstesinden gelemeler ve Rus planının ilerlemesi mümkün olmadı. Doğrusu o yıllarda Rusya'nın böyle bir inisiyatif yüklenecek imaj ve itibar sorunu da vardı. Sonuç olarak, Saddam'ın kitle imha silahlarına sahip olduğu bahanesiyle, ABD ve müttefiklerinin Irak'a karşı saldırısı gerçekleşti ve bunu önlemek mümkün olmadı. Irak'taki savaş, bölgedeki uluslararası terör örgütlerinin benzeri görülmemiş düzeyde aktivasyonuna, milyonlarca binlerce insanın ölümüne yol açan yeni bir süreci tetikledi.

RF, Ortadoğu'da birbirine rakip hatta hasım olan aktörlerle aynı anda ilişkileri sürdüren tek küresel güçtür. İran ve İsrail'le aynı anda yüksek düzeyli işbirliği yapabilmekte, ilişkileri inişli çıkışlı olan Türkiye ve Suudi Arabistan'la veya Mısır'la da bunu sürdürebilmektedir. Hem Suriye hem Körfez monarşileri ile olumlu ilişkileri sürdürebilmesi de dikkat çekmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti, son yıllarda Ortadoğu ile ekonomik bağlarını güçlendirmesine rağmen, bölgedeki askeri etkisi ihmal edilebilir düzeyde olmayı sürdürmektedir. ABD'nin de Suriye ve İran'la ilişkilerinin seviyesi ortadadır. Bu durum Rusya'yı bölgede çok yönlü hareket edebilen tek küresel oyuncu hviyetine kavuşturmaktadır.

Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaşla birlikte, rejimi en üst seviyede destekleyen Rusya ile rejimin devrilmesi için askeri, siyasi ve ekonomik

²⁸² Андрей Бакланов, "Мир в Зоне Персидского Залива: Сможет Ли Россия Остудить Горячие Головы в США и На Западе?", *Valdaiclub*, 06 Ağustos 2019, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/mir-v-zone-persidskogo-zaliva/> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

fedakârlıklarda bulunan Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri arasındaki ilişkiler giderek kötüleşmiştir. Bu devletlere göre Esad rejiminin devrilmesi; İran'ın bölgesel etkisini sınırlaması bakımından, Arap dünyasında tarihi kıymeti olan Şam idaresinin el değiştirmesinin sağlayacağı avantajlar bakımından, ayrıca ABD ile ilişkilerinin de bunu gerektirmesi bakımından temel hedef haline getirilmiştir. Rusya-İran-Suriye ilişkileri ise stratejik nitelikli ilişkiler haline geldi. Böylece Körfez devletleri ile Rusya arasındaki makas açıldı.²⁸³ Ancak Rusya bütünüyle köprüleri atmak yerine Suudi Arabistan'ın Basra Körfezi'ndeki kontrolünü dengelemeye çalışarak; BAE, Umman, Kuveyt ve Katar ile ekonomik ilişkilerini güçlendirdi.

Geçmiş 30 yıla ilişkin genel bir gözlemle şu tespit edilebilir ki; SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya yaklaşık 20 yıl boyunca sürdürdüğü yeniden toparlanmanın ardından, Arap devletleriyle yeni ilişki formatları kurarak bölgedeki devletler üzerinde bir etki oluşturmayı başarmıştır. Moskova Arap ülkelerinin özelliklerini, farklılıklarını değerlendirerek her birine ilişkin özgün politikalar izlemektedir. Keza, Ortadoğu bölgesindeki diğer aktörlerin (Çin, İngiltere, Fransa, ABD) daha aktif hale gelmesiyle Körfez ülkelerindeki sosyo-politik yükseliş Rusya'nın dış politikasını da içeren bir faktördür.²⁸⁴ Rusya artık Körfez ülkeleri için düşman olarak değil -daha çok ekonomik anlamda- bir ortak olarak görülmeye başlanmıştır. İran ve Arap monarşileri arasındaki çatışmalar ve önceki iktidarların (Mısır, Libya, Tunus) yerini alan yeni siyasi güçler de Rusya tarafından sistemdeki değişiklikler olarak algılanmaktadır.²⁸⁵

Rusya'nın Körfez ülkelerindeki jeopolitik etkisinin ve yumuşak gücünün 2012'de Putin'in üçüncü kez seçilmesinden bu yana arttığı söylenebilir. Yatırım sahalarının genişlemesi ve diplomatik ilerlemeler Rusya'nın bu dönemlerde Basra Körfezi'nde temkinli ama aktif bir jeopolitik rol üstlendiğini gösterir. Elbette Riyad'ın etkisi, bazı KİK devletlerini Rusya'nın Suriye'deki siyasi uzlaşma çağrısına karşı daha

²⁸³ Husam İtani, "Rusya ve Araplar: Önce ideoloji sonra çıkarlar", **Şarkul Avsat**, 28 Mayıs 2019, <https://turkish.aawsat.com/home/article/1743226/rusya-ve-araplar-%c3%b6nce-ideoloji-sonra-%c3%a7%c4%b1karlar> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

²⁸⁴ Adıgözəl Məmmədov, "Rusiyanın orta şərqdəki siyasətinin təməlləri və strateji gözləntiləri", **KAFKASSAM**, 7 Aralık 2016, <https://kafkassam.com/rusiyanin-orta-s%C9%99rqd%C9%99ki-siyas%C9%99tinin-t%C9%99m%C9%99ll%C9%99ri-v%C9%99-strateji-gozl%C9%99ntil%C9%99ri.html> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

²⁸⁵ Hattar Ebu Diyab, "Körfez ve Ortadoğu'da Dolaşan Rus İhale Defteri", **Ahval**, 12 Mart 2019, <https://dergipark.org.tr/pub/jhf/issue/55051/751259> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

temkinli olmaya itmektedir.²⁸⁶ Fakat Arap dünyasında yenilenen uzlaşma ve izolasyon ihtimalini gören Suudi Arabistan bundan endişelenmektedir. Böylece Riyad, Esad karşıtı duruşunu yumuşatabilir ve Rusya ile diplomatik diyalogu sürdürebilir. Rusya'nın doğalgaz devi Katar'da yakın zamanda artan ekonomik etkisi, ticari ilişkilerin köklü düşmanlığı nasıl zayıflattığını göstermesi bakımından çarpıcıdır.²⁸⁷ Unutulmamalı ki, 2004'te Doha'da gerçekleştirilen cinayet ile Vitali Çurkin'in "bu ülkenin yıkılması gerektiği" yönündeki tehditkâr ifadeleri, Katar monarşisi ile Putin arasındaki ilişkilerde kritik sorunlara neden olmuştu.

Bugün Rusya, Katar ile iş birliği yaparak enerji sektöründe güçlü bir konum oluşturmaya çalışmakta, nitekim Rus enerji devi Gazprom, Katargaz ile sıvılaştırılmış doğal gaz üretimi alanındaki iş birliğini büyütmektedir. Haziran ayında Katar Enerji Bakanı Muhammed el Sada, Rusya Enerji Bakanı'nın Doha ile Moskova arasındaki yıllık ticaretin 500 milyon dolara çıkarılmasıyla ilgili sorusuna; "İkili ekonomik iş birliğini önemli ölçüde genişletmek gerekiyor" cevabını vererek, bunu desteklemektedir. Böylelikle Rusya'nın başlangıçtan itibaren Moskova'ya mesafeli olan Körfezin küçük gaz devini tamamen karşısına almamaya gayret ettiği belirtilebilir.²⁸⁸ Benzer tutum diğer Körfez devletleriyle ilişkilerinde de görülebilir. Moskova Ortadoğu Enstitüsü başkanı Yevgeni Satanovsky, meselâ Umman'ın ticari ilişkilerine dikkat çekerek, Umman'la Rusya arasında gerçekleşen ticaretin hacmini 2010'dan 2014'e kadar 13 milyon dolardan 100 milyon dolara çıkardığına işaret etmektedir.²⁸⁹

Rusya'nın Körfez ülkeleriyle ilişkileri 2014 yılından itibaren de gelişmiştir. BAE iş adamları 2014 yılında Rusya'daki olimpiyat oyunları için tesislerin inşasında iş yüklenmişler, Petersburg yakınlarındaki büyük liman ve boru hattı projelerinin

²⁸⁶ Вадим Кузьмин, Николай Соколов, "Противостояние Саудовской Аравии и Ирана На Ближнем Востоке в Период Арабской Весны", **Мусульманский Мир**, No 3, Год 2017, <https://cyberleninka.ru/article/n/protivostoyanie-saudovskoy-aravii-i-irana-na-blizhnem-vostoke-v-period-arabskoy-vesny/viewer> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

²⁸⁷ Андрей Исаев, "Россия На Ближнем Востоке: Коротко о Важном", **Журнал Международная жизнь**, 19 Февраль 2019, <https://interaffairs.ru/news/show/21701> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

²⁸⁸ Наджах Абделла Сулейман, "Арабы и Россия: Константы Отношений и Их Трансформация", **ИНОСМИ**, 10 января 2018, https://inosmi.ru/politic/20180110/241157093.html?fbclid=IwAR1dp8v9-QSAIY_J1841w9PTKCNKN9GiH6nahOVIbKE3GB96Oa3Dat5IB3w (Erişim Tarihi 03.04.2022)

²⁸⁹ Андрей Давыденко, "Россия и Страны Персидского Залива: Общие Интересы Требуют Более Тесного Взаимодействия", **Журнал Международная жизнь**, Год 2016, <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1488%2003.04.2019> (Erişim Tarihi 03.04.2022)

uygulanmasında Rosneft ile aktif olarak iş birliği yapmışlardır. Kuveyt ile Umman, Suriye'deki çatışmalara siyasi çözüm bulmaya hazır KİK üye devletleridir. Umman konumu itibarıyla bölgede uzun süre arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. Umman Dışişleri Bakanı Yusuf bin Alavi bin Abdullah, Esad'la 26 Ekim 2019'da bir görüşme tanzim etmiştir.²⁹⁰ Ayrıca, Umman 2019 yılında ABD nükleer anlaşmasına ilişkin görüşmelerde İran'la ABD arasındaki sorunların çözülmesine etkin olarak destek verdiğini beyan etmiştir. Aslında bunlar, Suriye'de siyasi bir çözümü savunan Arap Ligi üye ülkelerinin koalisyonunu da pekiştiren unsurlardır. Bu gibi adımlar, Rusya ve Suudi Arabistan arasında ortak bir nokta arayışına da işaret etmektedir.²⁹¹

2015 ortalarında Kuveyt, Suriye ihtilafına nihai bir siyasi çözüm için yönelen planı desteklemeye başlamış ve Esad'a yönelik sert tavır sergileyen Riyad'ı eleştiren Rusya'ya katılmıştır. BAE'nin Suriye'deki pozisyonu ara sıra belirsiz bir izlenim yaratsa da Rusya, Umman ve Kuveyt örneğini izleyerek Abu Dabi ile anlaşma yapmayı başarmıştır. Bilhassa 4 Haziran 2016 yılında BAE Federal Ulusal Konsey Başkanı Emel Kubeysi, Sergey Lavrov'u Suriye'deki barış görüşmelerinin desteklenmesindeki aktif rolünden dolayı kutlamıştır. BAE'nin üst düzey yetkilileri, Esad rejimi dâhil Suriye'deki siyasi aktörlerin hepsini kapsayacak uzlaşya olumlu baktıklarını ifade etmişlerdir.²⁹²

Abu Dabi'nin farklılaşan siyaseti, Suudi Arabistan'ın Suriye'deki siyasetiyle tutarsızlık arz etmiş ve RF'nin KİK ülkelerini Riyad'ın egemenliğinden ayırma isteğini de göstermiştir. Rusya, Suriye'de Kuveyt, BAE ve Umman ile diplomatik iş birliği kurarak, Basra Körfezi'nde Suudi-Katar bloğunu dengelemek için bir koalisyon oluşturmuştur. Basra Körfezi'ndeki artan diplomatik faaliyet, Irak, Mısır ve Cezayir ile ilişkileri kuvvetlendirme çabalarıyla aynı zamana denk geldiğinden, gelişmeler Putin'in Arap Ligi'ndeki atmosferi kendi lehine çevirme çabası biçiminde de yorumlanabilir. Suudi Arabistan'ın bu çaba doğrultusunda Riyad'ın bir uydusu gibi görüne Bahreyn ile de işbirliği alanları geliştirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bahreyn

²⁹⁰ “Президент Сирии Б. Асад встретился с главой МИД Омана по региональным вопросам”, **Russian News**, 07 Август 2019, http://russian.news.cn/2019-07/08/c_138206984.htm (Erişim Tarihi 04.04.2022)

²⁹¹ “Ближний Восток нужен и России, и США. С кем им придется бороться?”, **Lenta.ru**, 14 ноября 2019, https://lenta.ru/articles/2019/11/14/iran_rules_the_world/ (Erişim Tarihi 04.04.2022)

²⁹² “Ключ от Ближнего Востока”, **Lenta.ru**, 4 февраля 2016, <https://lenta.ru/articles/2016/02/04/lavrovvoyage/> (Erişim Tarihi 04.04.2022)

Rusya'dan hem silah alımı gerçekleştirmekte hem de Putin ile teröre karşı mücadele konusunda açıkça temaslarda bulunmaktadır.²⁹³

Bütün bunlar, Körfez devletlerinin ABD ile ilişkilerinin topyekûn bozulacağı ve Rusya'nın tesirinin belirleyici olacağı anlamına gelmemekle birlikte, tek renkli ve Suudi hakimiyetinde bir Körfez algısının da bazı eğilimleri görmeyi engellediğini göstermektedir. Körfez ülkelerinin Çin ile son yıllarda geliştirdikleri ilişkilerini de bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Ayrıca, gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus Rusya'nın Yeni Avrasyacı anlayışının sadece “yakın çevre”ye odaklanan bir yaklaşım olmadığı, İslam dünyası ve Ortadoğu'ya öncelikle güvenlik ve enerji bağlamında önemli bir yer verildiğidir. Zira Rusya; Avrasyacı jeopolitik bakışı, kendisine küresel bir iddia imkanı sunması ve kapasitesini harekete geçirecek yol işaretleri vermesinden dolayı benimsemiş görünmektedir.

²⁹³ “Ülke profili: Bahreyn”, **Al Jazeera Turk**, 27 Kasım 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-bahreyn> (Erişim Tarihi 05.04.2022)

SONUÇ

İbn Haldun'un yazdığı gibi, coğrafya toplumların (dolayısıyla devletlerin) kaderidir. Coğrafyaya uyum sağlayamayan organizmalar veya coğrafyaya göre şekillenmeyen her devlet yok olmaya mahkumdur. Coğrafyayı uluslararası ilişkilerde öncelikli bir açıklayıcı araç olarak kullanan “jeopolitik” bu temel nedenle her zaman önemli olmuştur.

Jeopolitik kavramı uluslararası ilişkiler literatürüne XIX. yy'da dâhil olmuş ve devletlerin dünya hâkimiyetine erişme arayışına katkıda bulunmak isteyen kimi düşünürlerce geliştirilmiştir. Mackinder'in “Kalpgah”, Spykman'ın “Kenar Kuşak” veya Mahan'ın “Deniz Hakimiyet” teorisi bu gelişim çizgisinde ortaya çıkmış klasik örneklerdir. Kjellen ve Ratzel'le başlayan Alman geleneğini XX. yüzyılda Karl Ernst Haushofer daha ileri bir örneğe taşımış ancak bu, onun için iyi bir şöhret bırakmamıştır. “Hayat Sahası” iddiası Nazi Almanyası'nın yayılmacı dış politika emelleri için bir meşruiyet oluşturma gayreti olarak itham edilmiştir.

Bu tezin odağında olan Rusya'nın jeopolitik geleneği de neredeyse Alman ve Anglo-Sakson örnekler kadar eskiye götürülebilir. Ancak Çarlık Rusya devrindeki jeopolitik düşünce girişimlerinin çoğu imparatorluğun bazı askeri uzmanlarının değerlendirmeleri niteliğindedir. Bununla birlikte, Rus milletinin dünyaya bakışını, Rus devletinin hâkimiyet arzu ve arayışını tartışma/araştırma konusu haline getiren pek çok Rus düşünür de çıkmıştır. Rus modernleşmesi ve sanayileşmesiyle birlikte muhtelif siyasal görüşlerin Rusya'da yayılmasına paralel olarak devlet kültüründe de yarışan jeopolitik perspektifler belirmiştir. Sovyetler Birliği devrinde Rusya jeopolitik çalışmalar bakımından görece kısır kalmıştır. Bununla birlikte bir yandan Rusya'daki şarkiyatçılık geleneği bu devletin Doğu'ya özel olarak da Ortadoğu'ya dair bilgisini ve ilgisini canlı tutmuştur. İki kutuplu dönem şartları içinde, ABD ve Avrupa'da görülen jeopolitik çalışmaları örneklerine Rusya'da rastlamak pek mümkün olmamıştır. Ancak geçmiş Rus düşünce tarihindeki isimlerle modern dönem arasında köprü olabilecek nitelikte, Gumilev gibi düşünürler zikredilmelidir.

SSCB'nin dağılmasına müteakip, Rusya bir taraftan siyasal bir boşluğa düşerken diğer taraftan da yaklaşık yüz yıl önce yaşadığı o tartışmaları yeniden

yapmaya başlamıştı. 1990’ların belirsizlik, çatışma, karmaşa ve kaos ortamından sonra Putin’in iktidara gelmesiyle Rus jeopolitik tasavvuru yeniden görünür hale geldi. Bu 1991’deki durum itibariyle “mağlup” olan Rusya, oyunu Batı’nın kurallarıyla oynamak zorunda olduğu yeni bir evreye girmişti. Bunu Batı yönlü dış politika olarak anlayan yönetimler kısa sürede yanıldıklarını anladılar. 2000’lere gelindiğinde idari yapıda yapılan değişiklikler, ekonomi alanında atılan cesur kararlar, enerji sahasındaki yatırımlar Rusya’nın yeniden “küresel” iddia sahibi bir aktör olmasını beraberinde getirdi. Teknolojide yaşanan ataletin giderilmesinden de tutun da uluslararası medyanın öneminin anlaşılması ve bazı adımların atılmasına kadar pek çok örnek 2000’li yıllarda Rusya’nın yeniden güçlenişine zemin hazırlayan faktörlerdir.

Bu çerçevede, SSCB’nin dağılmasıyla RF’de dış politikanın muhtemel seyri konusunda iki temel doktrin yarışmıştır. Atlantikçiler, Soğuk Savaş döneminde demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi gibi Batılı değerlere karşı SSCB’nin yaymaya çalıştığı değerlerin çatıştığı ve bu mücadeleden Batılı değerlerin galip çıktığı, bu değerleri savundukları takdirde kendilerinin de Batılı devletlerin ulaştığı gelişme düzeyine ulaşacaklarını savunmuşlardır. Demokratik değerleri yeterince içselleştirirlerse Batı’dan herhangi bir tehditle karşı karşıya kalmayacaklarını çünkü demokrasilerin birbirleriyle savaşmayacağı düşüncesiyle politika tatbikini uygun görmüşlerdir.

Yeni Avrasyacılar ise Batı ve Rusya’nın farklı değerleri olduğunu; tarihsel, coğrafi, kültürel, hatta dinsel olarak farklı olduklarını ve bu farklılıklar nedeniyle Batılıların Rusya’yı asla kendilerinden görmeyeceklerini savunmuşlardır. Tarihsel olarak Batı dünyasından sürekli izole edildiklerini ve Soğuk Savaş sonrası dönemde de aynı şeyin olacağını iddia etmişlerdir. Rusya’nın karşılaştığı sorunları Batı ile iş birliği yaparak değil, kendi değerlerine ve kendi “coğrafyalarına” dönerek çözebileceklerini savunmuşlardır. Avrasya bölgesindeki farklı kültür ve milletlerle ortak değerlerde buluşmaları gerekliliğinden hareket etmişlerdir. Böylelikle Rusya’nın sıradan bir devlet değil, küresel iddia sahibi başat bir aktör olacağı savından hareket etmişlerdir. Rusya’yı eski Sovyet alanında daha etkin davranmaya, bölge devletleriyle ortak ekonomik, siyasi ve güvenlik zeminlerinde buluşturmaya matuf adımlar bu bakış açısının hayata geçirilmesiyle atılabilmektedir.

Gerek NATO genişlemeleri gerekse Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna’da yaşanan “renkli devrimler”, Rusya tarafından kendi geleceğini tahakküm altına almaya yönelik planlı eylemler olarak değerlendirilmiş, ulusal güvenlik riskleri olarak kaydedilmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrasındaki terörle mücadele anlayışı da Rusya tarafından özellikle Kafkasya’da izlenen güvenlikçi siyaset için bir meşruiyet aracına dönüştürülmüştür. Putin iktidarının dış politika anlayışı, Rus dünyası, güçlü Rusya, yakın çevre, samimi dost, egemen demokrasi gibi söylemler üzerinden tanımlanmış ve uygulamaya konmuştur.

Ağustos 2008’deki Gürcistan müdahalesi, Putin’in uygulamalarında hayat bulan Yeni Avrasyacılık açısından bir dönüm noktası olmuştur. Moskova’nın çok uzun bir aradan sonra kendi toprakları dışında askeri bir müdahalesi olmak bakımından ilk örneği teşkil eden bu olayı, 2014 yılındaki Ukrayna müdahalesi ve Kırım’ın ilhakı takip etmiştir. Buradan Moskova tarafından konjonktürün iyi değerlendirilmiş olduğunun da altı çizilmelidir. 2008 yılında yaşanan küresel krizin Batılı devletler üzerindeki olumsuz etkisi, Putin Rusya’nın sistemin eşitsiz güç dağılımında dengeyi yakalamasını sağlamıştır. Özellikle ABD’nin Afganistan ve Irak işgallerinin olumsuz etkilerine ekonomik kriz de eklenince ABD kendi iç sorunlarına dönerken diğer coğrafyalardaki faaliyetlerini sınırlandırmıştır. Moskova’nın Gürcistan müdahalesine Batı’dan etkili bir cevap gelmemiş olması da altı çizilmesi gereken bir diğer husustur.

Bununla birlikte, küresel boyutlu bir iddia sahibi olmak sadece “yakın çevre”deki etkinlikle gerçekleşemeyecektir. Bu bakımdan Türkiye, İran ve Ortadoğu’nun diğer aktörlerine ilişkin de özgün bir politik perspektifle hareket edilmesi gerekecektir. Ortadoğu’yla ilişkisi tarihsel “sıcak denizlere erişim” arzusu ile izah edilen Rusya, 2015’ten itibaren angaje olduğu Suriye iç savaşıyla bu yönde riskli ve sonuç getirici bir adım atmıştır. Bu tezin temel çıktılarından birisi, Rusya’nın Ortadoğu’daki mevcudiyetini, küresel bir oyuncu olmak arzusundan kaynaklanan jeopolitik bir zaruret olarak gördüğüdür.

Rusya’nın güç unsurları içinde görece avantajlı kalemlerinden olan enerji ve silah bakımından da Ortadoğu bölgesi görmezden gelinemez. ABD ve Transatlantik dünyanın ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına Rusya gibi sahip olan bir diğer bölge de Ortadoğu’dur. Çatışmanın eksik olmadığı bu bölgede bulunan devletler gelirlerinin

önemli bir kısmını savunmaya ayırmaktadırlar. Bu nedenlerle de Rusya, kendisini bölge dinamikleri içinde olmak zorunda hissetmektedir. Burada yaşanacak gelişmelerin bir domino etkisiyle Hazar havzası üzerinden Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılması muhtemel olduğundan, bölgedeki yönetim değişikliklerine, terör hareketlerine, iç çatışmalara ve savaşılar yüksek seviyede ilgi duymaktadır. Suriye örneğinde olduğu gibi müttefik arayışındaki totaliter yönetimlerin davetleri/çağrılar da bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

Konunun bir de tarihsel bağlamı vardır. Stratejik bir hammadde kaynağı olan petrolün ortaya çıkmasından önce de, büyük güçler özellikle ipek ve baharat yollarına hâkim olmak ve bölgedeki zengin pazarı ellerinde tutabilmek için Ortadoğu'ya hep ilgi göstermişlerdir. Rusya'nın da Karadeniz'de önemli bir askeri güç haline gelmesinin ardından, Akdeniz'e inerek İngiltere'nin Hindistan ve diğer sömürgelerine giden güzergâhı kontrol etmek ve Ortadoğu pazarına açılmak gibi önemli hedefleri olmuştur. Kırım'dan ve Kafkasya'dan başlayan yayılma ve ilgi Rusya'daki dış politika geleneği için de önemli bir birikim meydana getirmiştir. Bölgede var olabilmek ve etkin politikalar üretebilmek için Çarlık döneminden itibaren ülkenin birçok üniversitesinde "Türkoloji" ve "Şarkiyat" fakülteleri kurulmuş, bu bağlamda bölge milletlerini daha yakından tanımaya yönelik adımlar atılmıştır. Rusya, XIX. Yüzyıl sonundan başlayıp Birinci Dünya Savaşı yıllarına uzanan süreçte Güney Kafkasya, Doğu Anadolu ve İran'da izlenen siyasette bu birikimin meyvelerinden fazlasıyla yararlanmışır.

Ortadoğu'daki Rus etkisinin ve varlığının ideolojik amillerle zirvede olduğu Soğuk Savaş dönemi boyunca Rusların Ortadoğu'daki varlığı da, SSCB'nin küresel güç olma ya da bu konumunu sürdürme iddiası ile ilgilidir. Soğuk Savaş sırasında bloklar arası rekabet bağlamında Ortadoğu'da kendisine yakın hükümetleri destekleyerek ABD'nin ve Batı Bloğunun karşısına çıkan Moskova, Soğuk Savaş sonrası dönemde de dünyadaki yer arayışları bağlamında Ortadoğu'ya önem vermiştir. Rusya, Tek kutuplu dünya düzeni anlayışına karşı çok kutuplu bir uluslararası sistem arzusunda olduğundan Ortadoğu'daki gelişmelere daha fazla ilgi ve kaynak ayırmıştır.

1990'ların sonundan itibaren çok kutuplu dünya düzeninde Avrasya süper gücü olma talebini kuvvetlendiren Rusya, ABD'nin tek taraflı uygulamalarıyla dünyanın

hemen her yerinde, özellikle de “yakın çevresi”nde yüzleşmeye başlamıştır. NATO’nun Kosova müdahalesi bu anlamda Rusya için önemli bir eşik olarak görülmelidir. Gürcistan ve Ukrayna hamleleri buna verilen etkili cevaplar olarak görülebilir. Ancak Rusya’nın Arap Ortadoğu’sunda benzer bir inisiyatifi alması Suriye krizine kadar mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, Primakov’un 1996 yılında Dışişleri Bakanı olarak atanmasından itibaren Rusya’nın, Ortadoğu’ya ile ilişkin birikimini yavaş yavaş masaya sermeye başladığı görülmüştür.

Konuya bölge devletleri penceresinden bakıldığında; İran ile özgün karakter taşıyan ilişkileri bir yana, Ortadoğu’nun ABD ile sorunlu Arap devletleri Rusya’yı, dengeleyici bir unsur veya bazen alternatif bir müttefik olarak görmektedirler. ABD’nin insan haklarının ihlali, uluslararası teröre destek, demokratik yapının eksikliği gibi konularda Arap devletlerini suçlaması ve bunların yanısıra “BOP” gibi girişimlerle Ortadoğu’yu yeniden şekillendirme çabaları, Arap coğrafyasının Rusya ile yakınlaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Geçmişte Suriye ve Libya gibi örneklerle sınırlı olsa da, bugün Körfez devletlerine kadar hissedilen bu yönde bir eğilim görülmesi bundandır.

2010 yılında Arap Baharı’nın başlaması ve Ortadoğu devletlerinin hepsini etkilemesi tüm dünyada olduğu gibi Rusya’da da yakından takip edilmiştir. Bu dönemde Rusya acil reaksiyon göstermek yerine, “bekle” ve “gör” politikası izlemiştir. Rusya, kendi iç siyasetinin otoriter yapısı nedeniyle halkın demokratik taleplerine karşı temkinli bir duruş sergilemiştir. Esasen Rusya’nın Arap Baharına karşı siyaseti her bir devlete / örneğe göre değişim göstermiştir. Bilhassa Libya’daki olaylar RF açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Başlarda isyancıları destekleyen ve Batı ile ılımlı politikalar sürdüren Kremlin, Libya’ya uluslararası müdahaleden sonra Batı’yla ters düşmüştür.

Suriye ve Irak’taki gelişmeler, bilhassa IŞİD terör örgütünün yükselişi de Rusya’nın politikasına tesir eden hususlar arasında olmuştur. Kendi Müslüman nüfusunda etki meydana getirebileceği düşüncesi yanında, bu örgütlerin Batı tarafından Rusya aleyhinde kullanılabilecek olması Moskova’yı tedirgin etmiştir. Kimi yorumlara göre Rusya, Suriye ve Irak’ta savaşı bazı RF vatandaşlarının bu bölgelere geçmesine göz yummuş, onların bu bölgelerde yok olmalarını arzu etmiş,

hatta bunun için zaman zaman ABD ile işbirliği de yapmış ve gelecekteki riski en aza indirmeye çalışmıştır.

Rusya, Ortadoğu’da Arap Baharı’nda yerinden oynayan taşlar arasında kendi sıklet merkezi olarak Suriye’yi belirlemiş görünmektedir. Doğu Akdeniz’deki askeri varlığını güçlendiren Rusya, böylelikle Kıbrıs, Filistin, Mısır, Lübnan gibi kritik bölgelere kolay erişim imkânı veren bir sahada sağlam bir tutamak noktası edinmiştir. BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyesi olarak Suriye rejimi aleyhine hazırlanan ve askeri müdahalenin önün açan kararları veto etmesi, ona Esad rejimi nezdinde emsalsiz bir güç ve avantaj hazırlamıştır. Bu noktada Rusya’nın Suriye’deki varlığının rakiplerine karşı sadece savunmada olmadığını, özellikle Doğu Akdeniz üzerinden bir atak alanı kazandığını göstermek bakımından da anlamlıdır. Nitekim Ukrayna, Baltık bölgesi ya da Gürcistan’da yaşanan bir çatışma veya probleme göre Suriye, Rus ana karasına oldukça uzaktır.

Moskova yönetimi Arap Baharı süreciyle Ortadoğu’nun uluslararası arenada daha fazla ilgi odağı olması nedeniyle İslam devletleri ve Müslüman toplumlar nezdinde imaj ve itibarını yeniden inşa etmeye çalışmıştır. 2005’ten itibaren gözlemci üyelik statüsü elde ettiği İİT çerçevesindeki faaliyetleri yanında Kuzey Kafkasya ve Ural bölgesindeki cami inşaatları, bunların açılışlarını Müslüman ülkelerden liderlerle veya temsilcilerle birlikte yapması gibi adımları bu kapsamda hatırlanmalıdır.

Rusya, ABD’nin bölgeyi yeniden tasarlamak için benimsediği “Büyük Ortadoğu Projesini, ileride Avrasya’ya da uzanacak bir Transatlantik hegemonya girişimi olarak görmüştür. Bu bağlamda Rusya, Ortadoğu ve Orta Asya’yı kapsayan kendine özgü Geniş Avrasya Projesi’ni başlatmıştır. Başta Çin olmak üzere, Hindistan, Afganistan, İran, Pakistan, Moğolistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkiye ve Azerbaycan gibi devletlerle daha yakın ilişkilerin kurulmasını hedeflenmiştir.

Rusya’nın Arap Baharı sürecindeki tutumunu “yakın çevre” meselesi bağlamında da değerlendirmek gerekir. Ortadoğu’ya yönelen ilgi, 2014 Kırım ilhakının gündemin gerisine düşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte 2022 Ukrayna işgal ve müdahalesi ilgi merkezinin yeniden kuzeye kaymasını beraberinde getirmiştir.

Rusya, Suriye’de deniz ve hava üsleri bulunan bir devlettir. Ayrıca Libya’da da dolaylı askeri varlığı ve müdahalesi söz konusudur. Bununla birlikte, politik olarak ikilemleri olmadığını da kimse iddia edemez. Örneğin, hem İsrail hem Filistin ile yakın ilişkileri bulunan Rusya, Suriye’de İsrail’in gerçekleştirdiği saldırılara göz yummakta ve böylece rejimi korumak maksadıyla bulunduğu bir ülkede o rejimin düşmanı olan bir devlete askeri harekât imkânı sağlamaktadır. Bilindiği üzere İsrail Suriye’deki İran’a müzahir milis unsurları, bu kapsamda Lübnan Hizbullahı’nın unsurları dahil pek çok hedefe yönelik hava operasyonları düzenlemiştir. İsrail konusundaki durum bir ölçüde Türkiye bağlamında da geçerlidir. Rusya, son derece kırılgan ve karmaşık bir saha olan Suriye’de Esad rejimi ile Türkiye arasında kalmakta ve zorlanmaktadır. Ukrayna Savaşı Moskova’nın bu yöndeki zorluklarını artıran bir etken olarak kaydedilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARI, Tayyar, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, MKM Yayıncılık Bursa 2008.
- ARI, Tayyar, **Irak, İran ve ABD-Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Yayınları (1.Baskı), İstanbul 2004.
- ATKINSON, David, DODDS, Klaus **Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought**, Routledge, New York 2000.
- AYDOĞAN, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)**, ÖTÜKEN NEŞRİYAT, İstanbul 2005.
- BLOUET, Brian, **Geopolitics and Globalization in the Twentieth Century**, Reaction, Books, Londra 2001.
- BRZEZİNSKI, Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası/Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2010.
- CLEVELAND, William, BUNTON, Martin, **A History of the Modern Middle East**, Westview Press, Colorado 2000.
- COHEN, Saul Bernard, "Geopolitics In The New World Era: A New Perspective on an Old Discipline", Ed. DEMKO, George, WOOD, William, **Reordering the World: Geopolitical Perspective on the 21st Century**, Westview, New York 1994.
- COHEN, Saul Bernard, **Geography And Politics In a World Divided**, University of Oxford (2. Baskı), New York 1973.
- DAĞI, Zeynep, **Rusya'nın Dönüşümü**, Boyut Yayınları, İstanbul 2002.
- DALBY, Simon, ROUTLEDGE, Paul, Ó TUATHAIL, Gearóid, **The Geopolitics Reader**, Routledge, London 1998.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, "Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi", Ed. Çakır, Çoşkun, **Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat**, Klasik Yayınları, İstanbul 2005.

DEDEOĞLU, Beril, **Ortadoğu Üzerine Notlar**, Derin Yayınları, İstanbul 2002.

DUGİN, Aleksandr, **Evrasiiskii put kak natsionalnaya idea**, Arktokeya Centr, Moskova 2002, s. 25.

DUGİN, Aleksandr, **İnsanlığın Ön Cephesi Avrasya**, Çev: E. Ergen, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017.

DUGİN, Aleksandr, **Osnovi Geopolitiki. Geopolitičeskoe Buduflee Rossii**, Arktokeya Tsentr (3. baskı), Moskova 1999.

DUGİN, Aleksandr, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Küre Yayınları, İstanbul 2015.

ESLEN, Nejat, **Çok Kutuplu Düzene Doğru**, Truva yayınları, İstanbul 2008.

FUKUYAMA, Francis, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Gün Yayınları, İstanbul 1999.

GOLAN, Galia, **Soviet Policies in the Middle East from World War Two to Gorbachev**, Cambridge University Press, New York 1990.

GORODETSKY, Gabriel, **Russia Between East and West**, Frank Cass Publishers, London 2003.

GOVELLA, Kristi, AGGARWAL, K. Vinod, **Responding to a Resurgent Russia: Russian Policy and Responses from the European Union and the United States**, Business Media, Springer 2012.

GUMILEV, Lev, **Etnogenez i Biosfera Zemli**, AST, Moskova 2005.

HALLIDAY, Fred, **The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology**, Cambridge University Press, New York 2005.

IRKIÇATAL, Eftal, **İngiliz Arap Büro Raporlarında Arap Ayaklanması Bir İsyanın Kodları**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2011.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Yeni Yüzyılda İslam Dünyası: İslam Konferansı Teşkilatı 1969-2009**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

İLHAN, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken neşriyat, İstanbul 2003.

İLHAN, Suat, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken neşriyat, İstanbul 2003.

İLHAN, Suat, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu (Uygarlıklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol)**, Ötüken neşriyat İstanbul 2001.

İLHAN, Suat, **Türkiye'nin Zorlaşan Konumu (Uygarlıklar Savaşı-Küreselleşme-Petrol)**, Ötüken neşriyat İstanbul 2001.

İMANOV, Vügar **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, Küre Yayınları, İstanbul 2008.

İŞYAR, Göksel Ömer, **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayınları, Bursa 2018.

KAMALOV, İlyas, **Putin Dönemi Rus Dış Politikası. Moskova'nın Rövanşı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

KIŞLAKCI, Turan, **Arap Baharı**, Mana Yayınları (4 Baskı), İstanbul 2003.

KOÇAOĞLU, Mehmet, **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

KREUTZ, Andrej, **Russia in the Middle East: Friend or Foe?**, Greenwood Publishing Group, London 2006.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, ERHAN, Çağrı, "1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler", Ed. ORAN, Baskın **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları (24 Baskı), İstanbul 2005, s. 65.

LEWIS, Bernard, **Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2015.

LEWIS, Bernard, **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Sabah Kitapları, Eylül 2000.

LO, Bobo, **Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, İllusion and Mythmaking**, Palgrave Macmillan, Year 2002.

MERİÇ, Çemil, **Kırk Ambar**, Ötüken Yayınları (1. Baskı), İstanbul 1980.

MİKAİL, Elnur Hasan, **Putin Dönemi Rusya**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

MUTLU, Kayhan, **Orta Doğu Raporu**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012.

ÖZDAL, Habibe, **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna**, USAK Yayınları, Ankara 2016.

ÖZEY, Ramazan, **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**, Aktif Kitapevi, İstanbul 2012.

ÖZEY, Ramazan, **Ortadoğu'nun Jeopolitiği**, Pegem Akademi Yayınları (I. Baskı), Ankara 2017.

PETERS, Joel, **The European Union and The Arap Spring**, Lexington Books, March 2012.

POLLACK, Kenneth, **The Arap Awakening, America and the Transformation of the Middle East**, Brookings Institute Press, Washington 2011.

PURTAŞ, Fırat, **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Platin Yayınları, Ankara 2005.

SANDER, Oral, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Yayınları, Ankara 2006.

SEVİM, Cenk, **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012.

SEVİM, Cenk, **Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik**, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2012.

ŞAHİN, Türel, **Uluslararası Politikada Ortadoğu-Birinci Dünya Savaşı'ndan 2000'e**, Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara 2004.

TEZKAN, Yılmaz, **Jeopolitikten Milli Güvenliğe**, Ülke Kitapları, İstanbul 2005.

TSYGANKOV, Andrei, **Russia's foreign policy: Change and continuity in national identity** (4th) , London 2016.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitapevi (4. Baskı), İstanbul 1995.

VEYSEL, Ayhan, **Arap Baharı İsyanlar Devrimler ve Değişim**, MKM Yayınları, Bursa 2012.

YEŞİLTAS, Murat, DURGUN, Sezgi, BİLGİN, Pınar, **Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015.

Tezler ve Makaleler

ALTAY, Hüseyin, NUGAY, Ulaş, “Ortadoğu Bölgesi Enerji kaynaklarının 21. yy. Dünya Ekonomisi için Stratejik Önemi”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 3, Yıl 2013, s. 7-10.

ATAMAN, Muhittin, SHKURTİ, Gloria, “Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi”, **Adam Akademi**, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2016, s. 51-73.

ATEŞ, Davut, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt 10, Sayı 1, Yıl 2009, s. 17-20.

ATEŞAĞAOĞLU, Ümit, “İran Ülke Raporu”, **Etüd Merkezi Raporu**, Mayıs 2012, s. 8, 9.

BALTA, Evren, ÖZKAN, Behlül, “Türkiye-Rusya İlişkilerine Tarih İle Bakmak”, **TÜSİAD Dış Politika Forumu**, DPF 2016-RR 01, s. 29, 30.

BASSİN, Mark, AKSENOV, Konstantin, “Mackinder and the Heartland Theory in Post-Soviet Geopolitical Discourse”, **Geopolitics**, Cilt 11, Sayı 1, Yıl 2006, s. 99-118.

BİNGÖL, Oktay, “Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt 13, Sayı 2, Yıl 2013, s. 27-29.

BOZKUŞ, Deveci Yıldız, “Ortadoğu’da Ermeni Diasporası:İran, Lübnan ve Suriye Ermenilerine Dair Tarihi Bir Değerlendirme”, **ATDD (Akademik Tarih Ve Düşünce Tarihi)**, Cilt 7, Sayı 3, Yıl 2020, s. 1402-1424.

CAFERSOY, Nazim, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 8, Sayı 4, Yıl 2002, s. 78, 79.

CHECKEL, Jeffrey, “Russian Foreign Policy: Back to the Future?”, **RFL/RL**, Research Report, Volume 1, No. 41, Year 1992, p. 13-15.

ÇALIŞKAN, Burak, “Rusya-Suriye İlişkileri ve Ortadoğu Krizlerine Etkisi”, **İNSAMER**, Rapor 14, 22 Mart 2016, s. 8, 9.

ÇAMAN, Efe Mehmet, “Suriye Örneğinde Türkiye ve Rusya Arasındaki Jeopolitik İhtilafın İdeolojik Nedenleri”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Yıl 2015, s. 79, 80.

ÇİFTÇİ, Kemal, “Ulus-Devletlerden Kozmopolitan Küreselleşmeye Uluslararası Siyaseti Yeniden İnşa Etmek: Arap Baharı Örneği”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, Yıl 2015, s. 193, 194.

DEMİR, Sertif, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, Yıl 2016, s. 148, 149.

DÖNMEZ, Gökhan, “Arap Birliği: Siyasi ve Hukuki Niteliği”, **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 1, Yıl 2015, s. 175-184.

DURSUN, Davut, “Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 50, Yıl 2005 s. 1233-1272.

ƏLİSGƏNDƏRLİ, Cavid “Ərəb Baharı (Analitik Baxış), Ərəb Baharı Kontekstində Türkiyə və İran”, **Tarix və Onun Problemlər Dergisi**, No 1, s. 161-167.

EROL, Mehmet, KEYİK, Mehmet, “Realizmde Güç ve Güç Dengesi Kavramları”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Yıl 2019, s. 39-42.

ERŞEN, Emre “The Rise of Geopolitics in Russia in the Post-Cold War Period”, **Avrasya Araştırmaları Türkiye Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Yıl 2005, s. 27, 28.

ERŞEN, Emre, “The Rise of Geopolitics in Russia in the Post-Cold War Period”, **Avrasya Araştırmaları Türkiye Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, Yıl 2005, s. 27, 28.

FULTON, Will, HOLIDAY, Joshep, WYER, Sam “Iranian Strategy In Syria”, **Institute Of Study Of War**, May 2013, p. 11, 12.

GIROUX, Denis, “The Islamic Connection: Critical Perspectives on the Religious Discourse in Russia’s Foreign Policy towards the Islamic World during Vladimir Putin’s Presidency, 2000-2008”, Carleton University, Institute of European, **Russian and Eurasian Studies**, January 2011, p. 44-50.

GÖÇER, İsmet, ÇINAR, Sertan, “Arap Baharının Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri”, **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt 6, Sayı 10, Kasım 2015, s. 54-63.

İLHAN, Suat, “Jeopolitik Kavramı ve Unsurları”, **Avrasya Dosyası**, Jeopolitik Özel, Cilt 8, Sayı 4, Yıl 2002, s. 318, 319.

KANTARCI, Şenol, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Koalisyonlar Dönemi mi?”, Cilt 8, Sayı 16, Yıl 2012, s. 54, 55.

KARAGÜL, Soner, “Orta Doğu’da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar”, **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 5, Yıl 2017, s. 263-297.

KARDAŞ, Şaban, “Türkiye ve Ukrayna Krizi: Suriye Krizinin İzdüşümleri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 6, Sayı 62, Mayıs-Haziran 2014, s. 5-7.

- KATZ, Mark, “Conflicting Aims, Limited Means: Russia in the Middle East”, **Norwegian Ministry of Foreign Affairs**, Policy Brief, No. 201, Year 2015, p. 1, 2.
- KENNAN, George, “The Sources of Soviet Conduct”, **Foreign Affairs**, Cilt 90, Sayı 4, Yıl 1947, s. 2-8.
- KİBAROĞLU, Mustafa, “Arap Baharı ve Türkiye”, **Adam Akademi**, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 2011, s. 26-30.
- KİBAROĞLU, Mustafa, “Rusya’nın Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti ve Askeri Doktrinini”, **Avrasya Dosyası**, Rusya Özel, Cilt 6, Sayı 4, Yıl 2001, s. 95.
- KOSOLAPOV, Nikolay “Stanovlenia Subekta Rossiyskoy Vneşney Politiki”, **Pro et Contra**, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2001, s. 7, 8.
- KÜÇÜKKELEŞ, Müjge, “Arap Birliği’nin Suriye Politikası, Siyaset”, **SETA**, Sayı 51, Yıl 2012, s. 6-17.
- MACKINDER, Halford, “The Geographical Pivot of History”, **The Geographical Journal**, Cilt 23, Sayı 4, Yıl 1904, s. 421-437.
- MALASHENKO, Alexey, “Russia and The Arab Spring”, **Carnegie Moscow Center**, Cilt 16, Sayı 2, Moscow 2013, s. 9.
- MEHMETOĞLU, Dilara, ÖNAL, Buket “Putin Rusyası’nın Orta Doğu Politikasında Suriye’nin Yeri ve Önemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 107, Sayı 211, Ağustos 2014, s. 80-85.
- MUSAPOĞLU, Neziha “Krizin İlk İki Yılında Suriye Krizinin Çözümü, Çözumsuzlüğünde Rusya”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt 12, Sayı 48, Yıl 2015, s. 22.
- NIKOLAYEVNA, Zabortseva Elena, “From the Forgotten Region to the Great Game, Region: On the Development of Geopolitics in Central Asia”, **Journal of Eurasian Studies**, Cilt 3, Sayı 2, Yıl 2012, s. 168-176.

- OĞUZ, Yiğit “Uluslararası İlişkilerde Gündeme Dair-ı: Suriye Krizi”, **KBÜ Uluslararası İlişkiler Kulübü**, Sayı 1, Haziran 2017, s. 7-10.
- OĞUZLU, Tarık “Arap Baharı ve Yansımaları”, **ORSAM**, Cilt 3, Sayı 36, Aralık 2011, s. 8-15
- OMELICHEVA, Mariya, “Russia’s Friend-United State’s Enemy: Russian Foreign Policy Toward Iran”, **Journal of Balkan and Near Eastern Studies**, Cilt 14, Sayı 3, Yıl 2008, s. 12-14.
- ÖZBAY, Fatih “Türk-Rus İlişkileri”, **BİLGESAM**, Rapor 58, Haziran 2013, s. 27-30.
- ÖZDEM, Ali Gökçen, “Büyük Milletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Elazığ 2016, s. 20-22.
- ÖZKAN, Güner, Özkan, Elif, “Rusya’nın Büyük Güç Test Alanı Olarak Libya”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt 21, Sayı 47, Yıl 2020, s. 25-31.
- ÖZKUL, Murat, “Ortadoğu’daki Halk Hareketlerinin Kaldıraçları: Küreselleşmenin Çelişkileri,İslami Düşünce ve Katılım”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, Yıl 2011, s. 92-105.
- ÖZLÜK, Erdem, “Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve Özür Meselesi”, **ORSAM**, No 35, Aralık 2015, s. 2-5.
- SAPMAZ, Ahmet, “Rusya Federasyonu’nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya’nın İstikrarı Üzerine Etkileri”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Cilt 12, Sayı 2, Kasım 2013, s. 1, 2.
- SARIKAYA, Gül, “Ukrayna Jeopolitiği Bağlamında Kırım ve Kırım Türkleri Sorunu”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

SARKAR, Benoy Kumar, “The Reshaping of the Middle East”, **The Journal of Race Development**, Volume 9, No 4, April 1919, p. 333, 334.

SEY, Nurbay, “İslam İşbirliği Teşkilatı Üzerine Bir Değerlendirme: Ekonomik Sorunlar Ve Fırsatlar”, **İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi**, Cilt 6, Sayı 1, Yıl 2020, s. 58-64.

SHUMILIN, Alexander, “Russia’s Diplomacy in The Middle East: Back to Geopolitics”, **İFRI**, May 2016, s. 23, 24.

SMITH, Mark, “Islam in the Russian Federation”, **Conflict Studies Research Centre**, Defence Academy of the United Kingdom, November 2006, p. 5, 6.

SÖNMEZ, Ahmet “Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu’nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle ilişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 27, Yıl 2010, s. 8-15.

SUBIN, Vladimir, ARKHANGELSKAYA, Alexandra, “Russia’s Africa Policy”, **SAIIA**, September 2013, s. 10-12.

SUMIDA, Jon, “Alfred Thayer Mahan, geopolitician”, **Journal of Strategic Studies**, Cilt 22, Sayı 2-3, Yıl 1999, s. 42-46.

TELATAR, Gökhan “Rusya ve Arap Baharı: Batı ile Yeni Soğuk Savaş Mı?”, **AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 15, Sayı 1, Yıl 2015, s. 181-183.

TRENİN, Dmitri, “Üçüncü Kuşak: 21. Yüzyıla Girerken Rus-Amerikan İlişkileri”, Çev: CAFER SOY, Nazim, **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 4, Yıl 2001, s. 283-296.

TUATHAIL, Ó. Gearóid, “The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security at the Millennium”, **Annals of the Association of American Geographers**, Cilt 90, Sayı 1, Mart 2000, s. 166-178.

VEYSEL, Ayhan, “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 3, Sayı 2, Ocak 2012, s. 59-75.

YELTİN, Hüseyin, IŞIK, Kübra “Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, Yıl 2017, s. 42-45.

YÜCE, Samet, “Rusya’nın Suriye’deki Varlığının Nedenleri”, **Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, Yıl 2016, s. 281-284.

Rusça kaynaklar

Александр Боргман, **Русская История**, Новое Время, Санкт-Петербург 1912, с. 120.

Александр Демченко, “Арабская Весна и Политика России в Ближневосточном Регионе”, **Перспективы**, 15 Сентябрь 2012.

Алексей Дружинин, “Путин: меры по защите христиан на Ближнем Востоке недостаточны”, **RIA Novosti**, 16 Nisan 2015, <https://ria.ru/20150416/1058989211.html> (Erişim Tarihi 08.02.2022)

Алексей Борисович Подцероб, “Влияние Исламского Фактора На Внешнюю Политику Мусульманских Стран”, **Институт Ближнего Востока**, 15 Temmuz 2017, http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html (Erişim Tarihi 26.01.2022)

Алексей Малашенко, “Интересы и шансы России в Центральной Азии”, **Pro et Contra**, Cilt 17, Sayı 1, Ocak-Nisan 2013, s. 21-26.

Андрей Бакланов, “Мир в Зоне Персидского Залива: Сможет Ли Россия Остудить Горячие Головы в США и На Западе?”, **Valdaiclub**, 06 Ağustos 2019, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/mir-v-zone-persidskogo-zaliva/> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

Андрей Давыденко, “Россия и Страны Персидского Залива: Общие Интересы Требуют Более Тесного Взаимодействия”, **Журнал Международная жизнь**, Год 2016 <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1488%2003.04.2019> (Erişim Tarihi 03.04.2022)

Андрей Исаев, “Россия На Ближнем Востоке: Коротко о Важном”, **Журнал Международная жизнь**, 19 Февраль 2019, <https://interaffairs.ru/news/show/21701> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

“70-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН”, **Kremlin**, 28 Eylül 2015, <http://kremlin.ru/events/president/news/50385> (Erişim Tarihi 08.03.2022)

“Ближний Восток нужен и России, и США. С кем им придется бороться?”, **Lenta**, 14 ноября 2019, https://lenta.ru/articles/2019/11/14/iran_rules_the_world/ (Erişim Tarihi 04.04.2022)

БАКЛАНОВ, Андрей, “Мир в Зоне Персидского залива: Сможет Ли Россия Остудить Горячие Головы в США и На Западе?”, **Valdaiclub**, 06 Ağustos 2019, <https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/mir-v-zone-persidskogo-zaliva/> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

“Внешняя политика Российской Федерации”, **Narod.ru**, <http://sarist.narod.ru/tema79.htm> , (erişim 10.05.2021)

“Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности”, **Kremlin**, 10 Şubat 2007, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

“Ключ от Ближнего Востока”, **Lenta**, 4 февраля 2016, <https://lenta.ru/articles/2016/02/04/lavrovvoyage/> (Erişim Tarihi 04.04.2022)

“Меркель: Европа без России не справится с проблемой беженцев”, **Ntv.ru**, 22 Eylül 2015, <https://www.ntv.ru/novosti/1534816/comments/> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

“Президент Сирии Б. Асад встретился с главой МИД Омана по региональным вопросам”, **Russian News**, 07 Август 2019, http://russian.news.cn/2019-07/08/c_138206984.htm (Erişim Tarihi 04.04.2022)

http://www.perspektivy.info/oykumena/vostok/arabskaja_vesna_i_politika_rossii_v_blizhnevostochnom_regione_2012-09-15.htm (Erişim Tarihi 21.02.2022)

Вадим Кузьмин, Николай Соколов, “Противостояние Саудовской Аравии и Ирана На Ближнем Востоке в Период Арабской Весны”, **Мусульманский Мир**, No 3, Год 2017, <https://cyberleninka.ru/article/n/protivostoyanie-saudovskoy-aravii-i-irana-na-blizhnem-vostoke-v-period-arabskoy-vesny/viewer> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

Владимир Сажин, “Россия и Иран: Военно-Воздушная Турбулентность”, **Valdaiclub**, 24 Ağustos 2016, https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/rossiya-i-iran-voenno-vozdushnaya-turbulentnost/?sphrase_id=39710 (Erişim Tarihi 30.03.2022)

Дмитрий Дмитриенко, “Цветная революция в Тунисе”, **Ведомости**, 15 января 2011, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/01/15/cvetnaya_revolyuciya_v_tunise (Erişim Tarihi 26.02.2022)

Дмитрий Иванов, “Революционный уикенд в Тунисе: к проблеме 2017”, **Ведомости**, 18 января 2011, https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2011/01/18/revolyucionnyj_uikend_v_tunise_k_probleme_2017 (Erişim Tarihi 25.02.2022)

Дмитрий Суслов, “Рамазан Абдулатипов: Россия никогда не боролась с исламом”, **Nezavisimaya Gazeta**, 17 Ekim 2003, https://www.ng.ru/ideas/2003-10-%2017/10_abulatipov.html (Erişim Tarihi 05.01.2022)

Екатерина Степанова, “Вооруженный Конфликт в Сирии и Политика Росии, Пути к миру и безопасности”, **ИМЭМО РАН**, Ноябрь 2012, No 2(43), с. 25-30.

Источник: Россия Поддерживает Регулярные Контакты Со Всеми Сторонами Конфликта в Ливии”, **TASS.ru**, 21 июля 2021, <https://tass.ru/politika/11952027> , (Erişim Tarihi 13.03.2022)

Люкманов Рушанович, “Перспективы российско-арабского экономического сотрудничества”, **Ближний Восток и современность**, Выпуск 27, Москва 2006, с. 16.

Наджах Абделла Сулейман, “Арабы и Россия: Константы Отношений и Их Трансформация”, **ИНОСМИ**, 10 января 2018, https://inosmi.ru/politic/20180110/241157093.html?fbclid=IwAR1dp8v9-QSAIY_J1841w9PTKCNKN9GiH6nahOVIbkeE3GB96Oa3Dat5IB3w (Erişim Tarihi 03.04.2022)

Сергей Борисов, “Суэцкий кризис: напоминание”, **Парламентская газета**, Kasım 2016, <https://www.pnp.ru/in-world/sueckiy-krizis-napominanie.html>, (Erişim Tarihi 20.06.2021)

Фарит Гиниятов, “События Арабской весны и их влияние на геополитическое положение России в ближневосточном регионе”, **Вестник Экономики Права и Социологии**, No 2, Год 2013, с. 134.

İnternet Kaynakları

“18 Aralık 2010: Arap Baharının Başlangıcı”, **İHH, (İnsani Yardım Vakfı)**, 19 Aralık 2014 <https://ihh.org.tr/haber/18-aralik-2010-arap-baharinin-baslangici-1975> , (Erişim Tarihi 04.06.2021)

“7 Ülkeden Rusya’ya Çağrı”, **Radikal**, 2 Ekim 2015, <http://www.radikal.com.tr/dunya/7-ulkeden-rusyaya-cagri-1443711/> (Erişim Tarihi 08.03.2022)

“Assad, Yeltsin Begin Talks”, **CNN**, Year 1999, <http://edition.cnn.com/WORLD/meast/9907/06/syria.russia/>, (Erişim Tarihi 27.12.2021)

“CAATSA Yaptırımları Nedir? Süreç Nasıl İşliyor?”, **Amerikanın Sesi**, 11 Temmuz 2019, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiyeyi-s400-alimindan-sonra-neler-bekliyor/4996208.html> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

“Dmitry Medvedev Address the World Economic Forum in Davos”, **Kremlin Archive**, 26 January 2011, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/10163> , (Erişim Tarihi 25.02.2022)

“Erdoğan: İdlib’de 36 Şehidimiz Var”, **Cumhuriyet**, 29 Şubat 2020, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-idlibde-36-sehidimiz-var-1724181> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

“Hizb ut-Tahrir”, **Vikipedi**, https://tr.wikipedia.org/wiki/Hizb_ut-Tahrir (Erişim Tarihi 26.01.2022)

“Is the G8 supporting or undermining the Arab spring?”, **The Guardian**, <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/jun/03/g8-arab-spring> (Erişim Tarihi 24.02.2022)

“Kerry Says Syria’s Assad Must Go But Timing Negotiable”, **Aljazeera**, 20 Eylül 2015, <https://www.aljazeera.com/news/2015/9/20/kerry-says-syrias-assad-must-go-but-timing-negotiable> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

“KHAJEHPOUR, Bijan, “Iran Opens New Chapter in Relations with Russia”, **Al-Monitor**, 07 Şubat 2014, <https://www.al-monitor.com/originals/2014/02/iran-russia-relations-new-chapter.html> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

“Kim bu üst akıl?”, **Yeniakit**, 07 Ağustos 2016, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/kim-bu-ust-akil-200304.html> , (Erişim Tarihi 26.03.2022)

“Libya-Foreign Relations”, **Global Security**, <https://www.globalsecurity.org/military/world/libya/forrel.htm> (erişim 30.06.2021)

“NSC-68, 1950”, **Office of The Historian**, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/NSC68> (Erişim Tarihi 14.04.2021)

“Obama: Egypt is not US ally, nor an enemy”, **BBC News**, 13 September 2012,

“OHAL sona erdi: İki yıllık sürecin bilançosu”, **BBC**, 19 Temmuz 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44799489> (Erişim Tarihi 26.03.2022)

“OIC Participates in the Russia and Muslim World Conference”, **OIC**, 28.05.2016, “Putin’i Esad için İranlı general Kasım Süleymani mi ikna etti?”, **T24**, 8 Ekim 2015, <https://t24.com.tr/haber/putini-esat-icin-iranli-general-kasim-suleymani-mi-ikna-etti,312246> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

“Russia and Tunisia sign nuclear energy cooperation agreement”, **Russia Herald**, 27 September 2016, <https://www.russiaherald.com/news/248010017/russia-and-tunisia-sign-nuclear-energy-cooperation-agreement> (Erişim Tarihi 26.02.2022)

“Rusya Suriye’de askerleri olduğunu doğruladı”, **Sözcü Gazetesi**, 10 Eylül 2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/rusya-suriyede-askerleri-oldugunu-dogruladi-932028/> (Erişim Tarihi 06.03.2022)

“Rusya Suriye’deki savaşın gidişatını değiştirdi”, Sputnik News, 23 Ocak 2016, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201601231020396318-rusya-suriye-isid/> (Erişim Tarihi 07.03.2022)

“Rusya uzmanları Putin’in paralı askerleri olan Wagner Grubu’nu anlattı”, <https://www.haberturk.com/wagner-grubu-nedir-rusya-uzmanlari-putinin-parali-askerleri-olan-wagner-grubu-nu-anlatti-1853055>, (Erişim Tarihi 02.03.2022)

“Rusya, Türkiye ile yapılması planlanan ÜDİK toplantısını iptal etti”, **Sözcü**, 26 Kasım 2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/rusya-turkiye-ile-yapilmasi-planlanan-udik-toplantisini-iptal-etti-995487/>, (Erişim Tarihi 20.03.2022)

“Rusya’dan 15 Temmuz açıklaması: Türkiye’nin zaferi ABD’nin ciddi yenilgisidi”, **A Haber**, 19 Haziran 2021, <https://www.ahaber.com.tr/dunya/2021/07/19/rusyadan-15-temmuz-aciklamasi-turkiyenin-zaferi-abdnin-ciddi-yenilgisidir> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

“Rusya’dan Hafter’e 6 uçak dolusu askeri yardım daha”, **Mepa News**, 16 Ağustos 2020,

“Rusya’dan IŞİD Hedeflerine Paris Mesajlı Füze”, **Hürriyet**, 21 Kasım 2015, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusyadan-isid-hedeflerine-paris-mesajli-fuze-40016822> , (Erişim Tarihi 03.03.2022)

“Rusya'dan saldırıları durdurun çağrısı”, **En Son Haber**, 20 Mart 2011, <https://www.ensonhaber.com/gundem/rusyadan-saldirilari-durdurun-cagrisi-2011-03-20> (Erişim Tarihi 01.03.2022)

“S-400’ler Türkiye’ye gelmeye başladı! İşte S-400’lerin özellikleri”, **Sabah**, 12 Haziran 2019, <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/s-400ler-turkiyeye-gelmeye-basladi-iste-s-400lerin-ozellikleri/2> , (Erişim Tarihi 28.03.2022)

“Suriye müzakereleri: Astana görüşmeleri hakkında merak edilenler”, **BBC**, 19 Ocak 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38661085> (Erişim Tarihi 20.03.2022)

“Syria is Disappearing Christians and the Propaganda War”, **The Arab News**, 25 Şubat, 2016, <https://english.alaraby.co.uk/features/syrias-disappearing-christians-and-propaganda-war> (Erişim Tarihi 08.02.2022)

“Tunus’ta devlet başkanı Bin Ali 23 yıl sonra devrildi”, **Hürriyet**, 14 Ocak 2011, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/tunusta-devlet-baskani-bin-ali-23-yil-sonra-devrildi-16766519> (Erişim Tarihi 04.06.2021)

“Uçak krizi patladığından beri Erdoğan ve Putin neler söylediler?” **CNN Turk**, 30 Kasım 2015, <https://www.cnnturk.com/dunya/ucak-krizi-patladigindan-beri-erdogan-ve-putin-neler-soylediler> (Erişim Tarihi 18.03.2022)

“Ülke profili: Bahreyn”, **Al Jazeera Turk**, 27 Kasım 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/ulke-profil/ulke-profil-bahreyn> (Erişim Tarihi 05.04.2022)

“World reaction to the ousting of Egypt’s Mohammed Morsi”, **BBC News**, 4 July 2013, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-23175379> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

ABD Dışışleri, S-400 alımının Türkiye için taşıdığı ‘riskleri’ sıraladı”, **Sputnik News**, 12 Nisan 2019, <https://tr.sputniknews.com/abd/201904121038732145-abd-disisleri-s-400-turkiye-risk/> , (Erişim Tarihi 28.03.2022)

AKHİYADOV, Mokhmad, “Rusya’da İslamofobi”, **İNSAMER**, 25 Temmuz 2020, https://insamer.com/tr/rusyada-islamofobi_3014.html (Erişim Tarihi 03.02.2022)

AKHİYADOV, Mokhmad, “Rusya’nın Libya politikası”, **Anadolu Ajansı**, 06 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-rusya-nin-libya-politikasi/1794069> (Erişim Tarihi 02.03.2022)

AKPINAR, Erdal, “Yeni Avrasyacılık ve Ortadoğu Jeopolitiği”, **9. Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi**, http://www.sosyalbeseriveegitimbilimlerikonferansi.org/bildiriayrinti/yeni-avrasyacilik-ve-ortadogu-jeopolitigi_95 (Erişim Tarihi 15.04.2021)

AKTAN, Sertaç, “Dağlık Karabağ savaşı Türk-Rus ilişkilerini nasıl etkileyecek?”, **Euronews.com** 06 Ekim 2020, <https://tr.euronews.com/2020/10/06/dagl-k-karabag-savas-turk-rus-iliskilerini-nas-l-etkileyecek>, (Erişim Tarihi 26.03.2022)

AKTAN, Sertaç, “Suriye krizinin kilidi İdlib’de ateşkes sağlandı, Peki şehir neden önemli?”, **Euronews**, 06 Mart 2020, <https://tr.euronews.com/2020/03/06/idlib-neden-onemli> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

AKYOL, Taha, “Milli ve yerli” Avrasyacılık!”, **Hürriyet**, 22 Kasım 2017 <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/taha-akyol/milli-ve-yerli-avrasyacilik-40653608> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

ALARÇİN, Ebrar Hasan “İstikrarsızlığın İstikrarı: Moskova’daki Erdoğan-Putin Görüşmesi ve İdlib Krizi”, **Politika Akademisi**, 07 Mart 2020, <http://politikaakademisi.org/2020/03/07/istikrarsizligin-istikrari-moskovadaki-erdogan-putin-gorusmesi-ve-idlib-krizi/> (Erişim Tarihi 26.03.2022)

Arap Devletleri Ligi”, **Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı**, <https://www.mfa.gov.tr/arap-ligi.tr.mfa> (erişim 15.06.2021)

ASHLEY, Sean Paul, “Cold War Politics In The Middle East”, **E-International Relations**, Ağustos 2012, <https://www.e-ir.info/2012/08/30/cold-war-politics-in-the-middle-east/> (Erişim Tarihi 22.06.2021)

ASKEROĞLU, Sabir “Rusya’nın Libya’daki dolaylı tutumu”, **Anadolu Ajansı**, 02 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/rusya-nin-libya-daki-dolayli-tutumu/1897670> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

ASKEROĞLU, Sabir, “Suriye İç Savaşının Onuncu Yılında Değişen Dengeler”, **İRİAM**, 27 Mart 2020, <https://iramcenter.org/suriye-ic-savasinin-onuncu-yilinda-degis-en-dengeler/> (Erişim Tarihi 05.03.2022)

ATAMAN, Muhittin, “İslami Hareketlerin Ortadoğu’daki Roller ve Etkileri”, **Star Açık Görüş**, 26 Eylül 2015, <https://www.setav.org/islami-hareketlerin-ortadogudaki-rolleri-ve-etkileri/> (Erişim Tarihi 29.11.2020)

AY, Zafer “Ortadoğu’nun Geleceğinde Rus-İran Etkisi”, **South Security School**, 27 Mayıs 2019 <https://www.gencdiplomatlar.com/masalar/avrasya/ortadogunun-geleceginde-rus-iran-etkisi.html> (Erişim Tarihi 01.04.2022)

AYDEMİR, Mücahit “5+5 Ortak Askeri Komitesi, yabancı asker ve savaşçıların aşamalı olarak Libya’dan ayrılması planını onayladı”, **Anadolu Ajansı**, 08 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-5-ortak-askeri-komitesi-yabanci-asker-ve-savascilarin-asamali-olarak-libyadan-ayrilmasi-planini-onayladi/2386875> , (Erişim Tarihi 13.03.2022)

AYDEMİR, Mücahit, “ABD, Libya’daki petrol üretimine Rus ‘Wagner’ müdahalesinden endişeli”, **Anadolu Ajansı**, 26 Nisan 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-abd-libyadaki-petrol-uretimine-rus-wagner-mudahalesinden-endiseli/1891499> (Erişim Tarihi 10.03.2022)

AYDEMİR, Mücahit, “Libya’da Seyfülislam’ın dönüşü Hafter saflarında kırılmaya yol açabilir”, **Anadolu Ajansı**, 03 Ağustos 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-seyfulislam-donusu-hafter-saflarinda-kirilmaya-yol-acabilir/2323241> , (Erişim Tarihi 13.03.2022)

BAŞPINAR, Hakan, “Libya’daki Gelişmeler ve Enerji”, **TESPAM**, 29 Mayıs 2017, <https://www.tespam.org/libyadaki-gelistmeler-enerji/> (erişim 17.05.2021)

BAYEV, Pavel, “Russia’s Counter-Revolutionary Stance toward the Arab Spring”, **Insight Turkey**, Summer 2011, <https://www.insightturkey.com/commentaries/russias-counter-revolutionary-stance-toward-the-arab-spring> (Erişim Tarihi 22.02.2022)

BECHEV, Dimitar, “Russia in The Middle East: From Arab Uprisings to the Syrian Conundrum”, **Alsharq Forum**, 12 February 2016, <https://research.sharqforum.org/2016/02/12/russia-in-the-middle-east-from-the-arab-uprisings-to-the-syrian-conundrum/> (Erişim Tarihi 27.02.2022)

BİRDAL, Mehmet Sinan, “Rusya’nın Libya politikası”, **Evrensel**, 29 Ekim 2020, BRATESK, Alexander, “Morsi Seeks Union With Kremlin”, **The Moscow Times**, 21 April 2013, <https://www.themoscowtimes.com/2013/04/21/morsi-seeks-union-with-kremlin-fails-to-get-loan-a23463> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

BÜYÜKAKINCI, Erhan, “Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye–Rusya İlişkileri”, **Academia**, https://www.academia.edu/2104741/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9Ftan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye_Rusya_%C4%B0li%C5%9Fkileri (erişim 06.05.2021)

CHORBONNEAU, Louis “Europe Warns Syria of UN Steps, Russia Wants Reform”, **Reuters**, Ağustos 2011, <http://www.reuters.com/article/2011/08/11/us-syria-un-idUSTRE77A01Y20110811> (Erişim Tarihi 24.02.2022)

ÇALIŞKAN, Burak, “2. Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya’da Yeni Dönem”, **İnsamer Yayınları**, 04 Aralık 2020, https://insamer.com/tr/2-karabag-savasi-ve-guney-kafkasyada-yeni-donem_3524.html (Erişim Tarihi 26.03.2022)

ÇALIŞKAN, Burak, “Vladimir Putin’in Dış Politika Felsefesi”, **İnsamer**, 24 Mayıs 2019, https://insamer.com/tr/vladimir-putinin-dis-politika-felsefesi_2192.html (Erişim Tarihi 27.12.2021)

ÇAMAN, Mehmet Efe, “Rusya Avrasyacılığı, Türkiye dahil İslam dünyasını nasıl algılıyor?”, **TR 724**, 28 Mayıs 2019, <https://www.tr724.com/rusya-avrasyaciligi-turkiye-dahil-islam-dunyasin-nasil-algiliyor/> (Erişim Tarihi 26.05.2021)

ÇETİN, Şerife, “Uzmanlara göre İslamofobi 21. yüzyılın ideolojisi haline geldi”, **Anadolu Ajans**, 29 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/uzmanlara-gore-islamofobi-21-yuzyilin-ideolojisi-haline-geldi/2023161> (Erişim Tarihi 03.02.2022)

DANNREUTHER, Roland, “Russia and the Arab Spring: Supporting the Counter-Revolution”, **Journal of European Integration**, December 2014, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07036337.2014.975990> (Erişim Tarihi 01.03.2022)

DEMİRCİ, Zuhale, “10-soruda Türkiye neden S-400 alıyor”, **Anadolu Ajansı**, 08 Mart 2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/10-soruda-turkiye-neden-s-400-aliyor/1412408> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

DİYAB, Hattar Ebu, “Körfez ve Ortadoğu’da Dolaşan Rus İhale Defteri”, **Ahval**, 12 Mart 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf/issue/55051/751259> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

DONATI, Jessica, PAYNE, Julia, “How Russia, Iran Keep Fuel Flowing To Syria”, **REUTERS**, 26 Nisan 2012, <https://www.reuters.com/article/2012/04/26/us-syria-russia-iran-idUSBRE83P0GE20120426> (Erişim Tarihi 30.03.2022)

DUDLEY, Bob, “BP Statistical Review of World Energy”, **BP**, 10 June 2015, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/news-and-insights/speeches/speech-archive/statistical-review-of-world-energy-2015-bob-dudley-speech.pdf> (Erişim Tarihi 28.03.2022)

DURAN, Hacı, Ortadoğu’da Simülasyonlar İdeolojiler ve Etnik Aidiyetler, **TASAM Yayınları**, 18 Haz 2021, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53534/ortadoguda_simulasyonlar_ideolojiler_ve_etnik_aidiyetler (Erişim Tarihi 04.06.2021)

ELHADİDİ, Alaa, “Egypt’s Shifting Foreign Policy Priorities”, **The Cairo Review of Global Affairs**, Spring 2018, <https://www.thecaireview.com/essays/egypts-shifting-foreign-policy-priorities/> (Erişim Tarihi 28.02.2022)

ERNİLİN, Peter, “Vladimir Putin: Military Action against Iraq Can Not Be Justified”, **Pravda.ru**, 20 March 2003, <https://english.pravda.ru/russia/2053-a/#sthash.bn8ZsxV9.dpuf> (Erişim Tarihi 01.01.2022).

ERTUĞRUL, Doğan, “Türkiye Dış Politikası İçin Bir Test: Suriye Krizi”, **TESEV**, 1 Haziran 2012, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/turkiye-dis-politikasi-icin-bir-test-suriye-krizi/> (Erişim Tarihi 15.03.2022)

FRIEDMAN, L. Thomas, “Soviet Disarray; Yeltsin Says Russia Seeks to Join NATO”, **The New York Times**, Aralık 1991, <https://www.nytimes.com/1991/12/21/world/soviet-disarray-yeltsin-says-russia-seeks-to-join-nato.html> (Erişim Tarihi 06.07.2021)

GÖKSEDEF, Ece, “Suriye’de savaşın 10 yılında 10 kritik dönüm noktası”, **BBC Türkçe**, 15 Mart 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56377932> , (Erişim Tarihi 20.03.2022)

GÜNALTAY, Ahmet, “Arap Birliği’nin artan gücü”, **DW**, 20.02.2012 <https://www.dw.com/tr/arap-birli%C4%9Finin-artan-g%C3%BCc%C3%BC/a-15752963> (Erişim Tarihi 15.05.2021)

HARE, A. Raymnod, “American Interests in the Middle East”, **Internet Archive**, Year 1969 https://archive.org/details/ldpd_10984814_000/page/n9/mode/2up , (Erişim Tarihi 22.06.2021)

<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/bati-putini-dizginlerken-rusyayi-kaybetmemeli> , (Erişim Tarihi 03.03.2022)

<https://www.evrensel.net/yazi/85621/rusyanin-libya-politikasi> (Erişim Tarihi 02.03.2022)

<https://www.mepanews.com/rusyadan-haftere-6-ucak-dolusu-askeri-yardim-daha-38809h.htm> (Erişim Tarihi 02.03.2022)

https://www.oic-oci.org/topic/?t_id=11234&t_ref=4415&lan=en (Erişim Tarihi 06.01.2022)

<https://www.yenisafak.com/hayat/rusyanin-suriyedeki-kutsal-savasi-2349445> (Erişim Tarihi 04.02.2022)

ISSAYEV, M. Leonid, YURİYEYEV, Serafım, “Rusya’nın Ortadoğu Politikasının Hristiyanlık Boyutu”, **ALSHARQ FORUM**, 2 Mart 2017, <https://www.hse.ru/mirror/pubs/share/262511742> (Erişim Tarihi 04.02.2022)

İSAYEV, Saslanbek, “Karabağ’da kim kazandı?”, **Anadolu Ajansı**, 05 Ocak 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-karabagda-kim-kazandi/2098531> , (Erişim Tarihi 26.03.2022)

İTANİ, Husam, “Rusya ve Araplar: Önce ideoloji sonra çıkarlar”, **Şarkul Avsat**, 28 Mayıs 2019, <https://turkish.aawsat.com//home/article/1743226/rusya-ve-araplar-%c3%b6nce-ideoloji-sonra-%c3%a7%c4%b1karlar> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

KAPLAN, Zeynep, “Türkiye Karabağ’da ne kazandı? Rusya ile ilişkilerimiz ne olacak?”, **Sözcü**, 12 Kasım 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/turkiye-karabagda-ne-kazandi-rusya-ile-iliskilerimiz-ne-olacak-6121875/> , (Erişim Tarihi 26.03.2022)

KATZ, N. Mark “Soviet Policy In The Middle East”, **Current History**, February 1988, p. 57, <http://mars.gmu.edu/bitstream/handle/1920/3125/Soviet%20Policy%20in%20the%20Middle%20East.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi 22.06.2022)

KATZ, N. Mark, “Russia and The Arab Spring”, **Middle East Institute**, 3 April 2012, <https://www.mei.edu/publications/russia-and-arab-spring> (Erişim Tarihi 27.02.2022)

KEMAL, Melahat, “Rusya’nın Ortadoğu politikası: İdeolojiden pragmatizme”, **Timeturk Haber Merkezi**, 29 Ocak 2017, <https://www.timeturk.com/rusya-nin->

[ortadogu-politikasi-ideolojiden-pragmatizme/haber-470723](https://www.ortadogu-politikasi-ideolojiden-pragmatizme/haber-470723) (Erişim Tarihi 13.02.2022)

KILIÇ, Eda, “Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye’de Halk Ayaklanmaları”, **TUIÇ-YADAM**, Rapor No 1, Ekim 2012, s. 3-6, <https://www.yumpu.com/tr/document/read/11907685/arap-dunyasnda-entropi-tunus-msr-libya-ve-suriyede-tuic>

KÖKÇAM, Selami, “Biden yönetiminin Libya’daki Rus varlığına karşı tutumu nasıl olacak?”, **TRT Haber**, 4 Şubat 2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/biden-yonetiminin-libyadaki-rus-varligina-karsi-tutumu-nasil-olacak-553348.html> , (Erişim Tarihi 12.03.2022)

KÖKER, İrem, EREM, Onur “1917: Dünyayı değiştiren devrimlerin yılı”, **BBC**, https://www.bbc.com/turkce/resources/idd-sh/russian_revolution_turkish (Erişim Tarihi 13.06.2021)

KÖSE, Talha, “İdlib’de Türkiye ve Rusya’nın Pozisyonu”, **DOSYA Kriter**, Mart 2020, <https://kriterdergi.com/dosya-idlib-catismasi/idlibde-turkiye-ve-rusyanin-pozisyonu> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

MANNTEUFEL, Ingo “Putin’in Ukrayna Krizindeki Suriye Kozu”, **DW**, Ocak 2016, <https://www.dw.com/tr/yorum-putinin-ukrayna-krizindeki-suriye-kozu/a-18956977> , (Erişim Tarihi 05.03.2022)

MƏMMƏDOV, Adıgözəl, “Rusiyanın orta şərqdəki siyasətinin təməlləri və strateji gözləntiləri”, **KAFKASSAM**, 7 Aralık 2016, <https://kafkassam.com/rusiyanin-orta-s%C9%99rqd%C9%99ki-siyas%C9%99tinin-t%C9%99m%C9%99ll%C9%99ri-v%C9%99-stratteji-gozl%C9%99ntil%C9%99ri.html> (Erişim Tarihi 02.04.2022)

MİŞ, Nebi, “Saldırı ve Sonrası”, **SETA**, 29 Şubat 2020, <https://www.setav.org/saldiri-ve-sonrasi/> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

MUSLU, Fatih, “5 Soru: İdlib’in Önemi ne?”, **SETA**, 28 Şubat 2020, <https://www.setav.org/5-soru-idlibin-onemi-ne/> (Erişim Tarihi 25.03.2022)

NAUMKİN, Vitaly, “A New Momentum”, **Bitterlemons International**, Edition 12, Volume 5, March 2007, http://www.bitterlemons-international.org/previous_opt_1_id_173.html#706 (Erişim Tarihi 11.02.2022)

NYE, Joseph, “Batı, Putin’i Dizginlerken Rusya’yı Kaybetmemeli”, **Aljazeera**, Eylül 2014

OĞAN, Sinan, “Büyük Ortadoğu Projesi: Rusya’nın Bakışı”, **Circassiancenter**, <http://circassiancenter.com/tr/buyuk-ortadogu-projesi-rusyanin-bakisi/> (Erişim Tarihi 14.04.2021)

Ramazan Gözen, “Arap Baharı Nedir, Niye Başladı, Ne Oldu, Bitti mi?”, **Adalet Davet**, 22 Mayıs 2016 , <https://www.adaletedavet.com/arap-bahari-nedir-nicin-basladi-ne-oldu-bitti-mi/> (Erişim Tarihi 11.12.2020)

ROSEN, J. Rebecca, “So, was Facebook responsible for the Arab Spring after all?” **The Atlantic**, September 2011, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2011/09/so-was-facebook-responsible-for-the-arab-spring-after-all/244314/> (Erişim Tarihi 12.12.2020)

SAFAROV, Fuad, “Rus Dışişleri: Müslüman ülkeleriyle iş birliğimizi artırmayı planlıyoruz”, **Sputnik Türkiye**, 06 Temmuz 2017, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201706061028775122-rusya-islam-tataristan/> (Erişim Tarihi 20.01.2022)

SAKSENA, Amit “The Shanghai Cooperation Organization and Central Asian Security”, **The Diplomat**, 25 Temmuz 2014, <https://thediplomat.com/2014/07/the-shanghai-cooperation-organization-and-central-asian-security/> (Erişim Tarihi 27.01.2022)

SARIKAYA, Mustafa, “Ortadoğu Nedir? Ortadoğu Neresi?”, **Turkau**, 23 Kasım 2019, <https://turkau.com/ortadogu-nedir/> (Erişim Tarihi 28.05.2021)

SINGH, Michael “Iran is Not An Ally in Irak”, **Wall Street Journal**, 17 Haziran 2014, <https://www.wsj.com/articles/iran-is-not-an-ally-in-iraq-1403024591> (Erişim Tarihi 30.03.2022)

SOULEİMANOV, Emil Aslan “Mission Accomplished? Russia’s Withdrawal From Syria”, **Middle East Policy**, 09 June 2016, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mepo.12198> (Erişim Tarihi 10.03.2022)

STANDİSH, Reid, “Russian Troops are in Syria, and We have the Selfies to Prove it”, **Foreign Policy**, 8 Eylül 2015, <https://foreignpolicy.com/2015/09/08/russian-troops-are-in-syria-and-we-have-the-selfies-to-prove-it/> (Erişim Tarihi 06.03.2022)

SUYUNDİKOV, Suinbay “Rusya’nın Libya Politikası”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 25 Eylül 2020, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/rusya-slav-arastirmalari-merkezi/rusya-nin-libya-politikasi>, (Erişim Tarihi 10.03.2022)

ŞAHİN, Mustafa, “Rusya’da yükselen İslamofobi ve ‘asker’ yeni nesil”, **Timeturk Haber Merkezi**, 01 Temmuz 2016, <https://www.timeturk.com/rusya-da-yukselen-islamofobi-ve-asker-yeni-nesil/haber-160152> (Erişim Tarihi 03.02.2022)

TÜRKÖĞLU, Seda, “Suriye, Rusya İçin Neden Önemli?” **Sözcü**, 07 Ekim 2015, <https://www.sozcu.com.tr/2015/dunya/suriye-rusya-icin-neden-onemli-952597/>, (Erişim Tarihi 03.03.2022)

YEL, Murat Ali, “Rusya’nın Suriye’deki kutsal savaşı”, **Yeni Şafak**, 30 Kasım 2015, YILMAZ, Sait “Jeopolitik ve Jeostratejik”, **Academia**, s. 1-4, https://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji